

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ
РАННИ ЖЕРАВИ
ПОВЕСТ

Превод от руски: Гюлчин Чешмеджиева, 1976

chitanka.info

1

Измръзнала, увита с дебел шал от домашна вълна, учителката Инкамал-апай разказваше в часа по география за Цейлон, за оня приказен остров, който се намира в океана близо до бреговете на Индия. На картата този Цейлон приличаше на капка под вимето на голямата земя. Пък като слуша човек, какво ли няма там: и маймуни, и слонове, и банани (някакъв си плод), и най-хубавия чай на света, и най-различни други чудни плодове и невиждани растения. Едно обаче беше наистина за завидане — там е толкова горещо, че цяла година можеш да си живееш и пет пари да не даваш: нямаш никаква нужда нито от ботуши, нито от калпак, нито от партенки, нито пък от кожух. А пък дърва въобще не ти трябва. Щом е така, значи, няма защо да се ходи на полето за курай, няма защо да мъкнеш до къщи на гръб, превит на две, тежките наръчи с вършини. Ето къде живот си живеят! Ходи си както си искаш, грей се на слънцето, пък ако не щеш — стой си на прохладна сянка. В Цейлон ден и нощ е жега, благодат, летата се низят едно след друго. Къпи се колкото ти душа иска, ако щеш, от сутрин до вечер. Омръзне ли ти, тогава препускай подир камилски птици, там има и камилски птици, не може да няма, къде на друго място ще ги има тия огромни и глупави птици. Моля, в Цейлон си има и умни птици: папагалът. Поискаш ли да си уловиш папагал, ще го научиш да пее и да се смее, а също така и да танцува. Ами какво — папагалът си е такъв, всичко може. Казват, че има такива, които могат да четат. Някой от техния аил с очите си видял на джамбулския пазар четящ папагал. Покажеш му вестник, а той пердаши като по вода...

Да, какво ли няма в Цейлон, какви ли не чудеса. Живей си и не мисли за нищо. Главното е да не се мяркаш пред очите на беа-плантатор. Той обикаля с камшик. Шибя цейлонците по гърбовете, сякаш са роби. Потисник! Ха, да вземеш и да му зашиеш един, че свят да му се завие. Да му отнемеш камшика, а него да накараш да работи. И никакво снизхождение към експлоататорите и към разните там други капиталисти, никакви приказки: самичък си вади хляба, и толкова! То

се знае, нали от тях водят началото си и фашистите... Нали затова има и война... „Колко хора от аила вече загинаха на фронта. Мама всеки ден плаче, не казва нищо, но плаче, страхува се, че ще убият татко. А на съседката каза: какво ще правя тогава, казва, с четирите...“

Като потръпваше от студа в изстиналата класна стая и изчакваше търпеливо пристъпите на кашлица у децата, Инкамал-апай продължаваше да разказва за Цейлон, за моретата и топлите страни. Султанмурат и вярваше, и не вярваше на чутото (съвсем приказно излизаше всичко в ония страни), но искрено съжеляваше в този час, че не живее в Цейлон. „Ето къде се живее райски!“ — мислеше той, поглеждайки с крайчеца на околото към прозореца. Умееше да го прави. Уж гледа учители, а пък се любува през прозореца. Но навън нямаше нищо особено. Времето беше лошо. Валеше сняг на твърди, бодливи зърна. Снежинките издаваха глух шум, стържеха, като се удряха в прозореца. По стъклата се натрупа лед. Прозорците помътняха. Маджунът по тях беше набъбнал от студа, тук-таме се беше откъртил и паднал върху перваза, залят с мастило. „В Цейлон сигурно няма нужда и от маджун — мислеше Султанмурат. — За какво им е? Пък и прозорците за какво са, и самите къщи са ненужни. Направиш си колибка, покриеш я с листа и си гледай живота...“

От прозореца непрекъснато подухваше, дори се чуваше как вятърът тихо си подсвирква през пролуките на рамката, дясната му страна откъм прозореца доста поизмръзна. Ще трябва да търпи. Инкамал-апай лично го премести тук, до прозореца. „Ти — каза тя, — Султанмурат, си най-силният в класа. Ще издържиш.“ А по-рано, преди студовете, тук седеше Мързагюл, нея преместиха на мястото на Султанмурат. Там не духа толкова. По-добре щеше да бъде да я оставят тук, на същия чин. Така или иначе, той поема върху себе си студа. Щяха да седят един до друг. Сега щом я приближиш в междучасието, и веднага се изчерви. С всички се държи нормално, а приближи ли се той, тя се изчервява и избягва. Няма да тръгне да я гони. Съвсем за смях ще стане. Момичетата непременно ще измислят нещо. Веднага ще плъпнат бележчици: „Султанмурат + Мързагюл = ики ашък.“^[1] Пък така щяха да си седят един до друг и никой нищо не може да каже...

Навън бушуваше буря. Снегът се сипеше ли, сипеше... В ясен ден погледнеш през прозореца, планините са винаги пред очите ти. Самото училище е на хълм, издига се високо над аила. Аилът е долу,

училището е горе. Аилът е на ниско, училището е на високо. Затова оттук, от училището, се вижда добре. Далечните снежни планини се виждат като на картина. А сега едва долавяше през мъглата техните мрачни очертания.

Краката изстиват и ръцете изстиват. Дори гърбът измръзва. Колко е студено в класната стая! По-рано, преди войната, училището се отопляваше с пресован овнешки тезек. Той беше като въглищата: силно гореше. А сега докарат слама, побумти, побумти сламата в печката, ама полза няма. След два дни и сламата изчезва. Остава само сметта от нея.

Жалко, че климатът на Таласките планини не е като в топлите страни. Ако климатът беше друг, и животът щеше да бъде по-различен. Щяха да си имат собствени слонове. Щяха да яздят слоновете като волове. Че какво, нямаше да се плашат. Той пръв щеше да се качи на слона, направо върху главата между ушите, както е нарисувано в учебника, и щеше да тръгне из аила. От всички страни народът ще вика: „Гледайте, бягайте — Султанмурат, синът на Бекбай, е яхнал слон!“ Нека тогава Мързагюл да му се полюбува, да съжалява... Голямо чудо, красавица! Толкова пък да не можеш да я приближиш... И маймуна ще си има. И папагал, който чете вестници. И тях ще ги настани на слона зад себе си. Мястото ще стигне, на гърба на слона може да се настани целият им клас. Това вече е съвсем сигурно. Не го знае от другите, а от собствен опит.

Със собствените си очи беше видял жив слон, всички знаят това, и жива маймуна е виждал, и разни други животни. Всички в аила знаят това, колко пъти им е разказвал. Да, голям късмет имаше тогава, провървя му...

Преди войната, тъкмо година преди войната, се случи това важно, значително събитие в живота му. Беше пак лято. Тъкмо косяха сеното. Баща му Бекбай през онази година караше гориво от Джамбул в склада за нефт на тукашната МТС. Всеки колхоз беше длъжен да осигури транспорт за превозването. Баща му се шегуваше, вдигаше си цената: „Аз — казва — не съм обикновен каруцар, а златен — за мен, за моите коне, за бричката колхозът получава пари от държавата. Аз — казва — печеля за колхоза пари от банката. Затова още щом ме зърне, счетоводителят слиза от коня си, за да се ръкува с мен...“

Бричката на баща му беше специално пригодена за превозване на газ. Нямаше каросерия, а просто четири колела с два големи ламаринени варела, сложени на мястото на седалките, а отпред, на самата капра, имаше седалка за каруцаря. Ето ти я и цялата талига. На седалката можеха да пътуват двама, но трима бяха много, не можеха да се поместят. Затова пък бяха подбрани най-добрите коне, които можеха да съществуват. Хубава, силна двойка впрягаше баща му.

Пъстрия Чабдар и дорестия кон Чонтору. И такъмите им бяха подбрани точно за тях, солидни. Хамутите и тегличните ремъци бяха от сурова фабрична кожа, смазани с катран. Няма скъсване. Иначе не може да се издържи на такъв дълъг път. Баща му обичаше реда и солидната работа. Гледаше да поддържа винаги равен ход у конете. Поемат ли Чабдар и Чонтору дружно, с еднакво усърдие, отметнали гривите си, и се залюшкат в плавен ход като две риби, заплували редом, да ти е драго да ги гледаш! Хората отдалече отгатваха по тропота на колелата: „Бекбай е потеглил за Джамбул.“ Натам и обратно — това отнемаше два дни. Бекбай се завръщаше така, сякаш не беше пътувал повече от стотина километра. Хората се учудваха: „Бричката на Бекбай се движи като влак по релси!“ Неслучайно се чудеха. Умореният или нехаен впряг може да се познае по скърцането на колелата. Ще измъчи човека, докато премине край него. А конете на Бекбай винаги бяха бодри. Сигурно затова му поверяваха най-отговорните пътувания.

И така, по-миналата година, тъкмо бяха свършили училище, още в самото начало на ваканцията баща му каза:

— Искаш ли да те взема в града?

Султанмурат едва не припадна от радост. Има си хас! Как беше отгатнал баща му, че отдавна му се иска да отиде в града! Нали нито веднъж не беше ходил там. Чудесно!

— Само че, толкова, не вдигай много шум — лукаво го заплаши баща му. — Иначе по-малките ще вдигнат такъв бунт, та и ти няма да отидеш никъде.

Вярно е. Хаджимурат, три години по-малък, никога и в нищо няма да отстъпи. Упорит е като магаре. Когато се случваше баща му да е в къщи, никой не можеше да припари до него от Хаджимурат. Все той се върти около баща им. Като че ли беше само той, останалите не съществуваха. Двете по-малки сестрички, тогава бяха съвсем мънички,

и те често с плач успяваха да извоюват бащините ласки. И съседите не разбираха каква е тая привързаност на по-малкия му брат към баща им. Баба Аруукан е строга, суха като върлина, със скърцащ глас, всички се страхуват от нея. Тя не веднъж и не два пъти предупреждаваше Хаджимурат, уловила ухото му с костеливите си пръсти:

— Ох, не е на добро това, дето все се вреш в баща си, пакостнико! Голяма беда ще сполети земята! Къде се е видяло момче така да тъгува по живия си баща! Какво е това дете! Ей, хора, помнете ми думите, той ще докара беда на всички ни!

Майка му ще прошепне нещо, ще заплюе нещо, ще перне Хаджимурат по врата, но не смееше да възрази на баба Аруукан. Всички се страхуваха от нея.

Излиза, че баба Аруукан не е приказвала напразно. Така и стана. Жалко за Хаджимурат. Той вече е голям, в трети клас, мъчи се да не се издава, държи се, особено пред майка си, а всъщност само чака днес-утре баща им да се върне от фронта. Когато си ляга да спи, шепне нощна молитва като възрастните: „Дай боже, дай боже утре татко да се върне.“ И така всеки ден. Да му се чудиш. Мисли, че ще заспи, ще се събуди и всичко ще се промени, ще стане някакво чудо.

Но ако баща им се върне жив от войната, тогава нека целият да принадлежи на Хаджимурат, нека да носи него на ръце, върху раменете си. Само да си дойде най-сетне. Само да го види жив и здрав. На него, на Султанмурат, му стига и това щастие. Само да се върне баща му.

Колко би искал да се повтори онова събитие в семейството им, когато баща му се върна от Чуйския канал! Там, на строежа, той беше заминал по-миналото лято, пак като каруцар, за цели пет месеца; там прекара цялото лято и есента, извозваше пръст. Стахановец стана.

В къщи пристигна привечер. Изведнъж по двора затрополяха колела, конете изпръхтяха. Децата скочиха. Татко! Отслабнал, загорял като циганин, брадясал. И дрехите му, казваше после майка му, били като на скитник. Само ботушите му бяха нови, хромови. Хаджимурат първи изтича, хвърли се на врата му и така се вкопчи, че не го пуска. Плаче на глас и само повтаря:

— Ата, атаке, ата, атаке... [2]

Баща му го притиска към себе си и очите му също насълзени. Тогава дотичаха съседите. Гледат и също плачат. А майка му, смутена и щастлива, обикаля наоколо, иска да откъсне Хаджимурат от баща му:

— Ама пусни баща си де! Стига, не си само ти. Остави и другите. Ама какъв си неразумен! Господи, погледни, хората са дошли да го поздравят...

А оня не и не...

Султанмурат почувствува, че нещо вътре в него се размърда и запълзя като гореща, набъбнала буца към гърлото му. Почувствува солен вкус в устата си. Пък казваше, че никога за нищо на света няма да заплаче. Веднага се овладя. Опомни се.

А урокът продължаваше. Инкамал-апай сега разказваше за Ява, за Борнео, за Австралия. И пак — чудесни земи, вечно лято. Крокодили, маймуни, палми и най-различни нечувани неща. А кенгуруто е чудо на чудесата! Пъхне детенцето си в чантата на корема и си скача с него, носи го със себе си. Ама че го е измислило това кенгуру или по-точно измислила го е природата...

Виж, кенгуру не е виждал. Каквото не е виждал, не го е виждал. А жалко. Затова пък слон, маймуна и разни други животни е виждал отблизо. Да протегне ръка и ще ги хване...

Тогава, когато баща му каза, че ще го вземе в града, Султанмурат не можеше място да си намери. Задъхваше се от нетърпение, от възторг, но ето ти нещастие — не смееше да го сподели с никого. Ако Хаджимурат узнае, щеше да вдигне страшна олелия: защо той, Султанмурат, може, а аз не мога, защо татко взема него със себе си, а мене не ме взема? И какво можеш да му кажеш? Затова към неудържимата радост и очакване на утрешното пътешествие се примесваше и чувство за някаква вина пред брат му. Все пак много му се искаше да разкаже на братчето и сестричките си за предстоящото събитие. Много му се искаше да сподели. Но баща му и особено майка му много строго му наредиха да не казва. Нека по-малките да разберат, когато вече е на път. Така е по-добре. С много голямо усилие успя да надвие себе си, да запази секретa. Едва не умря, измъчи се от тайната си. Затова пък в самия ден беше толкова прилежен, толкова внимателен, толкова грижовен и добър с всички, както никога. Всичко вършеше, навсякъде успяваше да иде. И теленцето премести и завърза да пасе на ново място, и картофите загърли в бахчата, помогна и на

майка си в прането, уми най-малката, Алматай, когато тя падна в калта, и извърши още най, най-различни работи. С една дума, тоя ден беше толкова старателен, че дори майка му не се сдържа, разсмя се, като клатеше глава.

— Какво е станало с тебе? — каза тя, като криеше усмивката си. — Ех, че хубаво щеше да е винаги да си такъв! Да не те урочасам! Може би не трябва въобще да те пускам в града? Ами че ти си ми такъв добър помощник.

Но тя го говореше ей тъй, за да каже нещо. Замеси тесто, изпече питки и разни други вкусни неща за из път. Разтопи масло, също за из път, наля го в бутилка.

Вечерта всички в къщи пиха чай от самовара. Със сметана, с горещи питки. Настаниха се на двора, край вадата, под ябълката. Бащата седеше, обкръжен от по-малките, от едната му страна — Хаджимурат, от другата — момиченцата. Майка им наливаше чай, а Султанмурат подаваше пиалите, добавяше въглени в самовара. Вършеше го с удоволствие. А самият той непрекъснато мислеше, че утре вече ще бъде в града. Баща му намигна един-два пъти. И не само това, ами открито си направи шега с брат му.

— Е, Аджике — отпивайки от чая, той се обърна към по-малкия си син, — още ли не си обзидил своя черногривко?

— Не, ата — започна да се оплаква Хаджимурат. — Той бил такъв опасен. Върви подире ми като кученце. Храня го, поя го, веднъж дотича дори в училището. Стоеше под прозореца, чакаше да изляза в междучасието, целият клас го видя. А пък не позволява да се кача на него, веднага ме хвърля, отгоре и рита...

— Няма ли кой да ти помогне да го обзидиш както трябва? — съжали го уж между другото баща им.

— Аз ще свърша това, Аджике — обади се с готовност Султанмурат. — Непременно ще ти го обзидя...

— Ура-а! — скочи от мястото си по-малкият. — Да вървим!

— Я сядай на мястото си! — скара се майка му. — Седни, не шавай. Пийте си чая като хората, после ще имате време.

Ставаше дума за двегодишното муленце, любимец на Хаджимурат. През пролетта същата година вуйчо им Нургази го подари на децата. До лятото магаренцето доста порасна. Укрепна. Време беше дългоухото да бъде обзидено, да се приучи към седло, към

работа. Едно домакинство винаги има нужда от магаренце — да отиде до мелницата, за дръвца, да докара нещо в къщи. Затова го подари вуйчо Нургази. Но още от първите дни го завладя Хаджимурат. Упоритото, шумно момченце обкръжи магаренцето с такива грижи и опека, че никой не можеше да го доближи. Веднага: „Не пипай магаренцето! Самичък ще го нахраня, самичък ще го напоя.“ Веднъж братята дори се сбиха заради него. Майката наказа по-големия, защото от него си беше изпатил малкият. Оттогава Султанмурат таеше в себе си обида. А когато настъпи време да се обядва магаренцето, той си стоеше настрана: щом е твое, обядвай си го сам, недей да молиш мен, не ме интересува. Макар че тъкмо за тая работа Султанмурат беше голям майстор. От малък беше свикнал, беше придобил опит. Обичаше да укротява опърничавите. Това беше като борба — кой ще надвие. Винаги той обядваше всички съседски жребчета, кончета, магаренца. Обикновено някое от ловките момчета обучава младия добитък. На възрастния теглото не му позволява. Хората се обръщаха почитателно с молба към Султанмурат: „Султанмурат, миличък, качи се на нашето конче, когато имаш време.“ Или: „Султаке, скъпи, научи на ум и разум нашето младо ревливо магаренце. Не дава и муха да кацне на гърба му, хапе, рита. Няма кой да го вразуми, освен тебе...“

Ето каква му беше славата, а на родния си брат отказваше, пък му се и присмиваше, подиграваше се, когато оня падна един-два пъти от любимото си магаренце и си спечели две цицини на челото. Дразнеше Хаджимурат:

— Ще тича подир тебе вместо куче! Ще си вземеш беля на главата с него!

Я гледай колко некрасиво е било. Разбра го едва когато намекна баща му. Ето какъв глупак изглеждаше той, оправяше сметките с по-малкия по най-недостоеен начин. И сега, когато предстоеше пътуване до града, за което по-малкият не знаеше, обзеха го такива угризения на съвестта и такова разкаяние, че беше готов да моли за прошка, беше готов да направи всичко за него.

След чая отидоха заедно с баща си на поляната зад бахчите. Отначало събраха всички камъни наоколо, хвърлиха ги надалече. После сложиха юздите на Черногривко — така тържествено наричаше магаренцето си Хаджимурат. Бащата държеше Черногривко за ушите, а Султанмурат улучи сгоден момент да му надене юздата.

После пристегна панталоните си — предстоеше му доста тежка работа. Тогава започна цирково представление. Разбра се, че по време на безгрижния живот под настойничеството на Хаджимурат Черногривко беше успял да добие лоши навици. Веднага започна да се инати, да ритва, да се мята встрани. Знаеше дългоухото вече как да сваля ездача си. Ама няма го майстора. Султанмурат падаше, без да се бави, веднага пак ставаше, скачаше в движение, като лягаше по корем върху гръбнака на Черногривко, яхваше магаренцето по друг начин. То отново се бунтуваше, отново падане, отново опит...

Султанмурат вършеше всичко това ловко и дори весело. Всичкият майсторлък е, че трябва да знаеш как да паднеш! Защо хората казват, че от магарето можеш да паднеш по-зле, отколкото от кон или камила? На пръв поглед трябва да бъде обратното. Тайната е там, че като падаш, трябва да успееш да паднеш на ръце. Височината на коня и особено на камилата дава възможност на човека да се ориентира. От магарето неопитният ездач пада като чувал, не успява дори да се окопоти...

Султанмурат знаеше това от собствен опит. Нямахше защо да се страхуват за него. Баща му се хвана за корема, смееше се със сълзи. Дочули шума, дотичаха други момчета. Едното беше довело кученце, то реши, че също трябва да вземе участие в суматохата и започна с лай да тича по петите на Черногривко. От страх той препусна още по-силно, а Султанмурат, за завист на всички, започна да демонстрира джигитовка като момчетата от противовъздушната отбрана. Скачаше в движение от Черногривко и отново се качваше, скачаше и отново се качваше.

Така преди войната тренираха кавалеристите от противовъздушната отбрана на поляната край селсъвета. А джигитите от техния аил се занимаваха след работа. Сечаха върбови клонки. Скачаха от седлото по време на езда и отново се качваха. Награждаваха ги със значки. Значките бяха красиви, закачаха се с винтове или синджирчета. Момчетата завивдаха. Винаги се събираха да ги погледат как джигитуват. Къде ли са сега? На коне ли са или в окопите? Казват, че конницата вече не се използва във войната...

Султанмурат погледна навън и си помисли, че на всичко отгоре конете мръзнат през зимата, пък на танка нищо му няма на студа. И все пак конят си е по-добър!

... Ама че смях падна тогава. Черногривко бързо започна да се укротява. Разбра какво се иска от него: крачеше бавно, препускаше в тръс, в кръг и направо.

— Хайде, качвай се — извика Султанмурат на брат си, — яхвай го, всичко е наред!

Хаджимурат се изчерви от гордост, смушка Черногривко с пети, разходи се нагоре-надолу — сега всички видяха колко ловък е неговият агай^[3], как да не се похвали?

Вечерта беше светла, дълго не се стъмваше. Върнаха се в къщи уморени, но доволни. Хаджимурат влезе в двора яхнал Черногривко, да се покаже на майка си.

Веднага след това заспа, без да подозира нищо. А на Султанмурат не му се спеше. Мислеше как утре ще отиде в града, какво ще види там, какво го очаква. Заспивайки, дочу как майка му и баща му тихичко си шепнеха.

— Бих взел и другия, заедно ще им бъде по-весело — казваше баща му, — само че няма място на тая дяволска бричка. Седиш най-отпред, съвсем долепен до бъчвите. А пътят е дълъг, ще задреме момчето и ще падне под колелата.

— Какво приказваш! — изплаши се майка му. — Да не дава господ, не го и мисли, няма нужда — зашепна тя. — Все ще има случай и друг път. Нека поотрасне. Ти си отваряй добре очите и за тоя. Мислиш, че е голям, ама...

Султанмурат сладко заспиваше, сладко му беше да чува как тихо говорят помежду си родителите му, сладко му беше да мисли, че на сутринта, рано-рано сутринта, ще тръгне с баща си на път...

И вече заспивайки, той със замряло сърце изпита неизразимото удоволствие на полета. Странно откъде знаеше как трябва да се лети. Човек е способен да ходи, да тича, да плува. Пък той летеше. Не съвсем като птица. Птицата размахва криле. А той само беше разперил ръце и мърдаше крайчетата на пръстите си. Летеше плавно, свободно, неизвестно откъде и накъде, в беззвучното, „усмихващо“ се пространство... То беше полет на духа, той просто израстваше в съня си.

Събуди се изведнъж, когато баща му го докосна по рамото и тихо пошепна в ухото му:

— Ставай, Султанмурат, тръгваме.

Преди да скочи от леглото, за някаква частица от секундата усети как го обля вълна от нежност и признателност към баща му заради бодливите му мустаци, докоснали ухото му, и думите, отправени към него. Още не знаеше, че ще настъпи време, когато с тъга и болка ще си припомня именно това докосване на бащините мустаци, именно тези, казани от него думи: „Ставай, Султанмурат, тръгваме.“

Майка му отдавна беше на крак. Тя даде на сина си изпрана риза, малко големичка за главата му зелена фуражка като на началник — миналата година баща му я донесе от Чуйския канал — и нови обувки, също баща му ги донесе от канала.

— Опитай се да ги обуеш, не ти ли стискат? — попита го тя за обувките.

— Не, не ми стискат — отвърна Султанмурат, макар, разбира се, да му стискаха мъничко. Но това няма значение, ще се отпуснат.

Когато излязоха от двора, след като се сбогуваха с майка му, и когато бричката-газовозка с трясък мина по водата през големия каменен арък, сърцето му се разтуптя, той трепна, настръхна от радост, от студените пръски, излетели изпод краката на конете, и разбра, че не насън, а наяве е тръгнал към града.

Ранната лятна зора се раждаше така, сякаш се наливаше с прозрачен сок. Слънцето беше още някъде много далече, отвъд снежните планини. Но то се приближаваше полека-лека, прозираше, като се готвеше изведнъж да се подаде, да засияе иззад планината. А засега беше спокойно и прохладно по изстиналия през нощта път. Жалко, че никое от момчетата не видя как излязоха с баща му от аила. Само кучетата от покрайнините лавнаха сънливо срещу тракането на колелата...

Пътят минаваше по хълмчета към степта, към тъмнеещата в далечината лилава верига от ниски планини. Там, зад ония далечни планини, се намираще Джамбул. Натам водеше техният път.

Ситите коне важно препускаха в равен, ситен тръс, сякаш не забелязваха нито такъмите, нито впряга, препускаха си, като пръхтяха по навик и отмятаха перчеми над очите си. Пътят им беше добре познат, малко ли бяха минавали по него; стопанинът си е на мястото, поводите са в неговите ръце, че до него седи момченце, ами то също беше свое и с нищо не пречеше да опъват каиша...

Така пътуваха, взели добра инерция, с трополене и скърцане като всички талиги по света. А в това време слънцето изгряваше някъде отстрани, в пролуката между планините. Светлината и топлината спокойно и меко се разливаха като въздушна вълна върху запотените гърбове на конете — Чабдар сега ставаше пъстър като пѣдпѣдъче яйце, а Чонтору все повече изсветляваше, ставаше светлдорест. Светлината и топлината докосваха бронзовите скули на баща му, подчертавайки острите бръчици около присвитите очи, а ръцете му, хванали поводите, станаха по-едри и жилести; светлината и топлината се лееха по пътя, под копитата на конете, като жив препускащ поток; светлината и топлината проникваха в тялото, в очите; светлината и топлината даряваха с живот всичко по земята...

Хубаво, радостно, леко беше на душата на Султанмурат през онова утро по пътя.

— Е, събуди ли се? — пошегува се баща му.

— Отдавна — отвърна синът.

— Тогава ето, дрѣж — предаде му той поводите.

Султанмурат се усмихна с благодарност, с нетърпение очакваше това. Можеше и сам да ги поиска, но по-добре е, когато баща му сам намираще за необходимо да му ги повери — това не ти е къде да е, а пътуване по голям път. Конете почувстваха, че управлението е минало в други ръце, недоволно присвиха уши, както си тичаха, се захапаха, сякаш бяха решили да се разбунтуват и да се сбият при отслабналата власт. Но Султанмурат им даде да разберат кой е — дръпна енергично поводите и викна:

— Хей, вие, ей сега ще ви науча!

Ако съществува щастие за човека само в сегашно време и го няма нито в миналото, нито в бъдещето, то през този ден, през време на това пътуване, Султанмурат го изпита изцяло. Нямахше нито една минута, през която настроението му да се помрачи от нещо. Седнал до баща си, той беше пълен с достойнство. То не го напускаше през целия път. Може би друг би полудял от трополящата газозов, но за него това беше ликуващ звън на щастиято. Прахът от бричката, увисващ отзад, пътят, по който се търкаляха колелата, конете, дружно потракващи с копита, хубавата амуниция, изпускаща миризма на пот и катран, малките облачета, които се носеха високо над главите; сочни билки наоколо, ту жълти, ту сини, ту избиващи на лилаво; арѣци и ручеи,

разлети по пресечките на пътя, конниците и каруците, които идват срещу тях, крайпътните лястовици, стрелкащи се нагоре-надолу, понякога за малко да докоснат конските муцуни — всичко това беше преизпълнено с щастие и красота. Но той не мислеше за това, защото, когато щастиято съществува, за него не мислят. Чувствуваше, че светът е така уреден, та по-добре не може да бъде. И баща му е такъв, че по-добър от него не може да има.

Дори черноглавите полски птички, жълти отстриани, не току-тъй пеят в трънака или в храсталаците през целия път все една и съща заучена песен. Те знаят за кого подсвиркват. Поне те знаят колко ги обича Султанмурат. Тези птички са саръайгъри^[4], а се наричат така, защото през целия си живот подканват със свирканията си някакъв жълтеникав жребец: „Чу, чу, саръайгър! Чу, чу, саръайгър!“ Чудни птици са тия саръайгъри. Оказва се обаче, че на различните езици пеят различно. Веднъж в аила пристигна киномеханик, весел руски момък. Султанмурат се въртеше около него, помагаше да пренесат кутиите с лентите, а вечерта за награда му дадоха пръв да върти динамомашината. В динамомашината се произвежда електрически ток, от това светят ламбичките, от ламбичките пада светлина върху белосаната стена-екран, а на екрана има живи изображения.

Та тоя киномеханик се заслуша и попита:

— Каква е тая птичка, която пее зад оградата?

— Саръайгър се казва — обясни му Султанмурат.

— Ами какво пее?

— Чу, чу, саръайгър!

— Какво значи това?

— Не знам. По руски сигурно е: „Дий, дий, жълт жребец!“

— Първо, жребците не са жълти, но да речем, че е така. Но защо през цялото време: „Чу, чу, саръайгър“?

— Защото на тази птица ѝ се струва, че отива на сватба, яхнала саръайгър, препуска, препуска, но няма да стигне и затова вика: „Чу, чу, саръайгър!“

— Аз пък чух друго. Уж саръайгър играел на карти на пазара. И за малко да спечели три рубли, но не ги спечелил. Затова пее: „За малко да спечеля три рубли.“ И ще подсвирква така дотогава, докато не спечели трите рубли.

— Кога ще ги спечели?

— Ами никога. Също както никога няма да стигне и на сватбата.

— Ама че смешно...

— Вярно, птиченцето, на вид съвсем обикновено, се оказа толкова знаменито.

Саръайгърите пееха през целия път. Султанмурат им се усмихваше:

— Тръгвайте с нас и там на пазара ще спечелим три рубли!

А те все си свирукаха: „Чу, чу, саръайгър!“, друг път пък: „За малко да спечеля три рубли!“

Султанмурат бързаше — по-скоро, по-скоро в града. Слънцето вече се беше издигнало чак до планините. Султанмурат подканваше конете:

— Чу, чу, саръайгър! — Това го казваше на Чабдар. — Чу, чу, торъайгър! — Това казваше на Чонтору.

Баща му малко го поусмири:

— Не ги гони много. Конете сами си знаят. И тичат, и себе си пазят.

— Ами кой от тях е по-добър, ата, Чабдар или Чонтору?

— И двата са добри. И на вървеж, и на сила. Работят като машина. Само трябва да ги храниш навреме и до насита и да следиш за такъмите им, тогава никога няма да те подвеждат. Сигурни кончета. Миналата година работиха на Чуйския канал в блатиста местност, на съсенки. Колите с товар затъваха до главините на колелата. Случи се, затъне някой и ни насам, ни натам. Да си умреш от мъка. Дотичат — помогни ни. Молят. Как да им откажеш? Докарам своите Чабдар и Чонтору, впрегнем ги и ето ти на: казваме — животни, а пък са умни, разбират, че не току-тъй са ги впрегнали в чужда кола, че трябва да помогнат. Аз много-много не ги докосвах с камшик, само им подвижна и те, само да им издържат ремъците, на колене ще изпълзят, но ще измъкнат колата от трапищата. Там, на Чуйския канал, всички ги знаеха, завиждаха: провървяло ти е, казват, Бекбай. Може и да ми е провървяло, но конете искат грижа, тогава може да ти провърви.

Чабдар и Чонтору важно подтичваха все със същия равен, механичен тръс, сякаш съвсем не ги интересуваше какво говорят за тях. Подтичваха си с позапотени корем и мокри уши, все така отмятаха перчеми, както си тичат, и отпъждаха попътните мухи.

— Ата, а кой от тях е по-стар? — попита Султанмурат баща си.
— Чабдар или Чонтору?

— Чонтору е три години по-стар. Забелязвам аз, Чонтору започва да поостарява, понякога не издържа. А Чабдар е в силата си. Здрав, бърз кон. С него и на състезания мнозина ще надминеш. Преди за такива коне казваха: кон за джигит.

Султанмурат се зарадва, защото Чабдар му харесваше повече. Цветът му е необикновен — пъстър, на точици. Пък и самият кон си беше с добър нрав, красив, силен.

— А на мен Чабдар повече ми харесва — каза той на баща си. — Чонтору е зъл. Все накриво гледа.

— Не е зъл, ами умен — подсмихна се баща му. — Не обича да му досаждат без нужда. — И като помълча, добави: — И двата са добри.

Синът също се съгласи.

— И двата са добри — повтори той, като ги подкара. След известно време баща му каза:

— Я понамали, спри бричката — и изсвири с уста спокойно, очаквателно. — Конете искат да се изпикаят, а не могат да кажат. Трябва да го забележиш.

И наистина двата коня започнаха да пикаят на пътя с шумни, пенливи струи, а плътният, ситен като пудра прах под краката им набъбна на мехури, попивайки влагата.

После отново потеглиха. Пътят все напредваше и напредваше, а планините оставаха все по-назад и по-назад.

Скоро се появиха градините и градските покрайнини. Пътят стана по-оживен. Тук баща му отново пое поводите в свои ръце. И правилно постъпи. Сега Султанмурат не се интересуваше нито от поводите, нито от конете. Започваше градът. Той го зашемети с шума си, с цветовете и миризмите. Сякаш го бяха грабнали и захвърлили в бурен поток и той го понесе, като го завъртя и заподхвърля сред вълните си.

Ето тогава, през този най-щастлив ден, му провървя, както никому на света: на Атчабар, на големия джамбулски пазар за животни, беше пристигнал зверилник. Гледай ти какво съвпадение: човек за пръв път идва в града и изведнъж — зверилник с невиджани животни, че и въртележки, че още и атракция с криви огледала.

-
- [1] Ики ашък — двама влюбени. ↑
- [2] Ата, атаке — татко, татенце. ↑
- [3] Агай — по-голям брат. ↑
- [4] Саръайгър — саръ — жълт, айгър — жребец. ↑

2

В стаята на смеха влиза три пъти. Насмее се до насита, успокои се и хайде пак вътре, при огледалата, чудовищни и криви. Ама че мутри, ама че работа! Цял век да мислиш, няма да измислиш подобно нещо — просто да си умреш от смях!

Баща му остави бричката при един познат притежател на чайна да я наглежда и го поведе из пазара. Отначало се поздравяваха с приятелите на баща му — тукашни узбеки. „Ассалам алейкюм! Това е моят голям син!“ — представяше Бекбай сина си. Узбеките поздравяваха Султанмурат, като се понадигаха от мястото и слагаха ръка на гърдите си. „Вежлив народ — преценяваше доволен баща му. — Узбекът не обръща внимание, че си по-млад на години, винаги ще се отнесе с уважение...“

После ходиха из чаршията, по магазините и най-важното — в зверилника. Промъквайки се през тълпата, те надничаха във всяка клетка. Слон, мечки, маймуни, маймунки — какво ли нямаше там...

На Султанмурат му направи особено впечатление огромният пепелявосив, като баир след изгаряне на тревата му, слон, който непрекъснато пристъпваше от крак на крак и люлееше хобота си. Ама че картина! Хората стояха, зяпаха слона и разказваха най-различни истории. Че се страхува от мишки. Че не бива да се дразни, не дай боже да скъса синджира си и ще изпотроши всичко в града. Но на Султанмурат най-много му хареса разказът на един стар узбек; той каза, че слонът е най-умното животно на света. С хобота си повдига огромни трупи по горските стопанства, но пак с хобота си може да вдигне от земята бебе, ако детето е заплашено от змия или някаква друга опасност, а наблизо няма възрастни.

Такива разкази се харесваха и на баща му. Той стоеше, клатеше глава от учудване, цъкаше с език и всеки път се обръщаше към сина си: „Чу ли? Ето какви чудеса стават по света!“

Е, разбира се, запомни и стаята на смеха. Там се смееш на самия себе си, колкото ти душа иска...

Султанмурат погледна косо към Мързагюл, седнала през няколко чина. „Тебе да те пъхнат в стаята на смеха! — помисли той закачливо. — Веднага ще запееш друга песен, красавице! Като се видиш в ония огледала, ще престанеш да си придаваш важност!“ Но веднага се засрами от мислите си. Какво се е заял с нея, какво лошо му е сторила тя? Момиче като момиче, е-е, красиво, по-красиво от всички момичета в класа. Та какво, да не би да е виновна? Случва се и жамам^[1] да получи.

Веднъж учителката по време на урок ѝ взе огледалцето. Рано, казва, си взела да се оглеждаш. Мързагюл страшно се изчерви от срам, едва не заплака. А на него, кой знае защо, му стана обидно за нея. Чудо голямо, някакво си огледалце, ами ако е попаднало случайно в ръцете ѝ...

Султанмурат погледна още веднъж към нея и я съжали. Тя беше посиняла, настръхнала от студа, очите ѝ блестят влажно като мокри камъни, може би плаче. Ами че и баща ѝ, и брат ѝ са на фронта... Пък той мисли за нея толкова лошо. Ама че глупак, истински глупак.

Мнозина от класа кашлят от настинка. Дали да не покашля и той? Започна нарочно да кашля, да се тресе и превива. Че какво, всички кашлят, да не би той да е по-лош от другите? Инкамал-апай го погледна многозначително и продължи обясненията си.

[1] Жамам — слаба бележка. ↑

3

След зверилника и стаята на смеха те отидоха на пазара. Там купиха подаръци. За Хаджимурат — пищовче с тапи, новичко, красиво, с метален блясък, да му се ненагледаш, също като истински пищов. А за момиченцата — някакви меки цветни топки с ластик. Дърпаш ластика и топката подскача нагоре-надолу. За майка си купиха забрадка и освен това разни сладкиши...

Обиколиха целия пазар, всичко видяха, само на въртележката не се качи, пък и баща му не му предложи. Това е, казва, за мъничките, ти си вече джигит, след година-две ще те женим. Пошегува се. Е, постояха край въртележката, погледаха. После баща му се разбърза. Трябва, казва, да успеем да отидем в станцията, на нефтобазата, да напълним варелите и да тръгваме обратно. Вече е късно. И наистина слънцето клонеше оттатък града, когато стигнаха до нефтобазата. Оттам тръгнаха по крайните квартали, по пътя се подкрепиха в една крайпътна чайна с пилаф и поеха обратно.

По здрач напуснаха градините в покрайнините на града и отново се озоваха на същия път, по който през деня бяха дошли в града. Вечерта беше топла, пропита с аромата на летните треви. В крайпътните канавки заквакаха жаби. Конете се движеха с отмерена крачка, не е лесно да препускаш с пълни варели. Все повече и повече го налягаше дрямка. Умори се. Как да не се умори — тоя ден струваше колкото всичките му дни. Жалко, че нямаше как да се просне и да заспи в бричката. Много, много му се спеше. Султанмурат се отпусна на рамото на баща си и заспа, сякаш нищо не е било. Събуждаше се от време на време по трапищата и отново заспиваше дълбок сън. Всеки път, преди да заспи, успяваше да помисли колко е славно, че на света има бащи. Спокойно и сигурно му беше върху силното бащино рамо. А бричката потракваше и поскърцваше, конете тропаша с копитата.

Султанмурат не помнеше колко бяха пътували, но изведнъж бричката спря. Колелата престанаха да тракат. Всичко стихна. Баща му го вдигна на ръце и го понесе нанякъде.

— Гледай го какъв е пораснал, не можеш да го вдигнеш. Станал е толкова тежък — мърмореше той и го притискаше към гърдите си.

После го настани върху купчина сено, покри го с фланелата си и рече:

— Спи, аз ще разпегна конете да попасат.

Султанмурат дори не отвори очи, толкова сладко спеше. Само си помисли отново: колко е славно, че на света има бащи...

После още веднъж се събуди, когато баща му развърза обувките му и ги свали. Я гледай колко го бяха стискали тия обувки през целия ден. И как се досети баща му, че го стискаха?

Отново заспа, усещайки с тялото си пълна свобода, сякаш заплува, оставил се на волното течение. Струваше му се, че напорите на вятъра се носеха на вълни над безкрайното разнообразие от треви. Той тичаше по тая трева, гмуркаше се, потапяйки се във вълните ѝ, и върху тая висока, плуваща трева беззвучно падаха звезди. Ту на едно, ту на друго място отвесно падаше безшумно изгаряща звезда. Но докато дотича, звездата угасваше. Той знаеше, че сънува. Събуждаше се от време на време, дочуваше как спънатите коне откъсваха от корен младата трева и как пристъпваха около копата, подрънквайки с отпуснатите юзди. Знаеше, че баща му спи до него, че нощуват в полето, че стига да отвори очи, и наистина ще види звезди, падащи от небето...

Но не му се искаше да отваря очи, толкова му беше сладко да спи. След полунощ стана хладно. Все повече се примъкваше към баща си, докато се притисна до него и тогава баща му го прегърна сънено, притисна го по-силно до себе си. Те спяха край пътя, сред обширното поле, под открито небе. Това не ти е в къщи, не ти е меката възглавница...

Често след това си спомняше звездния сън...

Един пъдпъдък звънливо къркореше чак до зори на две крачки от тях... Сигурно всички пъдпъдъци на света са щастливи.

4

— Султанмурат, какво ти е? — Инкамал-апай застана до неговия чин и той едва тогава я забеляза.

— Нищо, нищо ми няма. — Султанмурат се изправи, сякаш се оправдаваше.

В класната стая беше все така студено и тихо. Дочуха се хихиканията на учениците, привычната кашлица.

— Ту започваш да кашляш ей тъй, без нищо, ту не чуваш въпросите — каза недоволно Инкамал-апай, свивайки зиморничаво рамене. — Я по-добре иди да донесеш слама и запали печката.

Султанмурат с готовност се спусна да свърши работата. Има си хас, невинаги се случва такова нещо посред часа. В междучасията дежурните донасят в стаята слама и запалват печката, но това рядко се случва по време на урок.

Изскочи пред входа. Посрещна го вятър и сняг. Ех, тука не е Цейлон! Докато изтичваше през двора към сайванта, където беше сламата, видя как слиза от коня си председателят на колхоза Тъналиев, ранен фронтовак. Беше още млад, а куцаше. Липсваха му не знам колко си ребра. Разбраха, че скачал с парашут, бил десантчик. Казват, че преди войната бил агроном. Султанмурат обаче не помнеше това. Всичко преди войната беше като от друг свят, вече не му се вярваше, че оня, предвоенният живот е съществувал...

Султанмурат грабна огромен наръч слама и се върна в стаята, като отвори вратата с крак. Децата зашушукаха, оживиха се.

— Тихо, не се отвличайте! — викна Инкамал-апай. — Пък ти, Султанмурат, върши работата без излишен шум.

В печката, в самата сърцевина на пепелта от изгорялата слама, беше запазено като детско дихание тлеещо пламъче. Него раздуха той под снопчето слама. После добави още едно снопче, още и още, печката забумтя, изгълтвайки сламата. Само да успяваш да добавяш навреме. В класа стана по-весело.

Искаше му се да се обърне към децата, да се изплезе на някой, да го разсмее, а някого да посплаши с юмрук за всеки случай, особено Анатай на задния чин. Той, представете си, е най-възрастният, на петнайсет и половина години, свадлив, а понякога се закача и с Мързагюл. Би могъл да му се закани. На ти, на! Но не бива да го прави. Учителката е строга. Пък и не му се иска да я огорчава излишно. Напоследък нещо не пристигат писма от единствения ѝ син. Той е командир, артилерист. Тя много се гордее с него. А мъжът ѝ изчезнал някъде още преди войната, нещо лошо се беше случило с него. Хората дори не казват какво се е случило. Затова беше дошла тя в аила и беше станала учителка. А синът ѝ учел в педагогическото училище в Джамбул, оттам отишъл на фронта. Зърне ли през прозореца раздавача на кон, Инкамал-апай веднага изпраща някой да вземе писмото. Оня изтичва на двора и ако има писмо, препуска обратно с всичка сила. Имат си дори ред — кой ще изтича следващия път за писмото на учителката.

Когато има писмо, настъпва цял празник! Инкамал-апай още там бързо прочита късичкото писъмце и когато вдига глава от листа, в класа сякаш се появява съвсем друга учителка. Не можеш да останеш спокоен, като виждаш как се радва учителката ти с белите кичури, грижливо затъкнати под забрадката, не може да не ти се свие сърцето, като виждаш сълзи на очите ѝ.

— Много поздрави на всички ви, деца. Вашият агай е жив и здрав. Воюва — казва тя, сдържайки треперещия си глас, и класът никак не може да скрие своята радост за нея. Всички ѝ се усмихват, сякаш искат да отидат при нея, да споделят щастието ѝ. Но в следващата минута тя напомня: — А сега, деца, да продължим нашите занимания.

Тогава настъпва най-прекрасното, най-хубавото в учението: думите сякаш увеличават силата си, мисълта ражда мисъл и всичко, което тя разказва, обяснява, доказва, прониква в ума и душата на учениците. Това е нейният полет и класът седи очарован...

През последните дни нещо я тревожи, тревожи я... И сигурно затова, когато на вратата се появи председателят на колхоза Тъналиев, придружен от завуча, Инкамал-апай бавно отстъпи към дъската. И все пак намери сили да каже:

— Станете, деца. А ти, Султанмурат, седни на мястото си.

Той хлопна вратичката на печката и бързо се върна на чина си.
Новодошлите поздравиха класа.

— Здравейте! — отвърна класът.

Настъпи напрегната пауза. Никой дори не се изкашля.

— Случило ли се е нещо? — попита Инкамал-апай с пресипнал глас.

— Нищо лошо не се е случило, Инкамал-апай — успокои я веднага Тъналиев. — Дойдох по друга работа. Искам да поговоря с децата. Извинете, че така нахълтах по време на урока, разрешиха ми — кимна той към възрастния завуч.

— Да, въпросът е важен — потвърди завучът, — седнете, деца.

Класът седна едновременно.

Всички познаваха председателя на колхоза, макар че пое председателството наскоро, от есента, след връщането си от фронта, пък и самият той познаваше почти всички тук. Не бе дошъл да се запознава. А и защо пък? Учениците от седми клас са вече хора за зачитане в аила. С всеки един от тях, седмокласниците, биха могли да разговарят в къщи, в канцеларията, на пътя, където и да е в аила. Но председателят да дойде в училището по време на урок, за да разговаря с тях специално, такова нещо още не се е случвало. Пък и какъв разговор, за какво можеха да разговарят? Друг е въпросът през лятото, всички до един работят в колхоза, а сега за какво ще разговарят?

— Въпросът е следният — започна Тъналиев, като се вглеждаше внимателно в напрегнатите лица на децата и през цялото време се мъчеше да стои по-изправено, за да не се набива толкова в очи недъгът му. — Студено е тук при вас, не мога да ви помогна с нищо, освен със слама. А сламата, както знаете, пламва и угасва. Тезека, с който преди отоплявахме училището, докарвахме от планините отначало на магарета, а после го натоварвахме на каруци. Миналата година нямаше кой и кога да се занимава с това. Всички са на фронта. Аз държа под ключ два тона въглища, които купих в Джамбул от спекуланти. Те са за ковачницата. Купих и желязо за ковачницата, също от спекуланти. Някой ден ще си разчистим сметките с тях. А засега положението е много тежко. И на фронта е тежко. Миналата година не успяхме да засеем двеста хектара зимница. Никой не е виновен. Война е. Може и така да е. Но ако навсякъде, във всички колхози и совхози, не досеят, не досъберат, не доправят като нас, тогава може да стане така, че да не

надвием и врага. Да, за да надвием такава сила, трябва да имаме и хляб, и снаряди. Затова дойдох при вас, деца, ще трябва някои от вас да напуснат временно училището. Няма време, трябва да се подготви впрегатният добитък за пролетната оран, а добитъкът ни — да те е страх да го погледнеш, едва се държи на краката си. Трябва да подготвим такъмите, а те са разпокъсани, трябва да поправяме плуговете и сеялките, а инвентарът ни е под снега... Защо ви разказвам всичко това? Защото недосятата със зимница площ трябва да засеем с пролетни посеви. На всяка цена, безусловно, както на фронта! А това значи да изорем и да засеем със собствени сили надпланово, допълнително още двеста хектара пролетници. Две-ста! Разбирате ли? А откъде да вземем сили, на кого да се облегнем? И ето решихме, освен всичко онова, с което разполагаме и което правим вече за пролетната кампания, да подготвим допълнително още една бригада от орачи за плугове с два палешника. Мислихме, разсъждавахме. Не можем да изпратим жените. Далече е, в Аксай. Нямаме хора. Решихме да се обърнем за помощ към вас, учениците...

Така говореше председателят Тъналиев, суров и затворен човек, който ходеше постоянно със сивия си армейски шинел и който, разбира се, мръзнеше; със сива ушанка, със загрижено заострено лице, пък беше още млад и вече изкривен, с извадени ребра, с неразделната си полева чанта отстрани...

Така говореше председателят Тъналиев, застанал до черната дъска с географската карта, край същата оная карта, върху която хората се бяха изхитрили да поместят всички земи и морета, включително и такива приказни топли страни като Цейлон, Ява, Суматра, Австралия, където можеш да си живуркаш чудесно и да уцелваш тавана с плюнка...

Така говореше председателят Тъналиев в училището, отоплявано със слама, която правеше повече боклук на пода, отколкото да дава топлина. И когато казваше, че в далечния Аксай трябва да се изорат допълнително още стотици хектари с пролетница за фронта, от устата му излизаше пара както навън...

Така говореше председателят Тъналиев...

А навън все така виеше бурята, беснееше, духаше през пролуките. Султанмурат виждаше през прозореца как заскреженият от бурята председателски кон до стълба пристъпва от крак на крак, как се

опитва да скрие главата си от вятъра. А вятърът рошеше гривата му, отхвърляше встрани настръхналата му опашка. Студено му беше на коня...

Да, тук съвсем не беше Цейлон...

— Не от хубаво решихме да ви откъснем от учението — обясняваше Тъналиев. — Принудени сме. Трябва да разберете. След войната, а може и преди това, ако съм жив, сам ще доведе тези момчета в училището и ще помоля да продължат учението си. А засега ето как стоят нещата...

След това говори завучът. После пак Тъналиев. Когато в класа настъпи оживление — момчетата взеха да вдигат ръка: аз, аз искам да отида да работя, — Тъналиев веднага обясни:

— Ако някой помисли, че ми трябва всякакви ученици, лъже се. Който учи лошо, той и работи лошо. И, второ, добрият ученик после по-лесно ще навакса изпуснатото. Ето например ти, Султанмурат, май че си най-големият в класа...

Учениците зашумяха:

— Анатай е най-големият в класа ни. Скоро ще стане на шестнайсет години.

— Не говоря за възрастта. За ръста говоря. Пък и това не е най-важното. Ти например, Султанмурат — отново се обърна към него председателят, — нали миналата година изора градините?

— Да — отвърна Султанмурат и се изправи, — орах на Аралската улица.

— С двупалешник, с четири коня ли?

— Да, с двупалешник, с четири коня, но само помагах. Плугът беше на Сартбай, а него го взеха в армията. Градините закъсняваха. Аксакал Чекиш ме помоли да му помогна.

— Знам. Затова започнах от тебе — каза председателят.

Всички се обърнаха към Султанмурат. Той улови върху себе си погледа на Мързагюл. Тя го погледна някак особено, не така, както другите, и изведнъж се изчерви, сякаш ставаше дума за нея. И той се почувствува неловко, дори сърцето му се разтуптя.

— Аз също съм орал градини! — извика от мястото си Анатай.

— И аз — добави Еркинбек.

След това се чуха още гласове.

Но Тъналиев помоли за тишина.

— Хайде, поред, момчета. Работата е сериозна. Да започнем от училието. Как си с училието? — отново се обърна той към Султанмурат.

— Не съм особено — каза Султанмурат.

— Какво не си особено?

— Не съм особено зле.

— Но не и особено добре — допълни Инкамал-апай, която през цялото време мълчеше. — Винаги му казвам: ти би могъл да учиш много по-добре, сто пъти по-добре. Той е много способен, но бедата е там, че в главата му се върти съвсем друго.

— Да-а — замислено проточи председателят. — Пък аз разчитах... Е, добре. Баща ти е на фронта. Значи, ще отглеждаш жито за него. А ти как си, Анатай?

— Ами същият — отвърна той, като се изправяше намръщено от мястото си.

— Излиза, че сте от един дол дренки — подсмихна се Тъналиев и като помълча, добави: — Когато се върнете отново в училището, ще разберете цената на училието. Знам, по себе си го знам. Случи се нещо и веднага — е, много важно, ще отида да работя. Ами че да не би човек да живее само за работата? Как мислиш, Анатай?

Анатай се опита да обяснява, но после си призна:

— Не знам.

— Аз също не знам всичко — каза Тъналиев, — но ако не беше войната, бих отишъл да уча, още бих поучил.

В стаята се разнесе смях от сърце. Смешно беше — съвсем възрастен човек, председател на колхоз, пък иска да учи. На тях им беше омръзнало, толкова им беше омръзнало вече училището!

Тогава, използвайки момента, някой от класа прекъсна председателя:

— Башкарма-агай, вярно ли е, че сте скачали от самолет?

Тъналиев кимна. Момчето не спираше:

— Ех, че славно! Ами не е ли страшно? Веднъж скачах от покрива на сайванта за тютюн върху купа сено, едва не пукнах от страх.

— Да, скачах. Само че, разбира се, с парашут — обясни Тъналиев. — Той представлява един купол над главата, разтваря се като юрта.

— Знаем, знаем — избоботи в един глас класът.

— Та ето, ние бяхме десант. Нашата работа беше да скачаме с парашут.

— Ами какво значи десант? — отново се дочу нечий глас.

— Десант ли? Това е подвижен боен отряд, който бива пускан или изпращан някъде за изпълнение на специална, важна задача. Разбрано ли е, ясно ли е?

В класа настъпи мълчание.

— В десанта може да има няколко души и хиляди хора — обясни Тъналиев. — Важното е, че се прави в тила на врага и действа самостоятелно. Ако не ви е ясно всичко, някой път ще ви разкажа. А сега да се заловим на работа. Анатай, седни, какво стоиш? Твоят баща също воюва на фронта.

— И моят!

— И моят също!

— И моят!

— И моят!

Тъналиев вдигна ръка:

— Знам всичко, момчета. Не мислете, че от сутрин до вечер съм зает само с колхоза. Знам всички, които са в армията, кой е в болницата. Познавам всички ви. Затова съм дошъл при вас. И ти, Анатай, ще вървиш да отглеждаш жито за баща си, и ти ще трябва да изоставиш училището за година, а може и за повече.

— Аз също! И аз! И аз! — взеха да скачат и другите. В такива случаи всеки си представя, че е герой. Пък сега има и такъв удобен случай — да не ходиш на училище. Да работиш с коне. Какво похубаво?

— Не, почакайте! — успокои ги председателят. — Така не може. Само ония, които вече са работили с плуг. Например ти, Еркинбек. Нали и ти ора градините? Баща ти загина край Москва, знам. Много бащи и братя загинаха. Тебе, Еркинбек, също те моля. Помогни ни. Ще трябва да поореш земята, вместо да учиш в училището. Какво да се прави. А на майка ти аз лично ще обясня...

След това председателят Тъналиев извика още две момчета — Ергеш и Кубаткул. И каза на другата сутрин всички да бъдат в обора за утринния наряд на бригадирите.

В къщи, късно вечерта, когато се готвеха да си лягат, Султанмурат разказа на майка си как в училището идвал председателят на колхоза. Майка му го изслуша мълчаливо, потърквайки уморено челото си — цял ден е била в колхоза, на фермата, вечерта с децата в къщи, а Хаджимурат, глупчото, ни в клин, ни в ръкав изликува:

— Ама че кеф! Да не ходиш на училище! Да ореш с коне! И аз искам!

Майката попита строго:

— Научи ли уроците си?

— Да, научих ги — отвърна Хаджимурат.

— Върви да лягаш и повече нито дума! Разбра ли?

А на по-големия не каза нищо.

Едва по-късно, когато сложи момиченцата да спят и се готвеше да духне лампата, тя клюмна тъжно до нея, сигурно реши, че Султанмурат вече спи, заплака, отпуснала глава върху ръцете си. Тихо и дълго плака, потрепвайки със слабите си рамене. Тежко му стана на Султанмурат, искаше му се да отиде да я успокои, да погали майка си, да ѝ каже нещо хубаво. Но не посмя да я тревожи, нека да поостане сама със себе си. Сега тя мисли и за баща им (как ли е там на фронта), и за децата (те са четири), и за къщата, и за разни други неща.

Жената си е жена. Жените често си поплакват. И учителката Инкамал-апай също много се разстрои, дори се обърка, когато председателят Тъналиев напусна класа. Звънецът за междучасието вече беше бил, а тя седеше до масата и не излизаше. И класът седеше, никой не скочи, чакаха учителката да стане от мястото си и да тръгне към вратата. Тъкмо на вратата заплака Инкамал-апай. Мъчеше се да се сдържи, но не можа. Отиде си обляна в сълзи. Мързагюл отнесе в учителската стая забравената карта и също се върна с мокри очи. Да-а, разбира се, жените са си жени. Те жаят всички и затова плачат. Пък какво толкова има, чудо голямо, година-две, а свърши ли войната, отново ще могат да тръгнат на училище...

С тези мисли заспа Султанмурат, докато се ослушваше как бурята вие и развява снега отвън. На следващия ден сутринта бурята продължаваше да вилнее. Вилицата кръжеше над замръзналото снежно поле. Небето беше натежало от облаци. Султанмурат замръзна, докато стигна до яхъра.

Работата, замислена от председателя Тъналиев, се оказа много по-трудна, отколкото мислеше Султанмурат вчера. Най-напред заедно с председателя и бригадира, мършавото червенобрадо старче Чекиш, който раздаде на всички по четири оглавника, отидоха в обора до старата конюшня. Там по заснежения двор унило бродеха товарните коне, пощипвайки в полупразните ясли остатъците от сено. Знае се, през лятото конете са загладени, през зимата отслабват, но тези бяха кожа и кости. Бяха работили, работили с тях, а настъпи зимата и ги захвърлиха в общия обор. Няма кой да ги храни, да ги наглежда. Фуражът едва стигаше, пазеха го за пролетната оран.

Момчетата спряха съвсем объркани.

— Какво сте се вторачили! — замърмори старият Чекиш. — Да не би да сте очаквали, че едва удържахме заради вас Манасовите тулпари^[1]? Избирайте поред и няма да сгрешите. След двацет дни всеки от тези коне ще заприпка като младо биче. Не се съмнявайте! Конете са издръжливи — трябва им само храна и грижа. Останалото сами си знаят!

— Вземайте, момчета, ще осигурим всичко необходимо — каза председателят. — Започвайте. Всекиму четворка. Които си харесате.

Тогава се случи нещо неочаквано. Сред тези дръгливи, изоставени кранти в общия обор се мотаеха бащините му коне — Чабдар и Чонтору. Отначало Султанмурат съзря Чабдар, по пьстрия цвят го позна, после и Чонтору. Главести, разрошени, с изтънели крака, да ги духнеш, и ще паднат. Султанмурат се зарадва и се уплаши. Веднага си спомни как ходиха с баща си в града. Какви бяха те, тези коне, в ръцете на баща му! И сега. Колко уверено и сигурно препускаха впрегнатите тогава огладени и силни Чабдар и Чонтору. И сега.

— Ето ги, погледнете, ето ги конете на баща ми! — извика Султанмурат, като се обърна към председателя и бригадира. — Ето тези, Чабдар и Чонтору! Ето ги!

— Правилно! Вярно е! Те бяха на Бекбай! — потвърди старецът Чекиш.

— Вземи ги ти, щом е такава работата! Вземи си бащините — разпореди се председателят.

Заедно с бащините коне Султанмурат избра още два — Белохвастой и Карий. Станаха четворка, тъкмо за двупалешен плуг.

Момчетата също си избраха коне. Така започна онова, заради което ги взеха от училище през зимата на 1943 година...

Работата се оказа много, много повече, отколкото можеше да се предположи. Трябваше да бързат за яхъра, всеки ден тичаха в ковачницата да помагат на стария Барпа и на куция му помощник да поправят плуговете, с които щяха да излязат на полето. Онова, което преди беше изхвърляно за претопяване, сега се изправяше, разглобяваше и очистваше от ръждата и калта. Дори старите, затъпели палешници, които вече си бяха изпели песента, и те влязоха в работа. Ковачите се мъчеха над тях, точеха ги, закаляваха ги в огън и вода. Не всеки палешник успяваха да поправят, но успееха ли, Барпа тържествуваше. В такива случаи той караше помощника си да се качи на покрива на ковачницата и да извика момчетата от яхъра.

— Хей, орачи! — викаше ги куцият помощник-ковач от покрива. — Тичайте насам, майсторът ви вика при себе си!

Момчетата дотичаха. Тогава старият Барпа сваляше от полицата още горещия, тежък, оксидиран тъмносив, отново изкован палешник.

— На, дръж — предлагаше той на оня, чийто ред беше да получи резервен палешник. — Вземи, вземи, подръж го в ръцете си. Полюбувай му се. Иди да го премериш на плуга. Виж как ще прилегне към ухото му. А! Красота! Събрали са се като булка и младоженец. А на нивата ще блести по-ясно и от ташкентско огледало. В такъв палешник ще оглеждате и муцуните си! Дали да го подаря на някоя девойка вместо огледало, а? Ама че вечен подарък ще й направя! А сега го сложи ей там, на твоята полица. После ще го откараш на полето. Така. Следващия път ще бъде за друг. За всички ще има. Няма да оставя никого без палешник. Ще приготвя за всеки по два чифта. Само нови зъби за себе си не мога да изкова, а всичко останало ще направя. Ще имате палешници. Вие, момчета, още много пъти ще си спомните за нас на полето. Ами какво е най-главното в плуга — палешникът! Всичко останало е направено заради палешника. Силен палешник — силна бразда. Палешникът тъп — орачът без плуг. Ето как са го казали...

Добър беше той, старият Барпа. Цял живот беше в ковачницата. Обичаше да се похвали, но познаваше работата си.

Налагаше се често да се отбиват и в сарачницата. Караше ги бригадирът Чекиш. Помогнете, казва, да оправим такъмите. Без

такъмите, казва, няма да тръгнете никъде: Плугове ще има, коне ще има, но без такъми всичко е напразно. И това е вярно. Затова всеки се грижеше, помагаше на сарачите колкото може да нагодят навреме такъмите за собствените му коне.

Но главната, най-основната работа се състоеше в грижата за впрегатния добитък, за конете. Целия ден, от сутрин до вечер, дори и късно вечерта, работеха в конюшната. В къщи се връщаха едва в полунощ, след като дадат последната дажба сено за нощта. Трябваше да се бърза, да се бърза!

Не им оставаше никакво време. Вече беше краят на януари. Значи, за отглеждането на конете оставаха трийсет, най-много трийсет и пет дни. Дали ще успеят товарните коне да възстановят и обновят силите си до началото на оранта — това зависеше сега само от самите орачи. Конят спи, такова създание е той, а в яслата пред него винаги трябва да има фураж — и денем, и нощем...

Според сметките на Тъналиев в края на февруари, веднага щом земята се освободи от снега, плуговете трябваше да излязат в местността Аксай. Някога, в далечни времена, хората бяха разоравали и засявали Аксай. Но след това, кой знае защо, аксайските ниви бяха изоставени. Може би защото Аксай беше далечно и безлюдно място. Пък и нивите там не може да се напояват, земята е повече хълмиста. Бригадирът Чекиш разказваше, чувал го беше от баща си, че от Аксай орачът или ще стигне до просия, или ще вика хората да му помагат да пренесе житото. Преди всичко навреме да се засее и, второ, реколтата в Аксай зависи от дъждовете. Така казваше старецът Чекиш.

„Земеделецът винаги рискува, но винаги се надява“ — така казваше Тъналиев. На това и разчиташе той, за това подготвяше силите на орачите — с надеждата, че за щастие ще има дъжд, ще се роди и жито в Аксай...

Дните минаваха. Към края на седмицата конете забележително се оживиха, малко се поохраниха, почнаха да се пооправят. През деня слънцето вече поприпичаше. Зимата като че ли се позамисли и взе да се готви да си върви. Затова през деня извеждаха конете на слънце, на откритите акури^[2]. На слънце конете по-добре се хранят и по-бързо заглаждат косъма. И петте четворки, двайсетте глави на аксакайския десант, стояха в една редица пред дългия акур покрай оградата. Още преди утринната обиколка на председателя момчетата бяха вече

готови, всеки до своята четворка. Тъналиев ги нарече аксайски десант. От него и започнаха — бригадирите, коларите, конярите, всички ги наричаха само десантници, десант, аксайски коне, аксайско сено, аксайски плугове. Сега, когато минаваха покрай яхъра, хората надникваха да разберат какво е положението на десанта. Целият аил вече говореше за аксайския десант. И всички знаеха, че за командир на десанта Тъналиев е назначил сина на Бекбай — Султанмурат. Това назначаване не мина, разбира се, без кавга от страна на Анатай. Той веднага започна да спори:

— Защо трябва Султанмурат да става командир? Може ние пък да не го искаме!

Тези думи жегнаха Султанмурат. Не се стърпя:

— Ами аз въобще не желая да бъда командир! Ако искаш, стани ти!

Момчетата, Еркинбек и Кубаткул също се намесиха.

— Анатай, ти завиждаш!

— Какво толкова има да съжеляваш? Щом са казали, значи, Султанмурат е командир!

А Ергеш се застъпи за Анатай:

— Че защо Анатай да не подхожда? Той е силен! Само на ръст е малко по-нисък от Султанмурат. В училище сами си избирахме секретар на класа, нека и командира да си го избираме... А сега за всичко — Султанмурат, Султанмурат!

Тъналиев ги слушаше мълчаливо, после се подсмихна, поклати глава и изведнъж стана сериозен, суров.

— Я стига сте вдигали шум! — заповяда той. — Елате тук. Наредете се. Ей така, в една редица. Щом ще правите десант, бъдете десантници. А сега ме изслушайте. Запомнете, командирът не се избира. Командирът се назначава от висшестоящия началник.

— Ами кой назначава началника? — прекъсна го Ергеш.

— Още по-висшестоящ началник!

Настъпи мълчание.

— Слушайте, момчета — продължаваше председателят. — Войната продължава и ние сме принудени да живеем като на война. Имайте пред вид, аз отговарям за вас с главата си. Бащите на двама от вас загинаха, бащите на тримата са на фронта. Отговарям за вас пред живите и мъртвите. Но поемам тази отговорност, защото ви вярвам. На

вас ви предстои да тръгнете с плуговете към далечния Аксай. Много дни и нощи ще бъдете сами в степта, както парашутен десант със специално поръчение. Как ще живеете и работите там, ако за всичко започнете да спорите и да крещите?

Така говореше председателят Тъналиев пред строените в яхъра момчета. Бившият парашутист стоеше пред тях все в същия сив военен шинел, все със същата сива войнишка ушанка, със загрижено изострено лице — а самият той беше още млад, изкривен, бяха му извадени ребра, — с неразделната си полева чанта отстриани.

Така говореше председателят Тъналиев пред строения аксайски десант, за командир на който назначи Султанмурат, сина на Бекбай.

— Ти отговаряш за всичко — каза той. — За хората, за животните, за плуговете, за такъмите. Ти ще отговаряш за оранта в Аксай. Да отговаряш, значи да изпълниш поръчението. Ако не се справиш, ще назнача друг командир. А засега не приемам никакви и ничии възражения.

Така говореше председателят Тъналиев през оня ден в яхъра пред малката редица на аксайските десантчици.

Орачите го гледаха предано и възхитено, готови да изпълнят всяка заповед. Той стоеше пред тях почти като самия Манас, със сива грива, страшен, с ризница, а те пред него — като негови верни храбреци. С щитове в ръка и мечове на коланите. Кой ли са били ония славни витязи, на които Манас възлагал своите надежди и дела?

Пръв беше славният витяз Султанмурат. Макар и да не беше най-големият, вече караше петнайсега година. Но заради ума и храбростта си за командир беше назначен той, Султанмурат, синът на Бекбай. А баща му, най-добрият от всички бащи, в това време се намираще в далечен поход, на голямата война. Своя боен кон Чабдар той бе оставил на него, на Султанмурат. Султанмурат си имаше и малко братче — Хаджимурат. Много обичаше братчето си, макар че понякога то му досаждаше. Освен това Султанмурат тайно обичаше красавицата Мързагюл-бийкеч. Усмивката на Мързагюл-бийкеч е най-прекрасната от всички. А беше стройна като туркестанска топола, лицето ѝ беше бяло като сняг, очите ѝ — като огънове в планината сред тъмна нощ...

Вторият витяз беше славният Анатай-храбрец. Най-големият в отряда, почти шестнайсетгодишен. Той не отстъпваше никому в нищо, може би само в ръста мъничко. Затова пък беше надарен с най-голяма

сила. Конят му, както подобава на храбрец, се наричаше Октору — дореста стрела. Бащата на Анатай също беше на голямата война, в далечен поход. И Анатай обичаше пак тайно същата лунолика красавица Мързагюл-бийкеч. Страшно жадуваше за целувка от красавицата...

Третият витяз беше милият юноша Еркинбек-храбрец. Най-възрастният от семейството. Добър и верен приятел. Понякога печално въздишаше и тайно си поплакваше. Баща му беше загинал геройски в същия далечен поход, защитавайки Москва. Бойният кон на Еркинбек, както подобаваше на истински храбрец, се наричаше Акбайпак-кулюк, което означаваше кон с бели чорапи.

Четвъртият беше Ергеш-храбрец. Също другар и приятел. На петнайсет години. Обичаше да изказва своето мнение, влизаше в спорове. Но в работата беше сигурен човек. Баща му също беше на голямата война, в далечен поход. Конят на Ергеш, както подобава на храбрец, се наричаше Алтънтуяк — златно копито!

Сред тези храбреци имаше още един, пети — Кубаткул-храбрец! Също на петнайсет години, също най-възрастният в семейството. Бащата на Кубаткул беше загинал геройски в голямата война, в далечния поход в белоруските гори. Кубаткул беше неуморим работник. И като всеки храбрец много обичаше бойния си кон Жибекжал — бегач със свилена грива!

Ето какви храбреци стояха пред Тъналиев. А зад тях, зад крехките им плещи, зад главите им с тъпички вратлета, покрай дългия акур стояха на коневръзките техните четворки за оран — пет четворки, двайсет товарни кранти, които щяха да впрегнат в двупалешните плугове и да тръгнат за далечния Аксай...

В Аксай, да разорават полето на Аксай още щом снегът се стопи! В Аксай, да тръгнат с плуговете по Аксай още щом земята започне да вдига пара!

А всичко наоколо още беше покрито със сняг, дебел сняг. Обаче дните си течаха. И всичко вървеше натам...

[1] Манасови тулпари — легендарни коне във войската на Манас, герой от народния епос „Манас“. ↑

[2] Акур — глинени ясли за оборски коне. ↑

И приближаваха ония дни...

Най-различно наричаха конете за оран в Аксай — кой десантни, кой аксайски, но факт беше, че след около две седмици те вече се отличаваха от другите коне в конюшната. Сити, напоени, изчистени, аксайците стояха в редица покрай десантния акур, радвайки окото с укрепващата сила на мускулите си, с веселия си поглед и наострените си уши. В тях се беше пробудил конският нрав и всеки почна да се проявява какъвто си беше. Появиха се забравените привички и характери. Конете вече се привързваха към новите си стопани. Тихо, сякаш шепнеха, те ласкаво цвилеха, като обръщаха глави към познатите гласове и стъпки, протягаха копринените си доверчиви устни. И момчетата свикваха, вече се пъхаха едва ли не под коремите на конете и им подвикваха като стопани: „Я вдигни крак, отстъпи! Стой, стой, глупава главо, не бързай! Гледай го, хитреца, как се гали! На ти един юмрук, да не си ми само ти!“

В първите дни се случваше конете да се мъкнат на водопой като полуслепи, а после взеха да играят, особено когато се връщаха от реката. Караха ги всичките заедно, всеки яхнал своя боен кон. Султанмурат — яхнал Чабдар, Антай на Октору, Еркинбек на Акбайпак, Ергеш на Алтънтуяк и Кубаткул на Жибекжал. Обкръжават табунчето от всички страни и го подгонят към реката.

През зимата е важно водопоят да бъде удобен, пътят до вадата да не е хлъзгав. Особено пък когато много коне искат да се напият наведнъж. Затова ледът край брега трябва предварително да се изсече, опасните места да се покрият със слама. В силните студове трябва да се изсичат дупки в леда. Султанмурат и тук организира строго дежурство: кой кога да се занимава с подготовката на водопоя.

Конете пиеха чистата студена речна вода, без да бързат, без да се блъскат, под надзора на орачите. Водата стигаше дотук изпод леда по каменистата плитчина и отново изтичаше по камъните под леда. Там блъбукаше, звънтеше, удряше се в замръзналата земя...

Конете като че ли се заслушаха, преставаха да пият, постопляха се под късите слънчеви лъчи и отново започваха да всмукват водата в себе си. Напият ли се, бавно излизаха на пътя за конюшњята, започваха да играят, като пръхтяха, разширявайки ноздри, препускаха с развети опашки нагоре-надолу, ритяха се и се изправяха на задните си крака. Момчетата препускаха наоколо, демонстрираха уменията си, вдигаха врява.

Мина още малко време и хората започнаха да се отбиват, за да се полюбуват на десантните коне. Сякаш не бяха същите кранти, а съвсем други коне. Старците не пропускаха случай да поразсъждават за това, че няма на света по-отзивчиво същество от коня, когато се намира в добри, работливи ръце. Ти му направиш ей тоничко добрина, колкото върха на малкото си пръстче, а той ти се отплаща стократно. Разказваха най-различни истории: какви коне имало в старите времена!

Само председателят Тъналиев беше сдържан в похвалите си. С възискателен, остър поглед оглеждаше той конете и преди всичко самите десантчици. Проверяваше кое как върви, как са плуговете, готови ли са такъмите, защо не е закърпено коляното на нечий панталон — ако майката няма време, не може ли сам да вземе в ръка иглата? Ами чуловете, кога най-после ще бъдат готови чуловете? Конюшњята не може да се пренесе в Аксай, в степта ще бъде студено през нощта. Караше ги да бързат, напомняше, че остава все по-малко време, че на Аксай ще бъде късно да се направи онова, което трябва да се извърши сега. Случваше се да стигнат до викове и караници, мърмеше бригадира Чекиш, когато не успяваха да докарат навреме люцерната, специално запазена за орните коне и преди всичко за аксайските.

Ако имаше други, които не изпадаха в особен възторг, това бяха майките. Ту една идваше, ту друга, мърмореха, че през живота си не са чували такова нещо, какъв е тоя десант, дето са го измислили, какво е това наказание, не стига, че мъжете им са на война, та сега и синовете им са като войници, нито да ти помогнат в домакинството, нито да поговориш с тях като със свой човек, от сутрин до вечер се губят из конюшњята... И много други справедливи неща, ако човек поразмисли.

Султанмурат си патеше най-много, нали затова беше командир. Трябваше да отговаря за всички. А най-трудно е да отговаря пред

майките. Неговата майка съвсем вдигна ръце от него, умори се: „Само баща ти да се върне жив от войната, нека той да разсъди. Аз не мога повече. Ще се опомниш, сине, когато протегна крака, ама ще бъде късно...“ Жал му беше за майка му, много му беше жал, но какво можеше да направи Султанмурат, пък и всеки друг на мястото му. Всеки десантчик имаше по четири коня и много друга работа. Храни, пои, чисти, готви фураж и отново храни, пои, чисти, изнасяй тора и всичко отначало... А колко трудно е да промиваш и да лекуваш стари лишеи, раните по гърбовете и гривите на конете. Районният ветеринарен фелдшер остави различни разтвори и мехлеми, трябваше сами да лекуват. Всеки ден. Иначе няма да излекуваш. За охранване — ще ги охраниш, но не можеш да наденеш хамут на раната. Така е. Нямахте нито един здрав кон, всичките — с лишеи по гърбовете, с рани по краката. Конят не разбира, че го лекуват, опитай се да го удържиш.

Когато конете позагладиха косъма, доста стояха на едно място, наложи се да ги поразтъпчат, всеки ден всеки един кон да препуска тръс около час и половина, че иначе, както казваше бригадирът Чекиш, „в плуга от коня ще потече вода и всичко ще отиде на вятъра“. Тогава се случи голяма неприятност...

Веднъж излязоха да поразтъпчат конете заедно, петимата на своите най-добри, „бойни“ коне. Султанмурат на Чабдар, Анатай на Октору, Еркинбек на Акбайпак, Ергеш на Алтънтуяк, Кубаткул на Жибекжал. Отначало караха тръс, както се полагаше. Около обора, после тръгнаха по улицата, излязоха в покрайнините, покараха в тръс по заснеженото поле. Денят беше слънчев, искреше, въздухът вече проблясваше с пролетна светлина. Планините горе бяха бели, толкова бели, спокойни и ясни, че муха да се появи на белия склон, и нея щяха да чуят и да забележат. Зимата беше утихнала, слънцето беше взело да припича.

Конете тичаха с удоволствие, те също нямаха търпение да се поразтъпчат, да полудуват. Отпускаха поводите, все повече и повече. Едва се сдържаха да не се понесат в галоп. Най-отпред беше Султанмурат. А Анатай подканяше отзад:

— Давай по-бързо, защо караш толкова бавно!

Като командир, Султанмурат не разрешаваше да развият голяма скорост. Разтъпкването не е надбягване. Това е работа, тренировка на

конете, та после да си впрегнат, да им бъде по-леко да теглят. Така се движеха те, целият десант. Направиха завой в полето и вече тръгнаха назад, когато дочуха гласове от хълма. Децата се връщаха от училище. Видяха десантчиците и се разкрещяха, размахаха ръце. Десантчиците в отговор също се развикаха, размахаха ръце. Техният седми клас и други класове се връщаха от училище. Вървяха на шумна тълпа. Сред тая тълпа Султанмурат различи нея, Мързагюл, веднага я позна. Сам не знаеше как я разпозна, но беше тя. Позна я по мярналото се лице с дебела забрадка, по фигурата, по походката, по гласа. И тя май че го позна. И тя тичаше заедно с всички надолу по хълма, викаше нещо и размахваше чантата си. Дори сякаш извика: „Султанмура-а-а-т!“ И това как тичаше с разперени ръце, как беше устремена към него, се вряза в паметта му като мълния и той изведнъж разбра, че през всичките тия дни беше мислил и тъгувал за нея. Сякаш някаква вълна от радост го подхвана и понесе, понесе го, завъртя го...

Стана някак така, че всички препуснаха в галоп към хълма, по който се спускаха съучениците им. Понесоха се бързо, преминаха полето и тръгнаха към склона. Можеха да минат покрай хълма, да се покипри цялата кавалкада пред възхитените погледи и да продължат към конюшнията. Султанмурат така и смяташе. И тогава Анатай се измъкна напред. Неговият Октору беше буен кон.

— Чакай, къде, не препускай! — предупреди го Султанмурат, но Анатай дори не се обърна.

Странна мисъл жегна Султанмурат: „Той иска тя да го види!“ Ядоса се, не се стърпя, целият пламна и пришпори Чабдар, завика, заподсвирква, прилепи се до гривата, започна да настига Анатай. А Анатай пришпори още повече. Те взеха да се надбягват, кой кого ще изпревари, кой пръв ще стигне при нея, кой ще покаже своето безстрашие и превъзходство. Ех, колко славно препускаха! И все пак Чабдар беше по-силен, ненапрасно баща му казваше, че в него се крие голям бегач. Султанмурат ликуваше, когато настигаше Анатай като вихър. А с крайчеца на око си видя как тълпата от съученици спря да тича, за да следи разгарялото се състезание, той виждаше, сред тях нея виждаше, тъкмо нея и всъщност гледаше най-много нея. Заради нея започна този двубой. И побеждаваше! Надминавайки Анатай, пое малко по-нагоре по склона, за да бъде по-близо до нея, и добре направи, беше голям късмет, че пусна Чабдар малко по-нагоре по

склона, иначе кой знае как би завършило всичко това. Защото в следващия миг, когато се изравни с Анатай и го отмина с половин кон, нещо се случи с Анатай. Всички извикаха в един глас. Султанмурат дръпна поводите и се обърна — Анатай го нямаше зад него. Като укроти с мъка засилилия се кон, той направи завой и тогава видя, че Анатаевият Октор беше паднал, беше се търколил по склона, изравяйки в снега широка и разкъсана следа, а самият Анатай беше отлетял встрани. Децата тичаха към Анатай, който се надигаше бавно, с мъка от снега.

Султанмурат се изплаши. А когато се доближи, видя кръв по ръцете на Анатай и се изплаши още повече. За секунда срещна погледа на Мързагюл. Тя беше бледа и смутена и все пак най-красивата. Анатай се опомни и изтича към коня, който се мятеше долу в преспата. Беше се омотал в поводите. В това време и другите десантчици бяха успели да ги настигнат. Всички заедно помогнаха на коня да се изправи на крака. Едва тогава Султанмурат дочу гласовете и разбра, че май всичко е минало благополучно.

Ето колко конфузен излезе опитът на храбреците да се поперчат пред очите на Мързагюл-бийкеч. Срам ги беше да я погледнат в очите. Побързаха да се отдалечат мълчаливо, време беше да се връщат в конюшните. Едва когато приближиха аила, Ергеш забеляза, че Октор под Анатай куца.

— Стой! — викна той. — Ти да не би да не виждаш, че конят ти куца?

— Куца ли? — попита смутено Анатай.

— Ами да! И то как!

— Я карай отпред — нареди Султанмурат. — Тръгвай, а ние ще видим.

Наистина Октор куцаше силно с предния десен крак. Опипаха го и откриха. Долната става беше започнала да се подува. Лошо ставаше. Не знаеха какво да правят. Готвиха, готвиха коня за оран и ето докъде я докараха. Биваше ли да се надбягват по заснежения склон, нали конят може да се подхлъзне на всяка крачка и да се търколи надолу. Така и стана. Добре, че самите те не се пребиха.

— Ти си виновен! — каза изведнъж Анатай, почервенял и озлобен. — Ти започна да се надбягваш!

— Ами аз не ти ли виках: „Стой, къде препускаш?“

— Тогава не биваше да ме изпреварваш!

— А защо трябваше да препуснеш?

Закресяха, заспориха. Едва не стигнаха до бой. Но се опомниха. Върнаха се от разходката в конюшните с куц кои. Върнаха се намръщени, притихнали. Отведоха конете по местата им без излишен шум. Окуцелият Октор също привързаха за акура, а какво да правят по-нататък — и сами не знаеха. Объркаха се, спотаиха се. Разбираха, че ще трябва да отговарят. Момчетата казваха на Анатай: иди, доложи на конярите кое как се е случило, та, значи, Октор окуця, какво да правим? Пък той не ще и не ще.

— Защо трябва аз да ходя? Не съм виновен. Имаме си командир. Нека той докладва.

И отново взеха да спорят, отново едва не се стигна до бой. Султанмурат се възмущаваше най-много от това, че Анатай въобще не се считаше за виновен.

— Бъзльо си ти! — викаше Султанмурат. — Само на думи си герой! А случи ли се нещо — веднага се измъкваш! Мислиш, че се боя? Щом се е случило, лично ще отида и ще разкажа.

— Хайде, върви! Нали затова си командир — не мирясваше Анатай.

Наложи се Султанмурат да набере смелост и да разкаже на коняря всичко, както си е било. Конярят се изплаши, дотича, прегледа окуцелия кон. Вдигна се голям шум. Шегата работа ли е да изгубиш впрегатна сила пред самата оран. Тогава връхлетя и бригадирът Чекиш. Беше разбрал от някого, някой беше успял да му разкаже. Конярят тъкмо преглеждаше крака на Октор, мъчеше се да определи от какво е подут — навехнат ли е, или е спукана костта. Тогава се дочу тропот. Всички изведнъж се обърнаха. Беше бригадирът Чекиш на кон. Той слезе мълчаливо. Тръгна към тях страшен и рошав.

— Какво се е случило тук?

— Ами ето, разсъждаваме, аксакал, навехнато ли е, или счупено.

— Какво има да се мисли! — избухна Чекиш, почервенял от гняв. — Аз бих изпратил всичките пред трибунал! Ще стрелям на място!

Чекиш се спусна към орачите, като размахваше камшика си. Момчетата се пръснаха тичешком. Чекиш ги подгони. Не успя да

догони никого старецът, само посиня още повече от задуха си и като се разпалваше все повече и повече, викаше и заплашваше с камшика:

— На кого сме доверили конете си за оран! Ами че те са вредители! Фашисти! Трябва до един да се разстрелят! Колко труд, колко фураж отиде напразно! И с какво ще орем сега?

Като викаше и се караше с цяло гърло, той се сблъска със Султанмурат. Когато момчетата се разбягаха, Султанмурат остана на мястото си. Бледен, изплашен, той стоеше и гледаше право в очите бригадира, но не посмя да избяга от отговорност.

— А, ти ли си! И още ме гледаш! — не се сдържа старият Чекиш, плесна командира на десантчиците с камшика по рамото. Но като замахна втори път, поразмисли, захърка, като тропаше заплашително с крака: — Бягай, кучи сине! Бягай, ти казвам! Бягай, че ще те пребия!

Султанмурат политна, но стоеше, като инстинктивно закриваше лицето си с ръце, без да откъсва от бригадира уплашените си очи. Чакаше камшикът да го опари по гърба с огнена диря. Събра всичките си сили, за да не избяга, да издържи, да устои...

— Добре! — каза изведнъж Чекиш, учуден от упорството на момчето. — Останалото ще получиш, когато баща ти се върне от войната. Аз и пред него ще ти платя още за тая работа.

Султанмурат мълчеше. А Чекиш все не можеше да се успокои. Сновеше назад-напред, размахваше ръце:

— Ти му казваш — бягай, а той стои! Помисли си, къде мога да те настигна аз? Къде мога да тичам подир вас? Да беше побягнал от уважение, и на мен щеше да ми олекне. Пък да те бия — дрешките ти са тънички и тялото ти е слабовато, не си за камшик. Да имаше поне какво да бия! Прости на стареца. Като се върне баща ти, ще ме набиете мене, стария, съгласен съм! А сега, хайде, показвай какви сте ги свършили тук...

Такава история се случи през този ден. Пострада Султанмурат. Тъй му се падаше. Можеше ли бригадирът да се сдържа да не го перне с камшика? Колко труд, колко усилия отиваха по дяволите. За какво и на кого ще потрябва куц кон? Освен за месо. Но чия ръка ще се вдигне над работен кон? Единствената надежда беше — Чекиш и другите опитни хора казваха, — че травмата не е опасна. Наложиха се да откарат Анатаевия Октор в двора на един старец. Той умееше да лекува конете. Откараха и детелина, овес и организираха ежедневно дежурство.

Провървя им, след пет дни докараха Октор в конюшната, поправяше се.

Въобще тази седмица беше тежка. В къщи майка му се разболя. Отначало не се чувствуваше добре, а после легна с висока температура. Султанмурат трябваше да остане в къщи, да се грижи за майка си, за по-малките. Тогава забеляза колко оскъдно и бедно живееха те. Когато баща му отиваше в армията, те имаха десетина овце, сега не беше останала нито една: двете заклаха за месо, а останалите продадоха, за да заплатят заема, за военния и други данъци. Добре, че имаха все още крава, вимето ѝ се беше наляло, скоро трябваше да се отели, освен това някъде в задния двор обикаляше Хаджимуратовото магаре Черногривчо. Това беше цялото им живо стопанство. И тях нямаше с какво да хранят. На тавана в плевнята пазеха на снопчета сухи кочани царевица. Пресметна и се оказа, че едва ще стигнат за кравата през дните на отелването, ако зимата не се проточи, а ако се проточи — кой знае какво щеше да стане. Магарето трябваше само да си намира прехраната. Ядеше бурени и тръни около къщата. С топливото беше още по-зле, тезекът свършваше, оставаха вършини само за няколко дни. Ами после? Кучето Актош и то беше заприличало на скелет. Оклюма се Султанмурат. Засрами се пред себе си. Ден и нощ е зает в конюшната с подготовката на аксакайския десант и не забеляза колко е запуснато домакинството им. Така ли беше при баща му? Той накосяваше сено, стигаше за цялата зима и пролетта. И топливо осигуряваше предсрочно. Не ще и дума, целият им живот се подреждаше другояче при баща му — сигурно, разумно, красиво. И не само в къщи, а навсякъде, може би по целия свят. Сега например дворът им изглеждаше съвсем друг. Нещо в него липсваше, както листата по дърветата през есента. Аилът си е на мястото, улиците и къщите са все същите и все пак не е така, както беше, когато баща му си е в къщи. Дори колелата на бричките, минаващи по улицата, отвъд двора, не трополяха така радостно, както трополяха по времето на баща му, когато той пътуваше по тези пътища и в същите тези брички...

Хората, които ходеха в Джамбул, казваха, че в града е толкова скъпо, има такъв глад и е тревожно, че им се иска по-скоро да се върнат у дома. Значи, и градът не е същият, какъвто беше, когато ходиха там с баща му.

Защо е така? Излиза, че щом го няма баща му, и всичко е станало по-лошо... Къде ли е сега и какво ли прави? Последното му писмо пристигна преди месец и половина. Много се бави, успокоява го майка му. Тя въздиша. Ама наистина, нали може да се забави писмото, особено ако е от фронта. Може би сега там никой не се сеца за писма? Там е цялата работа я: едно е, когато писмото закъснява от Чуйския канал, и друго, когато е от фронта. За това мислят те, и майка му, и всички.

Оня ден призори кучето изведнъж яростно залая, после млъкна, радостно заскимтя и някой почука на прозореца. Майка му се сепна, скочи от леглото, макар да лежеше болна. Той също се втурна към прозореца. Някой стоеше пред къщата. Майка му първа го позна.

— Дошъл е вуйчо ви Нургази — каза тя на сина си, — иди да го посрещнеш. — А тя се върна в леглото, зъбите ѝ тракаха от треската.

Братът на майка му вуйчо Нургази живееше в планините, цял живот беше работил като овчар в съседния совхоз. Веднъж него също го викаха в армията, макар че вече не беше млад, а от Джамбул него и още няколко овчари ги върнаха обратно. Нямаше кой да се грижи за стадата. Не можеше да се захвърли стадото на вятъра я! Добре, че си имаха вуйчо Нургази, току ги навести. Ето и сега, като дочул, че сестра му боледува, слязъл от планините през нощта, когато стадото е в кошарата. Беше дошъл за малко, да разбере как са и раничко да се върне.

Загрубял от вятъра, покрит със скреж, в тежка шуба, с голям лисичи калпак, в ботуши с плъстени кончове над коленете, той влезе грамаден и як, от него лъхаше на студ и овце. В къщи веднага стана тясно и шумно. Свали шубата и седна до постелята на сестра си, взе горещата ѝ ръка в тежките си длани и мълчаливо взе да опипва пулса. Слуша дълго, внимателно, като държеше тъничката ѝ китка в своите твърди, трудно прегъващи се тъмнокафяви пръсти. Той знаеше, беше разбрал нещичко в живота. Изкашля се замислено, после приглади братата си и каза на Султанмурат, като се усмихваше одобрително:

— Нищо страшно. Здравата е настинала тя. Много студ е побрала в себе си. Аз пък като че ли знаех, та взех със себе си месо, овча лой... Изпий гореща шурпа^[1] с лой, пипер и лук, та да се изпоттиш както трябва — посъветва той сестра си. — А ти, Султанмурат, свали

торбата от седлото, внеси я вътре и изпразни каквото има в торбата. Аз няма да стоя много, стадото не може да чака.

Докато майка му и вуйчо му разговаряха за това-онова, Султанмурат успя да запали огън и да свари чай. Събудиха се и по-малките. Още от леглото, необлечени, всички се спуснаха към вуйчо си. Той ги загръщаше в шубата си, а те се катереха по коленете и врата му. Особено Хаджимурат, любимецът на вуйчо, той пък съвсем се вдетини. Галеше се като теленце, макар че вече беше в трети клас. Нахлупи калпака на вуйчо си, лисичия калпак, взе в ръка вуйчовия си камшик и се покатери на гърба му като на кон.

— Как не те е срам! Слизай! — Султанмурат го дръпна един-два пъти, но самият вуйчо Нургази го спря:

— Не го закачай, не го закачай, нека се поглези.

Такова весело и шумно утро стана. Хаджимурат трябваше вече да тръгва на училище, а нямаше никакво намерение. Майка им беше принудена да викне, но и тогава не се разбърза, все около вуйчо си се въртеше, а вуйчото също започна да моли племенника си да бърза. Едва го накараха да се облече. Работата стигна дотам, че самият Султанмурат хвана брат си за ръката и го измъкна навън. Хаджимурат упорствуваше и като се озова навън, се разрева. Със същия силен рев тръгна на училище. Жал им стана за момчето.

Вуйчо Нургази дори се разсърди.

— Удари ли го? — погледна той с упрек Султанмурат.

— Не, тайаке^[2], не съм го пипнал.

— Ами защо се разплака така?

— Не го е пипнал — застъпи се и майка му, вдигайки глава от възглавницата. — Не, Нургази, това е от мъка по баща му. Затова се лепят по тебе децата. Измъчихме се. През цялото време само чакаме. Поне някаква вест. Вече два месеца няма нито ред.

Вуйчо Нургази започна да успокоява майка му, молеше я да не плаче, да пази силите си за децата, разказваше различни случаи, когато считали някого мъртъв, а след половин година от него пристигало писмо. Войната си е война...

Този път край болната си майка Султанмурат особено остро почувствува колко е пуст животът без баща му. Ако беше по-малък, би заплакал с глас от мъка. И би тръгнал, би побягнал с плач, накъдето му видят очите. Искаше му се да има поне мъничка надежда. Нека да не

идва веднага, но поне да знаят, че баща му е жив и тогава ще може да диша, да чака, да се държи. Сега добре разбираше своята учителка Инкамал-апай. Веднъж тя дойде в конюшната, чакаше да запрегнат бричката за района. Беше застанала до изкривената порта със своя шал от домашна вълна, съвсем остаряла, самотна, със застинала в очите тъга. А след ден, когато се върна, не можа да я познае, старата му учителка беше станала съвсем друга. Или по-точно, беше станала предишната. Дори бръчките по лицето ѝ се бяха изгладили. Беше приветлива, интересува се как вървят работите на учениците. Султанмурат я развеждаше из яхъра, показва ѝ десантните коне:

— Ето ги, Инкамал-апай, нашите четворки. Ето ги застанали пред акура.

— Хубави коне, веднага личи, че за тях са се грижили — похвали ги Инкамал-апай.

— Ако ги бяхте видели преди това — разказваше Султанмурат. — Едва се държаха на крака. Целите в лишеи. Гривите им претрити, в гной, краката разранени. А сега и ние не можем да ги познаем. Ето го, Инкамал-апай, моя Чабдар. Виждате ли го какъв е? Конят на баща ми. Този е Акбакай, ето Джелтаман...

После показва на учителката си такъмите в сарачницата, вече почти готови за впрягане. После отидоха да видят плуговете. Всичко беше в ред, просто веднага да впрегнеш и да ореш...

Инкамал-апай остана много доволна. На сбогуване призна, че ѝ било мъчно и в душата си не била съгласна, когато прекъснали ученето им, а сега вижда, че ненапразно са направили тази жертва. Сега главното е да се победи, каза тя, и хората по-скоро да се върнат от войната, а после ще наваксаме изпуснатото, непременно ще го наваксаме.

Оказа се, че учителката Инкамал-апай беше ходила при някаква прочута врачка, която не взема нищо, никакви пари, когато всичко се окаже добре, защото и сама се радва на чуждото щастие като на свое. Затова не можела да лъже. Тази врачка ѝ казала, повтаряйки три пъти врачуването, че синът ѝ е жив. Нито е в плен, нито е ранен. Само че има такова поръчение, че не му се разрешава да пише писма. А когато получи разрешение, тогава тя сама ще се убеди — писмата ще идват едно след друго... Доколко това беше истина, доколко не беше, но го разказа в конюшната коларят, който караше хората в района.

Тогава Султанмурат се учуди, че Инкамал-апай е ходила при врачка, а сега разбра страховете и страданията ѝ и дори реши да посъветва майка си, когато се почувствува по-добре, и тя да отиде при оная врачка да разбере за баща им.

Да, тежко и страшно беше да мисли за всичко това. Но имаше и светли, радостни мисли, възникващи сякаш от само себе си като водни струи, излизащи на повърхността в безшумно кипящо гърло на извор. Такива бяха мислите за нея — за Мързагюл. Той въобще не се стараеше да извика тези мисли, те изникваха от само себе си като трева от земята и затова предизвикваха радост, бяха светли, затова не му се искаше да се разделя с тях, искаше му се да мисли, да мисли все за нея, за Мързагюл. Когато мислеше за нея, искаше му се да върши нещо, да действа, да не се страхува от нищо, от никакви беди, от никакви трудности. Но най-много му се искаше само тя да знае за всичко, за това какво мисли за нея и как мисли за нея.

Той все още не разбираше добре как се нарича всичко това, което става с него. Но смътно се досещаше, че сигурно тъкмо това е любовта, за която беше чувал от други и беше чел в книгите. Неведнъж джигитите, отиващи на фронта, го молеха да отнесе запечатано писмо на някоя девойка или млада жена. Той с гордост изпълняваше такива тайни поръчения. И никога пред никого не беше издал нито дума. Нима истинският мъж може да дърдори за такива работи! Имаше дори такъв случай, когато един негов далечен роднина го помоли да напише подобно писмо. Джаманкул беше млад, но не беше достатъчно грамотен, скиташе из планините със стадата, в детството си не бе учил. И изведнъж пристигна повиквателна за армията. Искало му се е сигурно на момчето да се прости с любимото момиче, да ѝ разкаже, макар и на хартия, за чувствата си, тъй като в аила не беше прието да се среща с момичето, преди сватбата. Затова неграмотният Джаманкул беше принуден да се обърне с молба към сина на роднините си. Джаманкул диктуваше, а Султанмурат записваше думите му. Тогава на Султанмурат се стори смешно и хрумването, и вълнението на Джаманкул, когато подбираше думите си, как пресъхна гърлото му, докато завършат писмото. А преди това Султанмурат се поопъна, накара го да му се помоли, получи подарък ножче с рогова дръжка, без да подозира, че няма да мине и година и самият той ще се сблъска с онова, което толкова вълнуваше бедния Джаманкул.

Нали на Джаманкул бяха стиховете, съчинени в самота сред планините, които Султанмурат си спомни сега и си ги повтаряше:

*Аксай, Коксай, Саръсай — земята измерих,
но никъде такава като тебе не намерих...*

И изведнъж се досети: той също ще ѝ напише писмо! И фактът, че намери начин, без да изпитва срам и страх, да изкаже, да предаде от разстояние чувствата си, предизвика в него желание да действа незабавно, да извърши нещо хубаво, та и на другите да им бъде така приятно, както на него, та и другите да изпитат същото щастие като него. Преди всичко трябва да помогне на майка си по-бързо да оздравее, по-малко да се страхува за баща му, отново да работи във фермата, в къщи да стане уютно и топло и майка му да се подосети, че синът ѝ обича някого и затова всичко наоколо се е изменило, станало е по-хубаво...

През тези два-три дни, които прекара в къщи, Султанмурат свърши куп работи, за цяла година не би извършил толкова. Всичко, което трябваше да се свърши в двора и в къщата, оправи, почисти, прибра. Току притичваше до майка си:

— Как се чувствуваш? Не ти ли трябва нещо?

Майка му в отговор горчиво се усмихваше:

— Сега не ме е страх и да умра. Ако има нещо, ще ти кажа, не се безпокой...

Писмото написа през нощта, когато всички спяха. Много се вълнуваше, макар че никой и нищо не можеше да му попречи. Въпреки това, вълнуваше се. Отначало обмисляше как да започне. И така го мислеше, и иначе, но всеки път му се струваше, че не така и не с това трябва да започне. Мислите му се пръскаха като кръгове по вода от безредно падащи камъни. Искаше да разкаже всичко, което лелееше в мислите си, но щом работата стигаше до хартията, думите не се подреждаха. Преди всичко искаше да ѝ разкаже колко е красива, най-красива от всички в аила, и не само в аила, ами в целия свят. Да ѝ каже, че за него няма нищо по-радостно на тоя свят от това да седи в класната стая и да я гледа, да я гледа, да се любува на красотата ѝ. Но сега животът така се промени, че той със своите десантчици не ходи на

училище и не се знае кога ще се върнат да учат. Сега той я вижда рядко и затова много, много страда, много тъгува за нея. Толкова му е мъчно, че понякога му се плаче. Той нямаше намерение да ѝ признае това, мъжът трябва да си остане мъж, но сълзите понякога наистина напиреха в гърлото му. Трябваше да ѝ обясни в писмото, че съвсем ненапразно и неслучайно се приближаваше до нея в междучасията уж с нахален вид и тя напразно го избягваше. Нищо лошо не криеше в мислите си. Много му се искаше да ѝ обясни оня случай с надбягването, когато нахалният Анатай реши да покаже, че уж той е най-смелият, силният и въобще най-главният в десанта. Но както тя самата се убеди, нищо не излезе от тая работа. Жалко само, че конят му Октор пострада. Но най-важното, за което би искал да разкаже — как внезапно я бе познал на хълма сред тълпата от съученици и как веднага разбра, че я обича силно и отдавна, и колко красива беше, когато тичаше от хълма с разперени ръце и викаше нещо. Тя тичаше към него като музика, като водопад, като огнен пламък...

На два пъти трябваше да оправя лампата на прозореца. Фитилът изгаряше. Добре, че майка му лежеше в другата стая и не виждаше как изгаря последната газ. А писмото все не вървеше и не защото нямаше какво да каже, а, напротив, от желание да каже всичко наведнъж.

Отдавна вече престанаха да светят прозорците в аила, отдавна престанаха да лаят кучетата, отдавна всички спяха в оная късна февруарска нощ в долината под Манасовия снежен хребет. Навън се разстилаше непрогледна гъста тъма. Струваше му се, че в целия свят бяха останали само те — нощта и той с мислите си за Мързагюл.

Най-после се реши. Озаглави писмото си „Ашъктък кат“^[3], написа, че е предназначено за живеещата в аила прекрасна М., сиянието от красотата на която може да замени светлината на лампата в къщата. По-нататък написа, че на пазара се срещат хиляди хора, а се поздравяват само ония, които искат да си подадат ръка. Всичко това беше запомнил от писмото на Джаманкул. После я увери, че иска да посвети живота си до последен дъх на нея и тъй нататък. Накрая си спомни стиховете на Джаманкул:

*Аксай, Коксай, Саръсай — земята измерих,
но никъде такава като тебе не намерих...*

-
- [1] Шурпа — месна супа. ↑
 - [2] Вуйчо. ↑
 - [3] Ашъктък кат — любовно писмо. ↑

6

На следващия ден, след като Хаджимурат се върна от училище, заедно с брат си тръгнаха в полето за топливо. Оседлаха Хаджимуратовото магаре Черногривчо, привързаха към седлото му въжета за вършините, сърпове и ръкавици. Взеха със себе си и кучето Актош. То охотно тръгна подир тях. Хаджимурат, като по-малък, яхна магарето, а по-големият тръгна отстрани, като подканваше магарето. Ако не го подканиш, няма да бърза. Мястото не беше близко. Султанмурат знаеше едно местенце, пълно със сухи съчки и вършини. Далече беше то, в долчинката Туюк-Джар. През пролетта и лятото в тази долчинка се стичаха от всички страни снежни и особено дъждовни води. Долчинката ехтеше от бурните дъждовни потоци и тътнежите на бурите, а през есента в нея избуяваха храсталаци от тънкостеблени треви колкото човешки бой. Малцина се отбиваха тук. Но затова пък оттам няма да се върнеш с празни ръце.

Наоколо целият курай отдавна е прибран. Затова трябва да се стегнат за Туюк-Джар. Султанмурат обеща на майка си, че ще осигури топливо, преди да замине за Аксай.

Отначало крачеше угрижен от разни мисли и не се обаждаше много на приказките на словоохотливия си брат. Имаше за какво да мисли. Наближаваше време орачите да отидат в Аксай. Оставаха броени дни. Винаги преди тръгване става ясно колко много неща още не са направени. Особено разни дреболии. Пък там, в Аксай, не можеш намери дори гвоздейче, ако ти потрябва. Добре, че председателят Тъналиев се отби за малко у тях. Беше дошъл да види как е майка му със здравето, как се чувствава командирът на десанта. Пък и самият той разказа някои неща. Обясни къде ще живеят в полето — бяха решили да опънат юрта, — как ще превозват фураж и храна, а най-важното, добре стана, че поговори с майка му. Напоследък тя беше изнервена от болестта, от това, че няма писмо от баща му. И взе да спори с председателя. Къде, казва, пращате тия деца? Ще загинат там, в степта. Няма, казва, да пусна сина си. Болна съм. Децата са малки.

Нямам никакви известия от мъжа си. Сено няма, топливо нямаме в къщата. А председателят казва: сено ще ви дадем съвсем малко, повече не можем — пролетната оран приближава. А за топливото нищо не обеща. Дори пребледня, сякаш нещо го сви отвътре, и каза: напразно говорите за децата в степта. Въобще няма да обърна внимание на думите ви, макар че в душата си ви разбирам. Това е един вид фронтово поръчение. А щом е така — искаш или не искаш, няма значение. Трябва да се изпълнява. И никакви извинения. Ами ако вашите мъже преди атака започнат да плачат за домовете си, това няма, онова няма, не е отоплено, не сме нахранени, с една дума, къде ще тръгваме в атака! Какво би станало тогава? Кой на кого може да позволи такова нещо на война? А за нас: Аксай е нашата атака. И се вдигаме на тази атака с последните си сили — с момчетата от училищна възраст. Нямаме други хора.

Такъв беше разговорът им. Жал му беше и за майка му, и за председателя Тъналиев, него също трябва да го разбират, не от добро е намислил такова нещо. Той помоли Султанмурат по-скоро да тръгва на работа. Нямаме, казва, никакво време. Щом майка ти се почувствува по-добре, не се бави нито минутка, веднага се хващай за работа...

От вчера насам майка му се почувствува малко по-добре, започна да шета по мъничко из къщи. Вече можеше да се върне при момчетата в конюшнията. Но макар изпод земята, трябваше да намери топливо. Не бива да оставя семейството без огън, без топлина...

Денят беше предпролетен. Беше топъл обеден час. Нито зима, нито пролет. Кротко равновесие на силите. Чисто, спокойно, просторно беше наоколо. Тук-таме вече тъмнееха широки, неравни поляни сред слегналия, разтопен сняг. В прозрачния въздух ослепително белееха грамадните снежни планини в далечината. Колко огромна беше земята наоколо и колко много грижи имаше човек за нея.

Султанмурат поспря. Опита се да съзре Аксайското землище там, на запад, по степния склон на предпланините на Великия Манасов хребет. Но нищо не съзря в оная далечина, наречена Аксайска земя. Само пространство и светлина... Ето натам трябваше да поемат след няколко дни. Как ли ще бъде там? Какво ли ги чака в оня край? Тревожни тръпки полазиха по гърба му...

Но денят беше чудесен. Хаджимурат съвсем беше полудял от радост, от волния ден, от това, че до него е брат му и кучето тича

предано край тях, че те са сами сред целия този свят, че отиват да набавят топливо за в къщи. А самият той е на магарето. Гласчето му е тъничко, пее разни песни от преди войната още:

*Бер команда маршардар
(Дайде команда, маршали),
Карбай тегиз чъгабъз
(като един да настъпим).
Мин-милнон жоо келсе да
(Хиляди, милиони врагове да дойдат),
Баарин тегиз жагабиз
(всички до един ще унищожим).*

Ех, глупчо! Неразумно дете...

Но Хаджимурат не искаше и да знае. Той си продължаваше своето, целият отдаден на песента:

*Бир-еки, да бир-еки
(Раз и два, раз и два),
Катаранди тюздеп бас
(стъпвай равно в строя)...*

Султанмурат също се развесели. Смешно му беше да гледа тоя храбрец, яхнал магаре. А когато минаваха покрай миналогодишния харман, неволно затихна. В това прикътано място, сред разпръснатите камари слама, вече миришеше на пролет. Полска тишина. Откакто бяха овършали миналата година, оттогава тук беше утихнало всичко. Миришеше на мокра слама, на гнило и се усещаше угасналото лято. В аръка се търкаляше счупено колело без шина. Все още стоеше голямата колиба, покрита с овършани снопи. В нея почиваха от горещината вършачите. На припек, посред хармана, където бяха останали отвени класове, вече зеленееха гъсто израсналите стъбълца на опадалите зърна.

Актош заснова, тичаше нагоре-надолу, като душеше нещо по хармана, и изплаши дивите гълъби. Те изхвъркнаха изпод надвисналия скат на заледената слама. Тук се хранеха през цялата зима на завет. Шумно, весело закръжиха в плътно, стремително ято над полето. Актош лавна няколко пъти добродушно, потича след тях и заситни понататък. Хаджимурат също повика, подплаши ги бързо и ги забрави. А Султанмурат дълго следи птиците, любовува се на плавния им полет, който преливаше на слънцето със седефения отблясък на перата им, и като забеляза как от ятото се отдели двойка тъмносиви гълъби и полетя заедно встрани, той си спомни младия учител по математика, отишъл в армията:

*Аз съм гълъб сив, летящ в небето,
а ти си гълъбица, летяща до крилото ми.
Няма по-голямо щастие на тоя свят
от щастieto да си заедно с любимата.*

Учителят беше пийнал, когато го изпращаха, и на заминаване от аила в бричката дълго, докато се чуваше, пя, че е сив гълъб, литнал в небето, а тя — гълъбица, летяща до крилото му. Тогава тази песничка се стори смешна на Султанмурат и страшният учител, изведнъж се оказа толкова смешен. Пък сега, като следеше с поглед отдалечаващата се двойка диви гълъби, той замря, почувствувал тръпки по кожата си. Тази песничка на учителя по математика просто го прониза. Разбра момчето, че самият той е ей оня летящ в синьото небе гълъб, а другият е тя, литнала редом до крилото му, и просто се задъха от желание още същия миг да бъде до нея, до Мързагюл, за да летят ей така, като тези гълъби, описващи над полето широк наклонен кръг. Спомни си за писмото и реши, че думите на песента „Аккептер“ за гълъбите трябва също да се включат в писмото... Сега цялата трудност беше как да ѝ то връчи. Разбираше, че тя никога няма да го приеме пред момчетата. Нали дори в междучасията го избягваше. А пък сега той не ходи и на училище. У тях не може да отиде, семейството им е строго... Пък и да отиде, какво ще каже, как ще обясни? Защо трябва да ѝ дава писмо, след като живеят в един аил?

Но колкото повече мислеше, толкова повече му се искаше тя да знае какво мисли за нея. Много важно, изключително важно, непреодолимо важно беше тя да знае за това.

През целия път мислеше ту за нея, ту за предстоящото отиване в Аксай, ту за баща си на фронта и не забеляза как стигнаха до дерето Туюк-Джар. Някой вече беше идвал, беше пошетал тук. Но и тоя курай, който оставаше в дола от двете страни на замръзналия ручей сред бодливите храсталаци, и той беше достатъчен. Безпокояха се не как ще съберат този курай, а как ще го отнесат. Без много да мислят, те се захванаха за работа. Пуснаха магарето да попасе миналогодишните треви, подали се изпод снега. А за Актош нямаше защо да се грижат, той и без тях сновеше из оврага, като душеше кой знае какво и кого. Братята работеха чевръсто. Със сърповете режеха изсъхналите стебла, струпваха ги на купчина, за да ги съберат после на вързопи. Работеха мълчаливо.

След малко им стана горещо, съблякоха се — свалиха овчите си кожухчета. Приятно е да режеш сухи стебла със сърп, когато са нагъсто и твърдостеблени. В околностите на айла такъв няма. Къде ти! А тук — просто да ти е приятно, режеш го на китки чак до корена. Кураят пращи сухо и позвънва със семената в шушулчиците си, които гъсто обсипват снега. И отново остро мирише на горчив прашец както през лятото, като през август. Едва изправяш гръб. Но кураят тук е великолепен, ще дава силна топлина. Майка им и сестричките ще останат доволни. Когато в къщи печката бумти, и настроението е хубаво.

Те свършиха доста работа, готвеха се да поотпочинат, когато Актош изведнъж се разлая диво и отчаяно. Султанмурат вдигна глава и се развика, като изпусна сърпа:

— Хаджимурат, гледай, лисица!

Отпред, по оврага, по втвърдената през зимата снежна покривка бягаше подплашена от кучето лисица, като от време на време спираше да тича и се оглеждаше. Лисицата тичаше свободно, леко, сякаш се плъзгаше по снега. Беше доста едра, с черни щръкнали уши и сивкаво-червен гръб и със същата сивкаво-червена дълга опашка. Актош яростно и объркано я преследваше, но колкото повече се мъчеше да я достигне, толкова по-надълбоко затъваше в снега.

— Дръж я! Хвани я! — закрепця Хаджимурат и те се спуснаха срещу нея, размахали сърпове.

Лисицата видя затичалите се към нея хора и рязко се обърна, изтича зад бодливия храст и когато Актош мина край нея по предишната ѝ следа, изтича в обратна посока. Лисицата, разбира се, щеше съвсем лесно да излъже преследвачите си и да избяга, но бедата беше там, че се намери в началото на оврага като в капан, там той свършваше със стръмни, отвесни, непреодолими стени. На пръв поглед нямаше къде да се дене. Ако не беше това шумно, неуморно куче, щеше да се притаи в бодливия храсталак и тогава иди я измъкни от тръните, обаче кучето, макар и калпаво, макар и дворно, но се оказа издръжливо и настойчиво. Нито за минута не преставаше да лае и именно кучешкият лай плашеше лисицата.

А братята, завладени от внезапното събитие, тичаха подир нея като луди, потни и разгорещени, зашеметени от собствените си викове и от възбудата на преследването. На лисицата не ѝ оставаше нищо друго, освен или да се остави на милостта на кучето, или да се промъкне през хората към изхода от дерето.

Тя се огледа и вместо да избяга от хората, тръгна насреща им, лице срещу лице. Момчетата се спряха от изненада. Лисицата, почти без да бърза, се приближи до билото на снежния насип на дъното на оврага, сякаш за да разбере възможността на преследващия я и задъхващ се Актош, който току затъваше в преспите. Клетият Актош съвсем се беше замаял от тичане и лай. Вече не забелязваше колко хитро го беше повела лисицата по дълбокия сняг.

Братята не излязоха по-съобразителни. И двамата спряха, омагьосани от приближаващото чудо — толкова красива беше лисицата, като тичаше, сякаш лодка, стремително пусната по течението. Лисицата вървеше точно между тях, сякаш се мъчеше да мине по средата, та никой да не се обиди. После тръгна малко по-наляво и изскочи откъм Султанмурат, на две-три крачки от него. През този кратък миг той я разгледа цялата като насън, вярвайки и не вярвайки на очите си. Докато изтичваше покрай него, протегнала глава, лисицата го погледна в лицето с черните си блестящи очи. Султанмурат успя да се учуди и на този мъдър животински поглед. Такава си и остана тя в паметта му — с вдигната глава и вдигната на същата височина пухкава опашка, с белезникав корем, черни бързи

лапи и умен, преценяващ всичко поглед... Тя знаеше, че Султанмурат няма да я докосне.

Той се опомни, когато Хаджимурат запрати сърпа си по лисицата и запищя:

— Удряй! Удари я!

Султанмурат не успя да направи дори това и лисицата се шмугна в курая, след нея се спусна Актош и те бързо се отдалечиха надолу по оврага.

— Гледай ти! — изтръгна се от Султанмурат.

Братята се затичаха, после спряха. Нямаше и помен от лисицата. Само ту тук, ту там се дочуваше лаят на Актош.

— Ех, ама и ти — каза по-късно Хаджимурат. — Такава лисица изпусна. Стоиш, дори не помръдваш.

Султанмурат не знаеше какво да отговори. Брат му имаше право.

— Че за какво ти е тя? — измърмори той.

— Как за какво? — Без да обясни какво иска да каже, само махна с ръка.

После събраха мълчаливо накосените стъбла в обща купчина. Трябваше да накосят още малко, за да направят истински големи наръчи. Тогава Хаджимурат заговори обидено:

— За какво, за какво, казваш! Щяхме да ушием на татко лисичи калпак, като на вуйчо Нургази, пък ти си стоеше!

Султанмурат се стъписа: значи, ето за какво е мислел той, докато е догонвал лисицата. Сега съжаляваше, че не успяха да хванат тая толкова красива лисица, представи си баща си с пухкав топъл калпак като на вуйчо Нургази. Такъв калпак много би отивал на баща му. Мислите на Султанмурат бяха прекъснати от хълцанията на Хаджимурат. Братчето му седеше върху купчина съчки и горчиво плачеше.

— Какво има? Какво ти е? — приближи се до него Султанмурат.

— Нищо — отвърна той през сълзи.

Султанмурат не настоя. Веднага се досети, спомняйки си как плака Хаджимурат наскоро, когато идва вуйчо Нургази. Разбра, че момчето се разплака от мъка по баща им. Лисицата и лисичият калпак само му бяха напомнили за него...

Не знаеше как да помогне на братчето си. И на него му домъчня. Проникнат от жалост и състрадание към братчето, реши да сподели с

него най-съкровеного си.

— Не плачи, Аджике — каза му, като седна до него. — Не плачи. Разбираш ли, искам да се ожена, когато се върне татко, аз искам да се ожена.

Хаджимурат престана да плаче, загледа го учудено:

— Да се ожениш ли?

— Да. Ако ми помогнеш в една работа.

— Каква работа? — веднага се заинтересува Хаджимурат.

— Само че на никого нито дума!

— На никого! На никого няма да кажа!

Сега Султанмурат се разколеба. Да му каже или да не му казва? Мълчеше объркано. Хаджимурат взе да досажда:

— Казвай, кажи каква работа, Султан! Честна дума, никому нито дума!

— Едно писмо трябва да се предаде на едно момиче. В училището.

— Къде е писмото, какво писмо? — бързо се премести до брат си Хаджимурат.

— После ще ти го покажа. Писмото не е тук.

— Ами къде е?

— Където трябва. После ще видиш.

— Ами на кого, на кое момиче?

— Ти я познаваш. После ще ти кажа.

— Веднага ми кажи!

— Не, после.

Хаджимурат не мирясваше. Ставаше непоносим. Султанмурат въздъхна тежко и каза неохотно, като се запъваше:

— Писмото трябва... толкова... да се предаде на Мързагюл.

— Коя Мързагюл? Онази от вашия клас ли?

— Да.

— Ура! — развика се малкият брат от радост или от закачливост.

— Знам я, една такава, въобразява си, че е много красива! Не разговаря с по-долните класове.

— Ама защо крещиш? — разсърди се по-големият.

— Добре, добре! Няма! Обичаш ли я? Обичаш я, така ли? Като Айчурек и Семетей,^[1] така ли?

— Престани! — извика му Султанмурат.

— Защо? Не бива ли да се говори? — дразнеше го по-малкият.

— Крещи тогава, качи се на ей оная планина и крещи, та да те чуе целият свят!

— Ще ида и ще изкрещя! Ти обичаш тая Мързагюл! Да! Да! Обичаш я!...

Нахалството на по-малкия вбеси по-големия. Султанмурат замагна и здравата го плесна по врата. Братът веднага се намръщи и ревна с цяло гърло:

— Значи, татко е на фронта, пък ти ме биеш! Почакай! Почакай! Ще видиш ти! — крещеше с цяло гърло.

Сега пък трябваше да го успокоява. Ама че неприятно! Когато се помириха, Хаджимурат заговори, като все още хълцаше на пресекулки, все още размазваше с юмрук сълзите по лицето си:

— Не се страхувай, няма да кажа на никой, дори и на мама няма да кажа... Пък ти се биеш заради това... Ще предам писмото. Искан да ти кажа веднага, пък ти веднага взе да се биеш... Ще го дам в междучасието, ще я повикам настрана. А в замяна на това ти, когато татко се върне от войната, когато татко пристигне на гарата и всички хукнат да го посрещат, ти ме вземи със себе си. Ще яхнем двамата Чабдар и ще препуснем първи, пред всички. Ти и аз. Нали Чабдар сега е твой. Ти отпред, аз отзад на коня и ще препуснем. Веднага ще дадем Чабдар на татко, а ние ще тичаме отстрани, а срещу нас ще тичат мама и всички хора...

Така говореше той, като се оплакваше, обиждаше се и молеше, и толкова трогна Султанмурат, че и той едва сдържа сълзите си. Кипна, а сега се разкайваше много, че удари момчето.

— Добре, Аджике, не плачи. Ще препуснем заедно с Чабдар, само да се върне татко.

Когато събраха целия окосен курай и взеха да го връзват, направиха три солидни наръча. Султанмурат умееше майсторски да връзва вършините. Отначало купчината ти се струва огромна като планина, дори се плашиш, че няма да я пренесеш. А после, ако стегнеш умело въжетото, купчината става три пъти по-малка. Добре стегнатият наръч лежи равно и плътно на гърба, та се носи по-удобно. Този път момчетата направиха два наръча, за да ги натоварят на магарето, нали затова бяха довели Черногривчо, а един допълнителен наръч Султанмурат реши да нарами сам. Далечно беше за носене, но по-

добре наведнъж да отнесат в къщи повечко топливо. Пък беше и жалко да оставят такъв курай. Великолепни съчки събраха те в дерето Туюк-Джар.

Така натовариха Черногривчо, че не се виждаха нито ушите, нито опашката му. Хаджимурат го хвана за поводите и го поведе. Султанмурат вървеше отзад, приведен под наръча, привързан към раменете по специален начин, на кръст — въжето се прекарва под лявата мишница през гърдите върху дясното рамо, премята се от дясната страна до тила в подвижна примка, чийто край носачът държи в ръцете си. По този начин носачът може да пристяга постоянно отслабналите възли на наръча.

И така те тръгнаха — отпред Хаджимурат, който дърпаше поводите на Черногривчо, след тях Султанмурат с товара на гърба си, шествието завършваше с кучето Актош, вече доста уморено и затова се тътреше най-отзад.

Когато носиш курай, много важно е дълго време да не си разрешаваш да почиваш. След първата почивка интервалите между преходите се съкращават — втората почивка е на половината на първия преход, третата е на половината на втория и така нататък. Султанмурат добре го знаеше и затова, преценявайки силите си, вървеше с отмерена крачка, като крачеше широко. Сега не виждаше нищо наоколо, гледаше само напред, под краката си. За да не се уморява бързо и да мисли за скорошна почивка, докато носи наръча, най-добре е да си мисли за нещо.

Той вървеше и мислеше как утре сутринта ще отиде на работа при конете и отново ще поеме длъжността командир на десанта. Трябва да побързат. Остават броени дни до отиването им в Аксай. Конете уж вече са в ред, излекувани, плуговете и резервните лемежи са готови, такъмите също и все пак, като тръгнеш на полето, все ще откриеш нещо, винаги е така. Думи на бригадира Чекиш. Бригадирът Чекиш казва: окото е страхливец, а ръката — смелчага, трябва смело да се излиза на полето, а там по време на работата ще стане ясно кое как е, всичко не можеш предвиди. Може и да е прав.

Султанмурат мислеше какво да направи, че да облекчи живота на майка си. Съвсем се е измъчила. И във фермата дои, храни кравите, и в къщи няма почивка. Всичко върши сама. Пере, готви, пали печки. Момиченцата са още малки. Пък и Хаджимурат е още за никъде. Него

самин вече почти го няма, скоро ще замине за Аксай и кой знае кога ще се върне. Колко трябва да изорат, да брануват. А са всичко на всичко пет впряга. Останалият добитък и плугове ще работят по предишните земи. Тук работата е много повече, къде-къде повече. Но поне е близо до аила. Ако се случи нещо, жените могат да уловят дръжките на плуга. Съвсем не е женска работа. Но сега те изкопават и аръци, дълбоки до кръста, и водата извеждат на нивите, и бентове издигат...

Какво да прави, как да облекчи живота ни майка си? Не можа да измисли абсолютно нищо...

Но най-много мислеше за това, че утре ще предаде писмото, само да допише думите от песента „Аккептер“. Опитваше се да си представи как Мързагюл чете посланието му, какво ще си помисли тогава. Гледай ти, колко трудно било да се пише писмо за любовта! Излиза, общо взето, съвсем не онова, което би искал да каже, никаква хартия не може да изрази онова, което е на душата му. Интересно, какво ли ще каже тя? И трябва да му напише отговор. Ами как иначе? Как ще разбере той съгласна ли е, или не е съгласна да я обича? Ето ти загадка. Ами ако тя не поиска той да я обича?... Тогава какво?...

Дерето Туюк-Джар отдавна беше останало зад тях. Залязващото слънце сега светеше отпред и отстрани, от едната страна на лицето. Земята запазваше все същото зимно спокойствие и величие. Обикновено така става преди буря — успокояване, наслада, затишие, за да се срине всичко това в един миг, да се събори, разбърка, да не остане камък върху камък. В такива случаи трябва да се прошепне: „За добро е, за спокойствие!“ — за да се предвардят злите сили. Понякога помага. „За добро, за спокойствие!“ — каза си Султанмурат, търсейки с очи удобно място отпред за първата почивка.

Трябва да се избира място с хълмче, такова, че после да можеш лесно да се изправиш на крака. Отначало носачът на курай се залюлява на гръб, легнал върху наръча, заклаща се заедно с наръча не много силно, ако е по-силно, отколкото трябва, наръчът ще се преметне през главата, а носачът ще се плъосне като жаба. Заклащайки се, трябва да падне на колене, после да се изправи на единия си крак, на втория и после със заклинанието „о, пирим!“ да се изправи колкото позволява товарът. Затова пък съвсем просто е да си почине — трябва смело да се просне по гръб.

Султанмурат се просна по гръб върху наръча и за миг замижа. Ах, колко хубаво беше да отпусне въжето на гърдите! Лежеше в блаженство и си мислеше къде ще направи следващата почивка. Кога ще може, отдъхвайки си след тежкия преход, да мисли само за нея?

— Само че по-бързо отговори на писмото ми, чуваш ли? — каза той с беззвучен шепот, като се усмихваше на себе си. И се послуша.

Огромна прекрасна тишина почиваше върху земята в светлата, незабележимо смрачаваща се привечер.

[1] Айчурек и Семетей — из епоса „Манас“. ↑

И така приближаваха ония дни...

Тревожното, мъчително очакване на отговора от Мързагюл не го напускаше през целия ден, докато вечерта не се поваляше в леглото да спи като труп... С каквото и да се занимаваше, каквото и да вършеше, през цялото време мислеше за това. Работеше, без да жали сили, командуваше десанта, а вътрешно чакаше само едно — кога най-после ще дотича в конюшнията Хаджимурат, кога ще донесе дългоочаквания отговор. С Хаджимурат дори си имаха условни сигнали. Ако Мързагюл е отговорила, тогава Хаджимурат ще тича с подскачане и ще размахва ръце, скок-подскок, ако ли не, тогава няма да тича, а ще върви и ръцете му ще бъдат в джобовете.

Султанмурат непрекъснато поглеждаше натам. Но всеки ден братчето му пристигаше с ръце в джобовете. Султанмурат се огорчаваше, недоумяваше. Търпението му се свършваше. Разпитваше, подпитваше и пак питаше Хаджимурат какво му е казала тя, когато са се видели, как е отишъл при нея и какъв е бил разговорът им. Когато се връщаше в къщи, намираще брат си отдавна заспал. А му се искаше да разбере още подробности. Но нямаше нищо особено за разпитване. По думите на Хаджимурат тая непоносима Мързагюл-бийкеч въобще не му казвала нищо в междучасията, а се правела, че нищо не знае, нищо не помни. Като че ли не е получавала никакво писмо. Стои си в междучасията, разговаря с приятелки, а него, Хаджимурат, въобще не го забелязва, докато той сам не отиде при нея и не я дръпне за ръката.

Султанмурат не разбираше какво може да значи това. Ако Мързагюл не иска да има нищо общо с него, защо тогава не отговаря, защо не го казва направо? Защо мълчи, толкова ли не се досеща колко мъчително, колко тежко е да се чака отговор?

Заспиваше с тези мисли, а на сутринта със започването на деня отново мислеше за същото. Вече не оставаше време да се чака. Снеговете наоколо бързо се топяха. Всеки момент земята може да се

размръзне и да задиша, ей на, ще се прокара първата бразда на полето и тогава няма да имаш време за нищо...

Веднъж Султанмурат каза на брат си:

— Кажи й, че скоро ще замина за Аксай, ще замина за дълго...

Отговорът беше само една дума... „Зная“ — беше предала тя и нищо повече.

Той се чудеше какво да мисли. Понякога му се искаше да изтича в училището, да дочака междучасието, да се срещне с нея и лично да разбере какво значи всичко това. Но не се решаваше. Всичко, което преди му се струваше толкова просто, сега стана почти непреодолимо. Страхът, свенливостта, нерешителността и съмнението разтърсваха душата му като променливото време в планините...

Пък и работата не можеше да се остави. Имаха страшно много работа. Оказа се, че никак не е леко да бъдеш командир на десант. От сутрин до вечер работа, работа и колкото повече приближаваше времето да се отива в Аксай, толкова повече най-различни грижи ги затрупваха.

Настъпващата пролет обаче не само увеличаваше грижите им, но и украсяваше, обновяваше живота им, възбуждаше ги. На водопоя сега беше по-весело, по-просторно, някак пролетно. Ледът изчезна като дим. Освободената рекичка отново тичаше весело, премяташе се по каменистата плитчина. Всяко камъче на дъното отразяваше светлините и сенките в бягащия зеленикав поток. Сега целият табун коне шумно нахълтваха в средата на реката, вдигайки облаци от пръски с копитата си. И момчетата върху конете също бяха там в тая купчина. Смях, писъци от студените пръски, закачки...

Султанмурат я видя именно в такъв момент на водопой. Видя я, когато прескачаше по камъните, и замря. Защо трябваше да замира? Мързагюл не беше сама. Бяха четири момичета. Връщаха се от училище. Можеше и да не ги забележи. Толкова хора минават по тоя път, прескачайки по камъните през реката. Но ето на, късмет! Погледна случайно и замря, задържайки Чабдар на място, веднага я позна. Тя прескачаше по камъните и също го позна, политна, като балансираше с ръце, излезе на брега и поспря, още веднъж погледна към него. Докато се отдалечаваше с приятелките си, на няколко пъти се обърна. Всеки път, когато се обръщаше към него, той беше готов да препусне, да литне подир нея — подир обещаното щастие, за да й каже веднага, без да скрива, без да се стеснява, колко я обича. И че без нея животът не е

живот. Всеки път не му стигаше кураж, всеки път, когато тя се обръщаше към него, той умираше и възкръсваше. Тя вече се скри заедно с приятелките си в началото на улица Аралска, а той все още задържаше Чабдар в средата на рекичката, а конете вече се бяха напили и бяха излезли на брега. Момчетата ги събираха заедно, за да тръгнат към конюшните, а той стоеше на място, преструвайки се, че пои Чабдар...

По-късно мислеше за това и се чудеше, сърдеше се на себе си, че не беше се сетил по-рано да я види, да я срещне на същия път, когато тя се връща от училище. Да, там на брода през рекичката винаги могат да се срещнат като че ли случайно. Как не беше се сетил по-рано? Разбира се, че трябва да действа сам, да я срещне и от самата нея да разбере какво мисли за писмото му.

После разбра, че такива срещи можеха да стават всеки божи ден, ако десантът им докарваше конете на водопой малко по-късно от обикновено. Много неприятно му беше да съзнава, че всеки път, след като връщаха конете от водопой, на същото това място се появяваше Мързагюл, а той не можа да съобрази такава дреболия. Страда, измъчва се, когато всичко е толкова просто...

Сега реши да я дочака. На другия ден Султанмурат се забави край реката, каза на момчетата, че скоро ще се върне, ще направи един хубав пробег с Чабдар, а тях помоли да понаглеждат конете му след водопоя: да ги завържат по местата им, да им дадат храна.

И отново Анатай!

Той не бързаше да се връща от водопой, пък и другите задържаше.

— Знам аз кого чакаш — каза той предизвикателно. Ама че отвратителен тип!

И Султанмурат си го бива. Не му отговори спокойно: „Щом знаеш, чудесно. Имаш право“; вместо това наруга Анатай:

— А ти си фашистки шпионин!

— Кой, аз ли съм шпионин?

— Ти си шпионин!

— Хайде, докажи го! Ако съм шпионин, нека трибуналет да ме разстреля! Пък ако не, тогава ще те пребия!

Те се скараха, пришпориха конете един срещу друг и взеха да се гонят и да се въртят сред реката. Крещяха заплашително, мятаха си

свирепи погледи, всеки се мъчеше да свали другия от коня. Момчетата на брега се смееха, забавляваха се, подстрекаваха ги, а те, също като петлета, здравата се бяха разярили. Водата наоколо закипя, летяха пръски, конете се препъваха във водата, като стържеха с подковите си по камъните, и тогава Еркинбек викна:

— Хей, вие, пак ли искате да осакатите конете!

Веднага се опомниха, дори се зарадваха, че се намери сериозна причина, и се разделиха без много приказки.

И все пак настроението им се развали. Когато докараха конете в конюшната, Султанмурат все още беше задъхан и за да се успокои някак, тръгна в ситен тръс покрай реката, като непрекъснато поглеждаше към пътя. Не отиде далече, пое обратно и тогава я видя. Както и вчера, Мързагюл се връщаше заедно с другарките си. Те си вървяха, заети със свой разговор, и съвсем не се интересуваха, че преди малко някой си едва не се сби заради едната от тях, че някой страда, умира от мъка по една от тях. Преди известно време майка му се разтревожи за сина си: „Какво ти е? Да не си болен? Лицето ти просто се е смъкнало!“ Успокои майка си, а той взе огледалото — отдавна не беше се оглеждал, все нямаше време — и наистина видя, че много се беше изменил напоследък. Очите му блестят като на болен, лицето му се е източило, вратът се е удължил и дори като че ли две бръчици, две браздички са се врязали между веждите, а на горната му устна се е появил тъмен пух. Ако се гледа на светлина, иначе не се забелязва. Гледай ти! Съвсем друг беше станал, не можеш да го познаеш... Баща му сигурно няма да може да го познае, когато се върне...

Той се приближаваше на кон отстрани и забеляза как Мързагюл погледна два-три пъти към реката, сякаш търсеше някого. А когато го видя, трепна от изненада, поспря, но после бързо тръгна заедно с приятелките си. Те преминаха рекичката, скачайки от камък на камък, и се разотидоха по домовете си. Той ги изпревари, като ги заобиколи, сякаш бързаше някъде по работа, излезе през зеленчуковите градини на улицата, за да я пресрещне. Видя я чак на другия край на улицата. Подкара бавно. Колкото повече се приближаваха, толкова по-страшно му ставаше. Струваше му се, че от всички прозорци и врати ги гледат, следят ги и всички чакат да видят как ще се срещнат и какво ще й каже.

Тя вървеше насреща му, без да бърза особено. Той не разбираше какво се е случило, защо се вълнува толкова. Нали учеха заедно в един клас, нищо не му струваше да ѝ вземе нещо и дори да я обиди, а сега се приближаваше с трепет и страх в душата. Сега му се искаше да избегне срещата, но вече беше късно. И тя сигурно беше почувствувала по някакъв начин състоянието му. Когато остана съвсем малко, изведнъж забърза и преди да стигне до къщата си, свърна в двора на съседите. Той се зарадва, въздъхна облекчено. Беше ѝ много благодарен. Я гледай колко страшно било да се срещнат насаме...

После се укоряваше и се сърдеше на себе си за малодушието. През нощта спа лошо и когато се събуди призори, мисли за нея, даде си дума, че днес на всяка цена ще се приближи и ще я заговори без стеснение, ще я запита съвсем сериозно има ли намерение да отговаря на писмото му и кога. Ако не, никак няма да се обижда, тия дни той ще замине за Аксан и нека всичко това да си остане между тях. Така ще ѝ каже.

С това твърдо решение започваше той оня ден, с това намерение работи, с това намерение тръгна още веднъж към рекичката след водопоя. Беше яхнал Чабдар. Разходи се нагоре-надолу покрай брега. Неволно обърна внимание, че не беше останал сняг дори по сенчестата страна на покривите в аила, а по възвишенията, там, където снегът беше доста натрупал през зимата, все още стоеше на топящи се тъмносиви петна. Като амебите, които рисуваха някога в тетрадките си в часовете по зоология.

Вчера в конюшната председателят Тъналиев и бригадирът Чекиш направиха преглед на аксанския десант. Всички плугове бяха номерирани и зачислени на орачите. На Султанмурат се падна плуг номер едно. След това всеки нагласи конете си с такъмите, показва как се справя с тая работа, а после показва как впряга своята четворка в плуга. Тогава и петте впряга се строиха в един ред. Общо взето, ако човек погледне отстрани, изглежда доста внушително! Като тачанки, само че вместо тачанки — плугове. Конете — силни, такъмите — нагодени, плуговете блестят от смазката. Орачите — стегнати, всеки до своя впряг. Председателят Тъналиев крачеше пред десанта, суров като командващ армия. Спираше пред всеки:

— Доложи за своята готовност!

— Докладвам. Разполагам с четири подковани коня, четири хамута в исправност, четири каишки, осем теглича, едно седло, един камшик, един двулемежен плуг с три чифта резервни палешника.

Също като в армията! Само бригадирът Чекиш се мръщеше. Разбира се, той е старец, откъде ще ги разбира тия работи!

Прегледът мина добре. И все пак десантчиците се провалиха по две точки. Председателят Тъналиев събра всички при впряга на Ергеш.

— Я открийте какво не е в ред в такъмите — предложи той.

Прегледаха всичко, опипаха всичко, но не можаха да намерят нищо. Тогава Тъналиев сам им показа:

— Ами това какво е? Нима не виждате, че ремъкът на средния дорест кон е превъртян отстрани? Ето, вижте! А превъртяният ремък по време на работа ще натрива корема на коня. Конят не може да го каже. Ще опъва, а на следващия ден коремът ще се подуе, няма да можете да го впрегнете. Тогава откъде да ви намеря резервни коне? Нямам! Значи, плугът ще излезе от строя поради немарливо отношение към такъмите! Я помислете, имаме ли право да допускаме това? За какво се подготвахме през цялата зима?

Всички се засрамираха. Такава дреболия на пръв поглед и как можаха да я допуснат!

— Султанмурат — съветваше председателят Тъналиев, — като командир на десанта си длъжен всеки път преди започване на работа да проверяваш кой как е впрегнал конете. Разбра ли?

— Разбрах, другарю председател!

Другата точка, по която десантът се изложи, се оказа по-сериозна. При това изложи се самият командир. Председателят Тъналиев го попита:

— Кажете ми, къде ще оставяте такъмите през нощта след работа?

Мислиха, мъдруваха, отговаряха най-различно. Решиха, че в полето, край плуговете.

— А ти как мислиш, командире?

— И аз мисля така. На браздата, където ще разпрегнем, там ще оставим такъмите край плуговете. Няма да ги носим със себе си я!

— Не, това е неправилно. Такъмите не бива да се оставят през нощта на полето. Не защото някой ще ги вземе. В Аксай няма кой да ги вземе. А защото през нощта може да завали дъжд или сняг. Такъмите

ще се намокрят. Кожата е нещавена. Някоя лисица или мармот могат да изгризат такъмните в полето. Ясно ли е за какво става дума? Значи, какво следва от всичко това? Плугът остава на полето. Разпрегнатите коне с такъмните довеждате до лагера. Имате юрта, в която ще живеете. Юртата е само една. Друга нямам. Всеки си внася вътре такъмните и ги прибира внимателно там, където ще спи. Ясно ли е? Да се спи с такъмните до главата! Такъв е законът! Това е вашето оръжие! А всеки боец пази преди всичко оръжието си!

Така говореше председателят Тъналиев през тоя ден пред аксайския отряд, строен за преглед в пълна бойна готовност.

Така говореше председателят малко преди да потегли десантът за Аксай. А това време приближаваше. И всичко вървеше натам...

Така говореше председателят Тъналиев, като ги учеше на ум и разум...

Така...

Да, съвсем възможно беше след три-четири дни, ако времето не се развали, да тръгнат към Аксай и тогава, разбира се, няма да се видят с Мързагюл чак до лятото. Султанмурат помисли за това и се изплаши. Трудно, невъзможно беше да си представи такова нещо — да не я вижда, макар и отдалече, толкова време! Пък днес уж се готвеше да ѝ заяви — да или не, ако ли не, какво пък чак толкова, не е голяма беда, няма за кога да се чака, работата в Аксай е къде по-важна...

Султанмурат яздеше покрай брега и все поглеждаше към пътя. Започна вече да се безпокои. Ставаше късно. Ето ги и тях, момичетата! Обаче Мързагюл я нямаше между тях. Приятелките ѝ идваха, а нея я нямаше. Отначало Султанмурат се огорчи. Какво можеше да направи при това положение. Тръгна разстроен към конюшната. Но по пътя го обзе тревога: ами ако се е разболяла или се е случило нещо друго? Тревогата му нарастваше, той почувствува, че в никакъв случай няма да може да я преодолее, докато не разбере причината. Реши да попита момичетата. Подкара Чабдар подир тях. И тогава я видя. Мързагюл се връщаше сама. Вече приближаваше брода на рекичката. Султанмурат пришпори лекичко Чабдар, за да успее да я срещне на брода, а самият той така се зарадва, оказа се, че толкова силно се беше уплашил през тия минути, че сам не забеляза как се отрони от устата му: „Скъпа моя!“

Срещна я на брода. Скочи от коня и като го държеше за поводите, зачака я да излезе на брега при него.

Тя вървеше към него, като го гледаше и му се усмихваше.

— Внимавай да не паднеш! — извика ѝ той, макар че беше невъзможно да се падне от такива широки, отгоре покрити с чим плочи. Колко е хубаво, че тя минава по плочите! Колко е хубаво, че на тази капризна планинска рекичка не се задържаха никакви мостове и мостчета!

Той я чакаше с протегнатата ръка, а тя вървеше към него, като през цялото време го гледаше и му се усмихваше.

— Внимавай да не паднеш! — каза той още веднъж. А тя нищо не отговаряше. Само му се усмихваше. И с това беше казано всичко, което той би искал да знае. Ама че чуден човек беше, писа някакви си писма, измъчва се, чакаше отговор...

Той пое дланта ѝ, когато тя му протегна ръка. Толкова години учи с нея в един клас и излиза, че не знаеше каква чувствителна и отзивчива ръка има тя. „Ето, тук съм! — каза ръката. — Толкова се радвам! Нима не чувствуваш колко се радвам?“ В този миг той я погледна в лицето. Беше поразен — в нея видя себе си! И тя като него беше станала съвсем друга през това време, беше пораснала, източила се, очите и светеха със странен, разсеян блясък като след болест. Беше заприличала на него, защото и тя постоянно мислеше, не спеше по цели нощи, защото и тя обичаше и тази любов я беше накарала да прилича на него. От това беше станала още по-красива и по-близка. Цялата беше едно обещание за щастие. Всичко това той проумя и усети в един миг.

— Аз пък си помислих, че си се разболяла — каза ѝ той със смутен глас.

Мързагюл не отговори нищо, а каза съвсем друго:

— Ето. — Тя измъкна пакетчето, предназначено за него. — Това е за теб! — И продължи нататък, без да се спира.

Колко пъти после отново и отново разглеждаше тази бродирана кърпичка! Измъкваше я от джоба и отново я скриваше, отново я разглеждаше. Голяма колкото лист от тетрадка, кърпичката беше извезана по края с бродирани фигурки, цветенца, листенца, а в единия ъгъл с червени конци бяха избродирани две главни и една малка буква: „S. с. M.“, което означаваше „Султанмурат джана Мързагюл“ —

„Султанмурат и Мързагюл“. Тези латински букви, които учеха в училище от преди реформата на киргизката азбука, бяха отговор на неговото многословно писмо и стихове.

Султанмурат се върна в конюшнията, като едва сдържаше ликуващата си радост. Разбираше, че изпитва такова щастие, което не може да сподели с другите, че то е предназначено само за него и че никой друг не може да бъде толкова щастлив, колкото е той. И все пак много му се искаше да разкаже на момчетата за днешната си среща, да им покаже подарената кърпичка.

Затова пък работата му спореше. Момчетата чистеха конете след водопоя, носеха с кофите овес, слагаха сено в яслите. Веднага се включи в работа. Бързо прекара стъргалото по твърдите, налети със сила гърбове и хълбоци на конете си, изтича за овес. През цялото време чувствуваше кърпичката в горното джобче на преправената войнишка рубашка. Като че ли там гореше невидимо пламъче. Това будеше у него радостно и тревожно чувство. Радостно, защото Мързагюл откликна на любовта му, а тревожно, защото беше началото на нещо неизвестно...

После изтича за сено до люцерновата купа зад конюшнията. Там беше тихо, слънчево, миришеше силно на сухи треви. Много му се прииска да погледне още веднъж кърпичката си. Измъкна я от джоба и взе да я разглежда, долавяйки сред миризмата от треви нейния особен аромат, сякаш миришеше на хубав сапун. Веднъж в училище той усети как миришат косите ѝ. Сега си спомни, това беше нейният аромат. Така стоеше той насаме с кърпичката и изведнъж някой му я грабна. Огледа се — Анатай!

— А-а, ти вече получаваш и кърпички от нея!

Султанмурат се изчерви силно:

— Дай ми я!

— Не бързай. Първо ще я разгледам.

— Аз пък ти казвам да я дадеш!

— Стига си викал, ще ти я дам. Много ми е потрябвала!

— Веднага ми я върни!

— Я се развикай по-силно! Викай, че са ти взели подарената кърпичка! — И я пхна в джоба си.

Султанмурат вече не помнеше какво стана по-нататък. Пред него се мярна само изкривеното от злоба и страх лице на Анатай, после с

все сила нанесе още един удар, а след това отлетя встрани от рязък удар в корема. При падането се преви, но веднага скочи на крака и се хвърли изпод купата към подлия Анатай с още по-голяма ненавист и ярост. Дотичаха момчетата. Засуетиха се. Тримата започнаха да ги разтърват. Молеха ги, увисваха на ръцете им, но те отново и отново се хвърляха един върху друг, счепквайки се в буйна безжалостна схватка. „Дай ми я! Дай ми я!“ — повтаряше само едно Султанмурат, разбирайки, че изходът може да бъде само един: или да умре, или да си върне кърпичката. Анатай беше як, силен, действуваше хладнокръвно, но на страната на Султанмурат беше справедливостта и правото. Той нападаше безогледно, макар че често биваше повалян. Последния път падна върху вилата, търкаляща се до купата. Тогава ръцете му я грабнаха. Той скочи, като държеше вилата пред себе си. Момчетата се развикаха, като се разбягаха встрани:

— Стой!

— Спри!

— Опомни се!

Анатай стоеше пред него, дишайки тежко, разкрачен, с разперени ръце, като се озърташе къде да отскочи, но нямаше къде да се скрие. От едната му страна — купата, от другата — стената на конюшната. Именно в тези минути Султанмурат придоби твърдост на духа. Разбираше, че това е крайност, но друг изход нямаше.

— Дай я — каза на Анатай, — иначе ще стане лошо!

— На ти я! — разбърза се Анатай, опитвайки се да обърне всичко на шега. — Много ми е потрябвала! Човек не може да се пошегува! Глупак! — И той му хвърли кърпичката.

Султанмурат я сложи в горното си джобче. Страшният миг отмина. Момчетата въздъхнаха облекчено, забърбориха и едва тогава Султанмурат почувствува как му се вие свят, как треперят ръцете и краката му. Като изплюваше кръвта от разбитата си устна, отиде със залитане зад купата, падна върху сеното по гръб, пое дъх и се съвзе...

8

Макар че не се помириха с Анатай, привечер общата работа ги накара да си помагат един другиму. Все пак в душата оставаше неприятно чувство, срам ги беше, че всичко стана толкова глупаво. Но въпреки това Султанмурат разбираше, че е преминал важно изпитание, че ако беше проявил малодушие, преди всичко самият той щеше да престане да уважава себе си. А такъв човек не бива и не може да бъде командир на десант.

В това се убеди още същия ден, когато привечер в конюшната пристигна председателят Тъналиев и бригадирът Чекиш. Конете им идваха от дълъг път уморени, изцапани с кал. Тъналиев и старецът Чекиш още призори бяха отишли в местността Аксай и току-що се връщаха. Пристигнаха доволни. След ден-два можеха да тръгнат за Аксай. Степта беше започнала да диша. Удобна земя имаше много. Ори, колкото можеш. Бяха определили парцелите. Избрали бяха място за полския лагер. Оставаше да се настанят там и да започнат онова, за което се готвеха през цялата зима.

— Е, как се чувствувате, момчета? — обърна се към тях Тъналиев. — Какво е настроението? Имате ли предложения, забележки? Казвайте, че да не се сетите после, когато вече ще сте далече от аила.

Момчетата мълчаха, май че нямаше нищо, което да изисква незабавно решение, но все пак никой не пое отговорността да каже последната дума.

— Имаме си командир — промълви Ергеш. — Той знае всичко, нека да каже.

Тогава Султанмурат каза, че засега няма никакви пречки или други нередности, всичко е обмислено, обувките са поправени, дрехите закърпени, ще се покриват с кожуси, с една дума — и те, и плуговете, и конете са готови да пристъпят към работа още от първия ден, когато земята бъде готова.

После говориха за разни други работи — за готвача, за топливото, за юртата — и стигнаха до общия извод, че след два-три дни, ако времето не се промени, ако не завали сняг, трябва да излизат на полето...

А времето беше хубаво, макар и облачно, но с големи прояснявания — слънцето ту се покаже, ту се скрие, от земята се издигаше пара, миришеше на влажна, освобождаваща се от снега пръст...

Наближаваха ония дни... Всичко вървеше натам...

Колкото и да се готвеха, преди самото тръгване отново се откриха куп дребни работи. Оказа се, че не достигат два чула, наличните бяха съвсем стари и скъсани, нямаше защо да ги носят в Аксай. Нощите в ранна пролет са студени, почти зимни, особено през първите дни на оранта... Чекиш казваше, че преди, когато са орали още с рало, случвало се през първите дни да чакат до обед да се размръзне земята след нощната слана... А премръзналия през нощта кон, непокрит с чул, вече не го бива за работа.

Султанмурат трябваше да тича ту в канцеларията, ту при председателя, ту при бригадира, докато успяха да купят в аила още два здрави чула за колхоза...

Сред тази суматоха и грижи той с най-голямо нетърпение чакаше да дойде време за водопой. Искаше му се да види Мързагюл преди заминаването, да я срещне, както оня път, на средата на рекичката... Всеки път се надяваше, но все не успяваше. Султанмурат бързаше, нямаше за кога да чака. Затова през цялото време имаше чувство за нещо недоизказано, недоизяснено в отношенията им и някаква смътна, тревожна вина за това, че могат да не се срещнат преди заминаването. Знаеше, че и Мързагюл мисли за него, убеди се в това миналия път още от пръв поглед, когато в нея сякаш видя себе си. Но дори не допускаше мисълта, че тя сама ще търси да се срещне с него. Моминската гордост и чест не можеха да допуснат това. Момичето вече бе казало думата си, връчи му бродираната кърпичка, а всичко останало е вече негова мъжка грижа...

Разбира се, той би успял да се срещне с нея преди заминаването, така и мислеше да направи, ако не беше се случило ново нещастие. В навечерието на заминаването за Аксай, когато десантчиците се готвеха да подкарат конете си на прощален водопой — именно след това

Султанмурат искаше да дочака Мързагюл, — пред самата порта на конюшната на път за реката ги срещна бригадирът Чекиш. Беше навъсен и неприветлив. Рижата му брадичка беше разрошена, калпакът беше нахлупен над очите.

— Къде отивате?

— Да поим конете.

— Чакайте. Ти, Анатай, върви в къщи. Майка ти се е разболяла. Върви, върви веднага. Слез от коня. А вие, момчета, бързо на водопой и се връщайте по-скоро. Веднага, чакам ви тук!

Султанмурат се оглеждаше и по пътя към рекичката, подкарал табунчето в тръс, и на връщане пак се оглеждаше: не, Мързагюл не се виждаше. Още не беше време да се връща от училище. Защо ли тоя старец Чекиш ги кара толкова да бързат? Какво се е случило? Ако не беше това, днес непременно щеше да я дочака! Толкова му се искаше отново да я види...

Когато се върнаха в конюшната и настаниха конете по местата им, старецът Чекиш събра четиримата, дръпна ги настрана.

— Искам да ви кажа нещо — изломоти той.

След това им предложи да седнат. Всички наклеяха, подпрени с гръб на дувара. Председателят Тъналиев обичаше да разговаря прав, той стои прав и хората пред него да са прави, а бригадирът Чекиш, напротив — предпочиташе бавния разговор, да е седнал. С една дума, стар човек. Те се разположиха и тогава Чекиш започна, като гладеше мрачно разрешената си рижа брада.

— Искам да ви кажа, джигити, че вече не сте малки деца. Рано трябваше да вкусите от горчилката на живота. Тежък ще ви е животът, неспокоен сънят; значи, такава ви е съдбата. Ето и днес, на един от вас се е случила голяма беда — Сатаркул, бащата на Анатай, е убит на фронта. Вече не сте деца, когато с един от вас се случи нещастие, другият трябва да му бъде опора. Пригответе се, ще посрещате и ще изпращате хората. Ще приемате конете. Сега пред дома на покойния Сатаркул ще се събере народ и вие трябва да бъдете там. И недейте да хленчите при Анатай като сополанковци, ако плачете, плачете високо, по мъжки, да знаят всички, че плачат верни другари на Анатай. Ще дойдете с мен, затова ви накарах да бързате...

Вървяха вкупом по пътеката към къщата на Анатай на края на улицата. Пеша и на коне, хората вече се стичаха от различни страни на

също такива малки групички.

Денят беше променлив. Ту грейне слънце, ту отново облаци, ту изведнъж отдолу духне северен ветреца с пронизващ краката студ. Султанмурат крачеше към дома на Анатай с тежко чувство, с премаляла от страх и жалост душа. Страшно му беше, защото след минута-две в аила ще се издигне като пламъци на пожар над покрива още един силен плач и още един човек, роден и израснал край тези планини на дедите, няма да се върне от войната, никой и никога няма да го види... „Какво ли става с татко, все още няма нито писмо, нито никакви вести! Какво става с него? Майка ми вече е изгубила и ума и дума от страх. Само да не е това, да не е така!“

Вече приближаваха двора, когато в дома на Анатай се разнесе пронизителен вопъл и този плач, засилвайки се, плисна в двора и на улицата, където се тълпеше народът.

Следвайки Чекиш, десантчиците заплакаха високо, занареждаха заедно, както ги учеше старецът:

— О, татко наш Сатаркул, наш славен татко Сатаркул, къде ще те видим сега, къде си оставил своята златна глава?

В тази минута, минутата на обща мъка, бащата на Анатай наистина беше техен роден баща и наистина в тази минута той беше славен, защото величието на всеки човек се осъзнава от близките му само тогава, когато го изгубят... Така е било винаги и така ще бъде...

— О, татко наш Сатаркул, славен наш татко Сатаркул, къде ще те видим сега, къде си оставил своята златна глава?

С тези скръбни думи десантчиците последваха Чекиш през тълпата и когато влязоха в двора, до самата порта видяха Анатай. Мъката смалва човека. Най-големият между тях, страшният и силен Анатай, се оказа съвсем незащитно хлапе. Смазан от внезапно сполетялото го нещастие, той плачеше като дете, ридаше на глас, притиснал се до стената като жребче при лошо време. Лицето му беше подпухнало от сълзи. А до него високо плачеха по-малките му братя и сестри.

Другарите му се приближиха до него. Щом ги видя Анатай заплака още повече, сякаш им се оплакваше за мъката си, за нещастията, което беше станало пред очите на всички. С това той молеше да го защитят, да му помогнат. Султанмурат беше потресен най-много от тази незащитност на Анатай. А те, объркани, тъпчеха на

място край него, без да знаят какво да правят, как да утешат другаря си. Никой, изглежда, с нищо не можеше да му помогне. Никой не подозираше, че Султанмурат току-що бе изскочил от двора с автомат в ръка и се бе затичал право там, право нагам, където се водеше войната, право на фронта, без да си откъхне, и като викаше от ярост и гняв, с плач и викове разстрелваше фашистите с картечни откоси, откоси, откоси от незамлъкващия, непресекащ автомат — за убития баща на другаря си, за причинените на аила страдания и беди...

Жалко, че си нямаше автомат!

Тогава Султанмурат каза на Анатай (нали беше командир на десанта):

— Не плачи, Анатай. Какво да се прави! Виж, бащите на Еркинбек и Кубаткул също загинаха на фронта. И ти го знаеш. Моят баща също не пише отдавна. Война е. Сам разбираш. Ти само ни кажи, Анатай, ние ще ти помогнем. Ти само кажи какво да направим, че да ти стане по-леко...

Но Анатай, притиснал се към стената, с трескаво потръпващи рамене, не можеше да промълви нищо. Тези думи не го утешаваха, напротив — разчовъркаха мъката му и той взе да се задъхва от рукналите сълзи, посиня от задушаване. Султанмурат изтича, донесе му вода с черпака.

От този момент той се почувствува отговорен за онова, което ставаше тук. Разбра, че трябва да се действа, да се помага някак на хората. Четиримата носеха вода от рекичката, цепеха дърва, палеха огън в самоварите, събрани от съседите, посрещаха и изпращаха, помагаха на старците да слязат от конете...

А хората все вървяха ли, вървяха. Едни идваха да изкажат съболезнования на семейството на загиналия, други си отиваха, изпълнили своя дълг. А десантчиците цял ден не напуснаха двора на Анатай.

Султанмурат изживя най-тежки минути, когато дойде учителката Инкамал-апай и заедно с нея момичетата от седми клас, сред тях и Мързагюл. Инкамал-апай така плака, така страдаше, прегърнала Анатай, човек не можеше да я гледа, без да заплаче. Предсказанията на прочутата врачка за сина на учителката не се сбъднаха, пък и тя не им вярваше. И сега плачеше с тревожно предчувствие, даде воля на сълзите си, за да облекчи изстрадалата си душа. Момичетата също

плачеха около учителката си, а Мързагюл стоеше с наведена глава, плачейки беззвучно, може би също си бе спомнила за баща си и брат си, и ни веднъж не погледна към него. Дори и сега, в страданието и мъката, тя беше по-красива от всички. Предизвикваше у него най-дълбоко съчувствие и гордост за нея. Искаше му се да приближи до нея, да я прегърне и да заплаче, да съедини своята печал с нейната...

*Ах, Мързагюл, ах, Мързапол-бийкеч,
аз съм сив гълъб, литнал в синьото небе,
а ти си гълъбица, летяща до крилото ми...*

После, когато в двора се разнесе молитва и всички, които присъствуваха, млъкнаха, останаха насаме със себе си, разтворили длани пред лицето си и загледани в тях като в книга на съдбата, слушаха тържествените и напевни думи на молитвата, дошла тук преди хилядолетие от неznайната Арабия, възвестяваща вечността на света в раждането и смъртта, този път предназначена за убития на война Сатаркул, бащата на Анатай — Султанмурат и тогава, по време на молитвата, вдигна очи от дланите си и я погледна. Съсредоточена заедно с всички, младата Мързагюл беше прекрасна. Върху лицето ѝ бе легнала дълбока замисленост. Но не го гледаше.

Така си отиде тя, без да размени думичка, само задържа тъжен поглед върху него, преди да си тръгне, и му кимна. Ах, Мързагюл-бийкеч...

Плачът в къщата на покойния Сатаркул постепенно утихваше. Настъпваше отрезвяващото жестоко затишие на примиряването със загубата. Плачът е протест, бунт, несъгласие; много по-страшно е осъзнаването на непоправимостта на случилото се. Тогава най-мрачни мисли навещават човека.

Анатай стоеше до стената с наведена глава. На Султанмурат му беше страшно да го гледа. Нещастieto беше смазало дръзкия, силен, зъл Анатай. По-добре да крещеше, да плачеше, по-добре да късаше дрехите си и да се тръшкаше.

Султанмурат не знаеше как да го измъкне от тази горестна безизходна самота. Но трябваше да му се помогне, трябваше на всяка

цена да го накарат да почувствува, че не е сам, че край него има хора, готови да умрат за него.

— Ела, Анатай, искам да поговорим насаме — каза му Султанмурат.

Анатай се изправи и те отидоха зад ъгъла.

— Не мисли, Анатай — започна Султанмурат много развълнувано, като с мъка намираще думите. — А, такава... Ако искаш, ще ти дам оная кърпичка завинаги.

Анатай се усмихна горчиво.

— Какво говориш, Султан! Не трябва — отговори той. — Тя е твоя и ти на никого не я давай. Пък аз... Прости ми за тогава, прости ми, забрави. Никога вече няма да правя така, Султан. Вече не ми трябва нищо. Баща ми, той беше... Толкова го чакахме... — И като се задавяше от сълзи, Анатай отново зариде.

Сега те плачеха заедно насаме с времето, в което живееха и растяха...

Трети ден вървяха плуговете по Аксайската местност. Трети ден орачите подвикваха неуморно, подкарваха конете. Издигна се тъмнокафявата бразда на току-що изорания първи участък на хълма на аксайските десантчици. Парцелът вече се забелязваше, радваше окото. Сега работата зависеше само от времето.

В това огромно предпланинско пространство в подножието на Великия Манасов хребет царуваше отдавна ненарушавана от никого тишина. Оттук започваше Аксайската степ, достигаща до чимкентските и ташкентски безводни земи. В този недокоснат простор на степните склонове, плуговете впрягове приличаха на мънички бръмбарчета, пълзящи по билото, като оставяха след себе си дълга рохкава следа.

Засега тук работеха три плуга. Ергеш и Кубаткул бяха задържани за няколко дни в аила — пратиха ги да помагат при брануването на зимниците, за да успеят да задържат влагата в почвата. Ясно беше, че работата е нужна, срочна, но и за Аксай трябва да се бърза: за да успеят да засеят такава площ, каквато бяха определили, трябва целият десант да върви след палешниците от зори до вечер, иначе няма да успеят, иначе целият им труд ще пропадне. Султанмурат се безпокоеше, всеки ден очакваше пристигането на другите два впряга. Обещаха, заради това се скара той с бригадира Чекиш. Сериозно се скара.

— Съобщете — каза, — аксакал, нека дойде председателят Тъналиев, нека той се оправя. Тук няма какво да правим с три плуга. Няма да изпълним задачата...

А старецът Чекиш? Какво може да прави старецът Чекиш, той си скубеше косите. Султанмурат разбра колко е трудно в колхоза на един умен, сериозен бригадир. Исква да върши всичко добре, навреме, както му е редът, а навсякъде всичко гори като пожар под краката, иска да успее да свърши преди пролетта едно, друго, десето, а няма сили, няма хора, припаси. Едно покриве, друго се оголи. Вчера седеше тук, потънал

в мрачни мисли. Сега беше най-гладното време в аила, запасите свършват, до новата реколта е още далеч. Животните-отслабнаха, мрат от недохранване, няма смисъл да ги колят. За килограм месо за някой болен пътуват до пазара. Кило месо струва толкова, колкото цяло заклано животно преди. Но отиват. Дори не пътуват, вървят пеша по трийсет-четирийсет километра. Яздитните коне едва влачат краката си. Ще тръгнеш и ще останеш насред път. Едва успяха да подготвят животните за сеитбата. Впрегатният добитък е в ред, но пак не за дълго при такова натоварване.

Става ти страшно, като помислиш за всичко това. Но най-голямата беда е войната по фронтовете, краят ѝ не се вижда. Една утеха, една неугасваща надежда имаха — започнаха да бият германците, отвсякъде ги отблъскват, пропъждат...

Днес времето сякаш от сутринта е хубаво. Беше облачно, но над планините от време на време се промъкваше слънцето, небето над главите се проясняваше, отново се намръщваше и отново се заоблачаваше. А по обед рязко се застуди и наоколо се стъмни. Сняг ли, дъжд ли, нещо се готвеше да вали... Наоколо съвсем се стъмни. Следобед, като тръгнаха на оран, орачите трябваше да вземат торбите, за да предпазят главите си от дъжд или сняг.

Вървяха по наченатия парцел с обърната навътре бразда. Пръв крачеше Султанмурат, втори — на около двеста крачки от него — Анатай, на края, почти на половин верста — Еркинбек. Днес орачите бяха сами на полето. Трима орачи и високите планини пред тях. Трима орачи и огромната степ зад тях. Председателят Тъналиев успя да дойде тук само отначало. Имаше си много друга работа, препусна обратно, като остави бригадира Чекиш да уреди оранта. Днес и Чекиш замина да иска останалите в аила впрягове на Ергеш и Кубаткул. Получи се така, че на третия ден орачите останаха самички с плуговете, с конете, със земята, която трябваше да орат и орат, за да има откъде да събират реколта, за да има с какво да се наситят хората...

Орната площ се намираще далече от полския лагер — от юртата, в която живееха, от малката купа детелиново сено, от торбите с овес, от всичко онова, което сега беше техен дом. В полския лагер оставаше само старата готвачка. Вместо да приготи навреме обета, тя повече мърмори, повече се оплаква, че дървата са влажни, че това няма, онова няма. В полето парче хляб и гореща чорба са съвсем достатъчни. А тя

все мърмори, проклина живота, сякаш някой я упреква за нещо. В аила малко я познаваха. Беше дошла отнякъде. Другите не могат да изоставят къщата си — децата, домакинството, а тя се съгласи да дойде в Аксай, за да се храни покрай орачите. Нека си се храни, само да приготвя навреме яденето. А тя все се мотае и не успява. Орачите нямат време да ѝ помагат. Защото конят не е машина, не е трактор, че да го включиш и сам да си върви. Налееш му бензин и тръгва. Самият орач работи на полето като кон, после храни, пои, грижи се за четворката орни коне, а стигне ли до юртата, едва се държи на краката си... А призори отново на работа... Най-трудното е да се става в зори...

Главната грижа на орача е плуговете да вървят, конете, впрегнати в работа, да запазват теглото си, силите им да стигнат до края на пролетта. Това е важно. Много е важно. През първия ден, когато започнаха да орат, на всеки десет-двайсет крачки конете спираха да си починат. Задъхваха се. Наложиха се леко да повдигнат палешниците, да намалят дълбочината на оранта. Но това е принудителна мярка, докато добитъкът свикне.

Днес работата тръгна явно по-добре. Конете се напрягат дружно, свикват един с друг, четворките вървят плътно притиснати, наведени над земята, протегнали шии от напрежение като бурлаците на картинката от учебника. Крачка подир крачка, крачка подир крачка, теглят ли, теглят плуга, разрязващ с палешниците земната гръд.

Но времето изневерява. Ето че замириса на сняг, западаха редки бели парцали... Значи, зимата още не беше си свършила работата, значи, беше решила да напомни за себе си на прощаване. Напразно го прави. Много ненавреме за орачите...

Султанмурат успя да нахлузи на главата си торбата, но това не го спасяваше от снеговалежа. Яхнал коня в средата на впряга, размахал над главата си камшика, той през цялото време подлагаше на вятъра ту едната, ту другата си страна. Заваля гъст, мокър сняг, който бързо се топеше. Наоколо всичко се завъртя, обърка се. Планините се скриха в плуващата снежна мъгла, светът се затвори. Сред тази мъгла се носеха само подканващите викове на орачите като виковете на птици, настигнати от дъждовно време.

А плуговете вървяха. Черните плугове ту се появяваха на хълма като върху гребен на вълна, ту отново изчезваха в низината...

Наведени над браздата, сякаш изпълзяваха от самата земя, вървяха четворките от жадно дишащи, катерещи се коне. Снегът моментално се стопяваше върху горещите им, напрегнати гърбове, стичайки се на ручей по хълбоците. Тежко им е на конете, много тежко, земята е прогизнала, плъзга се под копитата, такъмните натежаха от влагата, палешниците засядат, лепнещите пластове на целината ги задържат. Но плуговете не бива да спират. Трябва да се оре. Утре, когато слънцето се покаже, тези бразди ще се проветрят и разораната нива ще бъде готова. Не бива да се губи време.

Плугът засядаше. Султанмурат току слизаше от седлото, очистваше с камшика буците пръст от палешниците и като се провикваше към Анатай и Еркинбек зад себе си, чуваше техните гласове, отново се промъкваше между мокрите такъми и телата на конете към средния кон, отново се покатерваше на седлото и отново орачът вървеше напред.

А снегът не преставаше. Черните впрягове на плуговете плуваха като кораби сред бялата мъгла. В тази кръжаща снежна тишина, погълнала всички звуци, над полето се носеха само виковете на орачите:

— Ана-та-ай!

— Еркин-бе-ек!

— Султанмура-а-ат!

По лицето се стичаше вода или стопен сняг, или пот; ръцете с поводите бяха подпухнали, посинели от студ и влага, краката, притиснати от конските хълбоци, се търкаха един в друг, боляха, иска ти се да ги скриеш някъде, а няма къде, но Султанмурат разбираше, че подир него, по неговата следа вървят Анатай и Еркинбек, че тримата заедно имат шест палешника, той няма право да спира посред бял ден шестте палешника, разораваци аксайската земя. Само конете да издържат, само конете да не се предадат. Затова той мислено се обръщаше към тях, внушаваше им:

„Потърпете, родени от Камбар-ата^[1], наблягайте дружно! Всеки ден няма да бъде толкова тежко. Днес вали сняг, а утре ще спре. Напред, напред, хайде, хайде! Потърпете, родените ми от Чолпон-ата, ето го края на участъка, сега там ще завием и ще тръгнем обратно. Потърпете, не забавяйте крачките си! Нямам право да ви избавя от плуговете. Затова ви подготвихме цяла зима. Няма друг изход. Аз ви

карам по мека и твърда земя, тежко ви е, но иначе житото не се ражда. Старецът Чекиш казва, че така е било и така ще бъде вовеки веков. Той казва, че хлябът, всяко парче хляб е просмукано с пот, само че не всички знаят това и не всички мислят за това, когато го ядат. На нас много ни трябва хляб. Много ни трябва. Затова сме тук в Аксай.

Чабдар, ти си мой брат, ти си моят среден кон. Ти дърпаш плуга, носиш и мен на гърба си. Прости ми, че и теб те пляскам с камшика. Така трябва. Не се обиждай, Чабдар.

Чонтору, ти си отляво, стъпваш по изораното, на теб ти е най-тежко, но ти си най-силният след Чабдар. Теб, Чонтору, баща ми Бекбай винаги те хвалеше. Помниш ли? Ами помниш ли как всички заедно ходихме в града... Отдавна вече няма писма от татко, страшно е, вие конете не можете да разберете това. Когато хората на война не пишат дълго време, това е много страшно. Мама съвсем отслабна от мъка и страх. Когато оплаквахме бащата на Анатай, най-много и най-сърцераздиращо плакаха Инкамал-атай и мама. Те знаят нещо... Хайде, хайде, Чонтору, няма да ти позволя да се предадеш. Напред, Чонтору! Дръж се!

И ти, Белчо, също си ми брат. Вървиш вдясно от мене, в средата на впряга. Трябва здравата да теглиш, вие с Чабдар сте средни коне. Ти си красив кон, имаш необикновена, бяла опашка. Хайде, не се предавай, не падай духом. Няма да ти позволя да се уморяваш. Хайде, хайде, Белчо! Не ме излагай!

Братко мой Черньо, ти си обикновен и добър кон. Когато те избирах за своята четворка, много разчитах на тебе. Ти си работлив и кротък. Аз много те уважавам. Вървиш от края и винаги се виждаш. По теб съдят отстрани как вървят работите ни, братко мой. Няма да те обидя, ти само тегли, тегли, не се предавай. Обещавам ти: когато завършим да орем и сеем в Аксай, когато тръгнем да се връщаме в аила, ти пак ще бъдеш от края, за да те видят всички. Ще минем край нейната къща и когато тя изтича на улицата, веднага ще те види тебе, Черньо, братко мой. Аз така и не успях да се видя с нея, преди да замина. Кърпичката ѝ е у мен, тя винаги е у мен. Скрита е от снега и дъжда. Мисля за нея винаги, през цялото време. Не мога да не мисля. Ако престана да мисля за нея, всичко ще опустее и няма да ми бъде интересно да живея...

Хайде, хайде, родените от Камбар-ата! Налягайте по-дружно, напред, напред! Хайде, хайде! А снегът все вали, вали! Какъв мокър сняг. Целите се измокрихме от глава до пети. И вятърът подухва. Добре е, ако нашата готвачка се е сетила да покрие сеното с чуловете. Ако пък не се сети, сеното ще се намокри, ще изгние. С какво ще ви храним — дванайсет глави? Трябваше да ѝ кажа, преди да тръгнем, забравих, не мислех, че ще завали сняг.

Странна старица е тя, има алчни очи. Все хвали нашите коне, не може да им се нагледа. Какви хубави, казва, коне, добре охранени. Хълбоците им, казва, имат два пръста тлъстина. В миналото такива коне уж колели за големи панихиди. По онова време, казва, ядели месо до насита. А когато варели конското месо в големи казани, мазнината — зардеп, каква дума само, — казва, обирали, загребвали я с пълни черпаци и я отнасяли на болните. Ако, казва, напоиш болен с такава мазнина, веднага ще се изправи на крака. Ама че ненаситна, само за мазнина си мисли. Само да не урочаса конете. Е, да върви по дяволите! Нали в училището им казаха, че урочасването е празна приказка. Нека си бъбри, само да приготвя навреме яденето. А вчера учуди всички, беше сготвила месо от планински козел. Съвсем мършав козел, и все пак. Казва, че минали някакви ловци от планината, двамина, отбили се в юртата и оставили част от лова си. Да са живи ловците, излиза, че са хора, които зачитат обичаите. Искат и друг път да имат сполука в лова — отделили са една част за първия срещнат. Ние, разбира се, сме първите срещнати на пътя им, щом са слизали от планината, наоколо няма никого. Препускай из планината, препускай из степта — никого няма да срещнеш. А снегът не спира. Както е тръгнал... Съвсем без сили останахме...”

Конете спряха, изнемогнаха... Султанмурат слезе от седлото, като с мъка стъпваше върху отеклите, притиснати крака, разтърпка се като пиян, клатушкайки се около впряга. И така го заболя, стана му непоносимо жал за разпенените коне, трепереци, мокри до ушите, до копитата, дишащи тежко, задъхано, че от жалост застена.

А снегът все валеше и се топеше, валеше и се топеше върху димящите конски гърбове. Султанмурат свали от главата си натежалата мокра торба, с непослушни, вкочанени ръце разкопчаваше такъмните, а после не издържа, разплака се, като прегръщаше Чабдар за шията и

през плач шепнеше: „Простете ми, простете!“ — усещайки върху устните си горещия горчиво-солен вкус на конска пот...

— Хей, Султанмурат! Какво правиш там? — дочу се гласът на Анатай, който се приближаваше до браздата.

— Започвай да разпрягаш! — извика в отговор Султанмурат.

[1] Камбар-ата — митически покровител на конете. ↑

10

Затова пък сутринта на следващия ден беше ясна и чиста. Никакви следи от вчерашното лошо време. Само влага, само одобряващ студ, само леко румени лица над земята, само нов бял сняг по планините. Ранното слънце се изтъркулваше иззад планините, възвестявайки на света за себе си с ликуващо, разливащо се на половин небе зарево на пролетния изгрев. Целият обширен Аксай с всичките си валове, равнини, хълмчета и низини се виждаше надалече, надалече. Затова пък планините на Великия Манасов хребет, край който се бяха родили и израснали, през нощта сякаш се бяха приближили — неправдоподобно, по през тая нощ планините бяха направили крачка към Аксай, към тях, че като се събудят на сутринта, орачите да се изумят от тяхното величие, красота и могъщество.

Близо и далече, редом и недостъпно сияеха в изгрева планинските ридове...

Да, велико утро започваше този ден в Аксай. Излязоха на полето, без да бързат, решиха да почакаат земята да изпръхне.

През това време почистиха конете, оправиха такъмките, пресипаха намокрения овес. Слънцето бързо взе да припича. Тогава тръгнаха към плуговете. Всеки към своята четворка. Плуговете бяха заседнали във вчерашните бразди. Трима заедно измъкваша всеки, почистваха палешниците, смазваха колелата. После впрегнаха конете, разчитаха до вечерта да завършат парцела, а на другата сутрин да се преместят на нов участък. Работата им спореше. Конете, починали през нощта, почистени и оправени на сутринта, работеха бодро. Значи, вече истински бяха влезли в крак. Бяха се впрегнали в тежкия ремък на плуга. Но вчерашната оран по снега оправда усилията — почвата беше изпръхнала, преобърнатите под снега пластове се бяха разсипали под лъчите на слънцето на дребни, равни бучки. Значи, земята не е „похабена“, не е „смачкана“. Значи, оранта е качествена.

Хубав беше този ден. Случват се такива дни, когато всичко ти върви, когато животът е ясен, прекрасен, прост. Ненапразно се готвиха

цяла зима, трудиха се, бяха принудени да напуснат училището. Аксайският отряд действа, плуговете се движат, днес трябва да пристигнат Ергеш и Кубаткул. Тогава ще бъдат пет плуга, това са десет палешника. Сила! Истински десант! После ще засеят, ще брануват нивите — тогава чакай реколтата! Лятното жито съвсем не е лошо жито. Бригадирът Чекиш казва, че лятното жито отстъпва по количество, но е най-вкусно. Работата ще тръгне. Ще паднат дъждове. Не може дъждовете да бъдат против тях, когато те влагат толкова труд; ще има дъжд, само нашите на фронта да се държат, да настъпват, това жито да е на късмет, да не заседне в гърлото...

Така крачеха те по участъка. Отпред Султанмурат след него на двеста крачки Анатай и почти на половин верста от него Еркинбек...

Слънцето припичаше все по-силно. Пред очите им зазеленяха степните хълмчета с тънък пласт морава. Като в приказките: вървиш към единия край — зеленее се отдясно, вървиш към другия край — зеленее се отляво. Земята дишаше влажно с обновен дъх. А плуговете вървяха по Аксай, оставяйки подир себе си гривите на пресните бразди...

От земята изхвъркна чучулига. Песента ѝ зазвънтя разля се наблизо, още някъде запя чучулига и още някъде. Султанмурат се усмихна. Пеят си за удоволствие, нямат си нито дом, нито лист, нито клонче над главата, живеят си в голата степ както могат. И са доволни. Доволни са от пролетта, от слънцето! А къде са били вчера, как са прекарвали лошото време? Е, то вече мина.

Пролетта вече няма да отстъпи. И работа има още много, това е само началото. Какво да се прави? Ще дойдат днес Ергеш и Кубаткул и тогава ще се хвърли целият десант, работата ще тръгне, ще тръгне...

Докато подканяше впряга да бърза, Султанмурат забеляза встрани някакъв конник. Минаваше покрай нивата отдалече, като поглеждаше към тях, отиваше към планините. На рамото си носеше пушка. На главата си имаше рунтав зимен калпак. Конят му беше червеникав, набит, обяден. Момчетата също го забелязаха. Започнаха да викат:

— Хей, ловецо, ела при нас!

Но ловецът не отговори. Отмина, без да се приближи, като през цялото време поглеждаше към тях. Султанмурат се зарадва на неговата поява, спря конете и като се поизправи на стремената, викна:

— Хей, ловецо, благодарим за ширалгата^[1]! Благодарим, казвам! Благодарим за ширалгата!

Но оня изобщо не отговори. Като че ли не чуваше и не разбираше за какво става дума. Скоро се скри зад хълмовете. Значи, няма време, бърза по своя работа.

Приблизително след половин час се появи втори ловец. Той също отиваше към планините и също с пушка. Но мина от другата страна, от другия край на нивата, и също отдалече поглеждаше към тях; мина мълчаливо, не се отби, не поздрави орачите. А би трябвало да свърне от пътя, да им пожелае здраве и урожай. Старецът Чекиш казва, че хората са се променили. Може би е прав мъдрият старец Чекиш.

После се случи най-вълнуваща го събитие.

Пръв ги дочу Анатай. Bravo! Той се развика с цяло гърло:

— Жерави! Жерави долитат!

Султанмурат погледна нагоре — в чистия, безкрайно син и безкрайно бездънен небесен простор летяха с бавно кръжене жерави, като се пренареждаха, както летяха, и грачеха. Голямо ято. Птиците бяха високо. Но небето беше още по-високо. Огромно, необятно небе и ято жерави, плуващи като живо островче в тази необятност. Султанмурат гледаше, вдигнал глава, и едва после се сепна, развика се неудържимо: — Ура-а! Жерави!

И тримата прекрасно виждаха, че са жерави, но си викаха един на друг, като че ли беше огромна, неочаквана новина:

— Жерави! Жерави! Жерави!

Султанмурат си спомни, че ранното долитане на жеравите е добра поличба.

— Ранните жерави са добра поличба! — викна на Анатай, като се обърна на седлото. — Богата, богата реколта ще има!

— Какво, какво? — не разбра Анатай.

— Богата реколта, богата реколта ще има!

Анатай се обърна към Еркинбек и му извика на свой ред:

— Богата, богата реколта ще има!

Еркинбек му отговори:

— Чувам, чувам! Богата реколта ще има!

А жеравите плуваха, къпейки се в небесната синева, плуваха бавно, като кръжаха с плавно полюшващите се криле, обаждаха се ту съдържано, ту хорово, всички едновременно, и отново в редиците им

настъпваше спокойствие. В този прозрачен ден добре се виждаха техните изваяни протегнати шии и тънките човки, и полупритиснатите към тялото крака на едните и плътна притиснати у другите. Понякога в движение се мяркаха белите върхове на дългите пера по краищата на крилето. Именно тогава, разглеждайки птиците, орачите забелязаха, че ятото бавно се спусна надолу. Жеравите се спускаха все по-ниско и по-ниско към земята, сякаш някакво течение ги носеше натам, към далечните хълмове. Султанмурат през живота си не беше виждал отблизо жерави. Те винаги бяха прелитали над главата му като видение, като сън.

— Гледай, кацат, кацат! — извика Султанмурат и тримата скочиха от седлата, оставиха плуговете и впряговете и се струпаха натам, където се спускаше ятото жерави.

Тичаха бързо. С все сила! Искаше им се да видят жеравите отблизо: как изглеждат? Ех, че славно ще е!

Ах, колко приятно му беше на Султанмурат да тича! Земята лягаше под краката, самичка тичаше насреща му. И заедно със земята насреща му тичаха снежните планини, плуваше ятото жерави, кръжачи във въздуха, от което той не отделяше очи. Дъхът му спираше от тичане и радост и както тичаше, ликувайки, догонвайки жеравите, той си помисли, че ако падне перо, ще го намери и ще го запази, ще го подари на нея, на Мързагюл, и ще ѝ разкаже всичко, както е било. Само да ги догони, само да види жеравите. Тичаше, носейки в душата си нахлулата нежност към Мързагюл. Ако можеше, би изтичал с перото право при нея... Право при нея с перото от жерав...

[1] Ширалга — част от лова. ↑

11

Те тичаха, а немигащата жестока зеница ги следеше през отвора на мерника, като плавно местеше върха на мушката от единия към другия, към третия. Тази зеница гледаше с ненавист как тичаха момчетата в отвора на мерника към жеравите. Земята зад пределите на мерника беше толкова голяма, а те — такива мънички в прореза на несигурната мушка... Небето в мерника над тях беше толкова голямо, а те — на върха на мушката — такива мънички. С едно щракване ще ги събориш и няма да ги има... Всичко това можеше да изчезне за една секунда, да престане да се мотае в мерника, трябваше само да се натисне спусъкът.

— Ех, здравата съм се прицелил, ако сега ги съборя един по един, няма да успеят да гъкнат — сдържайки дъха си, каза оня, който се целеше.

— Престани, глупчо! С куршум шега не бива, не се цели напразно — отвърна другият, който придържаше конете за юздите сред храсталака от курай, в дълбок като вълча бърлога ров под едно възвишение.

Оня, който се целеше, премълча, докато мускулите на лицето му играеха, но не свали мушката.

— Не се поддавай, чуваш ли — заповяда му оня, който държеше конете. — Ще се натичат и ще си отидат. Какво те засяга?

Не се подчини. Лежеше, притиснал обрасла буза към приклада, изпитваше наслада да следи в отвора на мерника затичалите се глупчовци, побъркани от крясъците на жеравите. Хващаше го яд. Тичат и се смеят! Тичат и се смеят! Ама че радост! С три изстрела ще ги претрепе, няма и да мръднат. Тичат и се смеят! И защо — да ги питаш? Тичат и се смеят...

Дълго тичаха орачите, но когато дотичаха на хълма, видяха, че жаравите отново набират височина... Значи, бяха се отказали. А дали

пък само им се стори, че искат да кацнат?

Момчетата спряха да си поемат дъх. Бяха капнали. А Султанмурат изтича още по-надалече и спря, изпращайки ятото жерави със сълзи на очи...

После се върнаха и отново разораваха аксайската земя. Денят беше хубав, прекрасен. По обед пристигна колхозната каруца със сено за конете. Коларят им докара картофи, месо, брашно, дърва и каза, че бригадирът Чекиш е наредил да им предаде — утре ще дойде и той заедно с впряговете на Ергеш и Кубаткул. Кажи, казва, на Султанмурат и момчетата: нека не се притесняват, вече всичко е решено, утре десантът ще бъде в пълен състав. Непременно. А след още два дни при тях в Аксай ще дойде и председателят Тъналиев. Такива новини донесе каруцарят. Обядваха всички заедно и когато се готвеха отново да отиват на полето, готвачката каза на Султанмурат, че нека да отиде до аила, утре ще се върне с бригадира Чекиш, има някаква бърза работа в аила и трябва да донесе сапун за прането. А за да не останат без нея гладни, тя им изпекла питки за цял ден и им оставя готова супа, която могат да си стоплят. Никак не му се искаше на Султанмурат тя да замине, но трябваше да се съгласи. Не можеш да се опъваш и да спиращ възрастен човек.

И така орачите тръгнаха към плуговете си. През останалото време на деня доораваха участъка. Привечер го завършиха. Сега можеха да го обхванат с поглед — бяха изорали огромна нива. Първата нива. А колко още им оставаше да орат. Но началото е сложено. Без начало няма продължение.

Вече по тъмно завършиха последната бразда, разораха пропуснатото на завоите и без да се бавят, преместиха плуговете на съседния участък, та утре рано да започнат нова бразда на новото място.

Докато разпрегнат конете и стигнат в полския лагер, съвсем се стъмни. В лагера беше пусто. Готвачката отдавна беше заминала. Е, нищо, утре ще се върне.

Здравата се бяха уморили през деня. Откачиха хамутите, без да бързат, свалиха ги от конските шици, прибраха такъмните в юртата, всеки на своето място. Конете, всичките дванадесет глави, също оставиха по местата им край старата каруца без колела, докарана на полето вместо ясли. Да, оставиха всеки кон на мястото му при сеното в каруцата.

Решиха, че на другата сутрин ще станат малко по-рано и ще ги почистят от засъхнала пот. Умиха се в тъмно, после запалиха малък огън в юртата и на светлината от него вечеряха суха храна, не им стигнаха сили да стоплят ядене.

Легнаха да спят. Султанмурат заспа най-последен. Преди да заспи, още веднъж излезе от юртата да погледне конете. Те стояха спокойно, пъхнали муцуни в сеното, важно хрупаха сухата детелина, пръхтяха от умора. Да, стояха спокойно, глава до глава, по шест коня от всяка страна на каруцата.

Времето обещавахе да бъде спокойно. Луната беше нацърбена, съвсем малка беше станала.

Султанмурат се поразходи, кой знае защо, му беше страшно. Безлюдност, мъртва тишина, непрогледна безкрайна нощ. Зает с грижи и работа, той не беше забелязал колко било страшно тук в глухата степ през нощта. Побърза да се върне в юртата. Настани се на мястото си и дълго още не заспиваше. Лежеше с отворени очи сред мрака. Мислеше за различни неща, припомняше си. Изведнъж се разтъжи, домъчня му за дома. Какво ли прави там майка му без него? Значи, от баща му все още няма никакви вести. Ако имаше някакво писмо, каруцарят щеше да му го донесе, пък щеше да поиска и суюнчу^[1]. Би му дал всичко, каквото поиска. Само че какво да даде? Тук няма нищо свое. Би могъл да обещае половин чувал пшеница, през есента колхозът ще раздаде жито, тогава ще му даде. Като мислеше за това, той въздишаше горестно, припомняйки си как Хаджимурат го накара да обещае, че ако баща им се върне от война, на гарата ще препуснат да го посрещнат заедно, яхнали Чабдар, той, като по-голям, отпред, а по-малкият отзад. После ще посрещнат баща си и ще му дадат Чабдар, а самите те ще тичат покрай него, а насреща майка им и много близки... Да, случи ли се такова щастие, от плуга ще разпрегне Чабдар и ще препусне... После ще си го отработи стократно.

Султанмурат заплака тихо, защото смътно разбираше, че може би никога няма да му се случи такова щастие...

После се усмихна сам на себе си в тъмното, като си спомняше как срещна на брода на рекичката Мързагюл. Дори и сега помнеше докосването на ръката ѝ и как ръката ѝ каза: „Радвам се! Много се радвам! Нима не чувствуваш колко се радвам!“ И как в нея той видя себе си, и как беше потресен от това, и колко се зарадва, че тя — това е

той. Мързагюл сигурно вече спи. А може би в тази минута мисли за него. Нали тя — това е той. Султанмурат напипа нейната кърпичка, скрита в джобчето на рубашката, погали я...

Така се унесе, заспа. Заспа дълбоко. После го налегна някакъв лош сън. Някой го душеше, извиваше му ръцете. Тогава се събуди и не успя да извика от уплаха, когато нечия твърда длан, воняща на силна махорка, запуши устата му.

— Мълчи, ако искаш да живееш! — каза в ухото му дрезгаво, оня сумтящ човек с дъх на махорка. Разтвори челюстта му, като едва не я разчекна с петте си пръста, и напъха в устата му парцал и докато Султанмурат съобрази какво става, ръцете му бяха здраво стегнати с въже зад гърба му. Изби го студена пот и тялото му се затресе от само себе си. Какви хора са тия двамата в юртата, защо го вързаха?

— Тоя е готов — прошепна единият на другия. — Сега другите.

Те мърдаха в мрака там, където спеше Анатай. Той извика, замята се, но и него вързаха.

А Еркинбек май че го удариха по главата, той изстена и веднага утихна.

Султанмурат все още не можеше да разбере какво става. Парцалът разпъваше устата му, той се задъхваше, въжетото стягаше ръцете му. В юртата цареше пълен мрак. Кой са, защо тия хора са тук, защо постъпват така с тях, какво искат, може би искат да ги убият? Защо?

Султанмурат започна да се дърпа, да се мята и тогава единият от ония го натисна с коляното и като го чукаше по главата с твърдия си железен пръст, каза тихо, но ясно:

— Престани да риташ. Чуваш ли? Ти май че си главният тук. Ние ви вързахме, вие няма да отговаряте, не сте виновни. Запомни ли? — говореше той, като непрекъснато го чукаше с железния си нокът по главата. — Ако сте умни, всичко ще се размине. Когато ви намерят тук, ще разкажете всичко, както си е било. Кой ще ви обвини? А ако някой се опита нещо, ако някой мръдне сега, преждевременно, ще го смажа като кутре. Ще измъкна душицата му! Лежете кротко. Няма да пукнете.

Те излязоха от юртата, като дишаха шумно, псуваха и хрочеха. Султанмурат чуваше как сновяха около коневръза, нещо правеха, конете тъпчеха уплашено, пръхтяха, дърпаха се. А след известно време

се дочу тропот от много копита, пляскане на камшик, пак псувни и тропотът на конете започна да се отдалечава и скоро съвсем затихна.

Едва тогава Султанмурат осъзна целия ужас на случилото се. Конекрадците отмъкнаха техните орни коне! Обида и ярост разкъсваха душата му. Мяташе се, като се опитваше да освободи ръцете си, но нищо не излизаше от това. Като се задъхваше, той започна да върти глава, избутвайки с език парцала. Устата му гореше, кървеше, разпъваше се. И все пак накрая успя да изплюе проклетия парцал. Като че ли се изтръгна на свобода. Зави му се свят от притока на въздух в дробовете.

— Момчета, аз съм! — обади се той, вдигайки глава. — Аз съм! Аз говоря!

Но никой не му отвърна. Дочу как се размърдаха Анатай и Еркинбек по местата си.

— Момчета — каза тогава, — не се бойте. Ей сега. Ей сега ще измисля нещо. Само ме слушайте. Анатай, размърдай се, къде си?

Анатай замуча, разшава се, надигайки се от мястото си.

— Анатай, почакай! Стой си на мястото! — Султанмурат се търколи към него през купчината дрехи и такъми. — А сега легни с гръб към мене, подай си ръцете. Чуваш ли, с гръб към мене, дай си ръцете...

Сега те лежаха с гръб един към друг и Султанмурат напипа въжетото на ръцете на приятеля си. Като командуваше Анатай как да легне и как да се обърне, напипа възлите. Докато уговаряше Анатай да търпи, да понесе болката в ръцете, все пак намери, дръпна някаква примка, въжетото се поотпусна. Тогава Анатай сам измъкна ръцете си на свобода.

[1] Суюнчу — подарък за радостна вест. ↑

12

Конекрадците се отдалечаваха, без да бързат. Отдалечаваха се ту в тръс, ту в бавен галоп, в мрака не можеш кой знае колко да препускаш, пък и нямаше нужда да бягат презглава. Чиста работа свършиха. От кого да бягат — от хлапетиите? Сто версти наоколо няма жива душа. А хлапетата лежат вързани, сумтят през две дупки.

Нека благодарят на съдбата, че така им се размина...

Те откараха със себе си четирите коня. По чифт на всеки. Повече не може да се вземе. Да даде господ тези да преглътнат, да не им преседнат... Предстоеше им далечен път по безлюдни места. Около три дни само до покрайнините на Ташкент. Оттам още. Само да стигнат. Другото е проста работа. На Алайския пазар в Ташкент месото ще бъде разграбено на килограми, на грамове, хората там са търговци, умеят. Ще го пробутат. Това е тяхна грижа. Как да скрият парите за четирите отлични коня, чието месо сега струва колкото златото? Шегата настрана, там е въпросът! Какво да правят толкова пари? Това се казва келепир! Само по-скоро и тогава — край! Гони вятъра по полето. Имат ли пари, не е трудно да изчезнат. Пък и време е, отдавна е време вече да се измитат оттук, докато не са ги заловили. Хванат ли ги — край! Трибунал! Тогава господ да им е на помощ. Имат ли пари, ще има живот! Колко други градове и земи има отвъд Ташкент...

Непразно казват — съдба. Съвсем я бяха закъсали. Я се опитай да кръстосваш по планините в студ и мраз, докато хванеш архар, а хванеш ли го — по това време месото е лошо, диво, само жили. Не можеш да го сдъвчеш. И патроните вече свършваха. Не биха издържали дълго. И изведнъж — кой да допусне — като от небето паднаха в Аксай тези малчугани с плугове. Сам господ ги изпрати! Има, има бог горе. Всекиму каквото е отредено.

Взеха от края, не избираха, всичките кончета са като за изложба, по два пръста мазнина по ребрата, такива сега не можеш да намериш никъде по света. Месото ще се свари бързо, пръстите си да оближеш. Има, има бог горе, има! Изпрати им плячка, изпрати сполука!...

Отдалечаваха се, без да бързат. Няма защо да намаляват теглото на конете. Месарите на Алайския пазар не са и сънували такива кончета. Вадете парите, скръндзи, вземайте!...

Ето ги красавците, и четирите, с дълги ремъчни поводи, приготвени предварително, вървят в тръс, леко пръхтят, да знаеха къде ги карат. Откарването също е обмислено. Вкупом не можеш ги откара, ще се разбягат. Един държи в ръка поводите, седи в седлото по средата, а конете от двете страни са с дълги поводи, два отдясно, два отляво. А вторият отзад върху червеникавия кон подгонва с камшика, не позволява да се забавят. Само така. Без бързане, но не и бавно. С ум, с ум трябва да се вършат работите...

13

Чабдар беше на мястото си. Върху него скочи Султанмурат, като изтича от юртата и закръжи върху му, успя да викне:

— Анатай, препусни в аила! Не се бави! Препусни! Извикай нашите! А аз ще ги задържа! Ще ги догоня. Само че ти побързай! А ти, Еркинбек, остани и нито крачка оттук. Ясно ли е? Тръгвай, Анатай, тръгвай!...

Самият той се понесе върху Чабдар натам, накъдето тръгнаха конекрадците, съдейки по тропота.

„Напред, Чабдар, братко мой Чабдар, напред, догони ги, догони ги! Няма да падна, няма да се ударя. Не се бой за мен. Напред, Чабдар! Ако загинем, поне заедно, само препускай по-бързо, по-бързо, разбирам, тъмно е. Страшно е и тебе те е страх. И все пак напред. По-бързо, по-бързо! Къде са те? Какво се мярна отпред? Там нещо се движи. Само да не ги изпуснем. Напред, Чабдар, напред... Да не паднеш, Чабдар, да не паднеш...“

— Преследват ни! — извика уплашено единият от конекрадците, доловил приближаващия се тропот на препускащ кон.

Те препуснаха, тръгнаха в галоп, после препуснаха още по-силно. Сега нямаше за кога да се бавят. Сега или всичко, или нищо! Сега трябва да се бяга! Сега трябва да не губят нито минута.

Предният дръпна поводите на крадените коне в ръката към себе си, наведе се над седлото. А другият, шибайки отзад с камшика, бързаше, като подгонваше с всичка сила. От тропота на множеството бягащи копита земята забуча. Вятърът засвири в ушите. Нощта стремително летеше насреща като черна, безкрайна, гърмяща река.

— Стоп! Няма да избягате, сто-ой! — викаше Султанмурат, като все повече ги настигаше. Но гласът му достигаше само откъслечно сред бесния шум на препускането.

Чабдар! Силният кон Чабдар! Бащиният кон Чабдар! Как само препускаше! Сякаш разбираше, че не може да не догони и не може, няма право да падне в това страшно надпреварваме по Аксай посред нощ.

Султанмурат бързо се изравни с конекрадците, тръгна от края, те не можеха така лесно да избягат с поводите на конете в ръка.

— Върнете ни конете! Върнете ги! С тях ние орем! — викаше Султанмурат.

Вторият се обърна, както препускаше, нахвърли се върху му като звяр, искаше да го свали от коня, но конят се дръпна. Браво, Чабдар, браво!

Бягайки от преследващия го конекрадец, Султанмурат излезе напред, тръгна отстрани на групата и започна да изтласква, да обръща първия от конете.

— Назад! Назад! — викаше той.

— Махни се, ще те убия! — реवेशе оня, обръщайки конете, но Султанмурат отново излизаше напред, отново ги изтикваше, пречеше да се движат на право.

Така се движеха те. Вторият всеки път го отпъждаше, а той излизаше ту от едната, ту от другата страна, заставаше на пътя, пречеше им.

След това гръмна изстрел. Султанмурат не го чу, видя само яркото пламване и успя да се учуди на осветеното за миг огромно пространство на Аксай и черната купчина от коне и хора, препускащи диво покрай него...

Самият той, падайки от коня, отлетя встрани, праметна се презглава, удряйки се в каменистата земя, и като скочи на крака, веднага разбра, че конят под него не само се е препънал. Конят се мяташе конвулсивно на една страна, удряйки глава в земята, хъркаше и отчаяно преплиташе крака, сякаш все още се мъчеше да тича...

Като крещеше страшно от болка и ярост, без сам да разбира какво прави, Султанмурат се спусна подир конекрадците:

— Сто-ой! Няма да избягате! Ще ви настигна! Убихте Чабдар! Бащиния ми кон Чабдар!

Тичаше, без да се помни, тичаше от ярост и негодувание, тичаше и тичаше подир тях, като че ли можеше да ги догони, да ги спре и да ги върне. Конете се отдалечаваха, копитата тропаха в мрака, конете се отдалечаваха все повече, а той не можеше и не искаше да се примири — мъчеше се да ги догони. Струваше му се, че тича, обхванат от плам, тялото го смъдеше, особено лицето и ръцете, издрани до кръв. Колкото по-бързо и по-дълго тичаше, толкова по-нетърпимо пламтяха лицето и ръцете му...

После падна, затъркаля се по земята, задъхвайки се, превъзмогвайки задуха. Не знаеше къде да дене лицето и ръцете си от непоносимата болка. Гърчеше се, виеше, стенеше, ненавиждайки тази нощ, ненавиждайки тази ярка, възникваща на талази огнена светлина в очите...

Дочуваше как постепенно се отдалечава, заглъхва тропотът на конете. Все по-слабо и глухо потръпваше земята, поглъщайки далечния бяг на копитата, и скоро всичко наоколо затихна, замря...

Тогава той се изправи, помъкна се назад, като ридаеше горчиво и високо. Никак и с нищо не можеше да се утеши и нямаше кой да го утеши в безлюдния нощен Аксай. Плачейки, той си спомни как обеща на Хаджимурат да го вземе със себе си, когато баща му се върне от война. Не, сега вече те няма да могат да препуснат с Хаджимурат на

гарата да посрещат баща си от фронта върху бащиния кон Чабдар. Сега няма да посеят на Аксай толкова жито, колкото трябваше. И вече няма да настъпи оня тържествен и радостен ден, когато ще се върнат от аксайските полета, влачейки подир себе си плуговете, сияещи с блесналите като огледало от оранта палешници. Няма да излезе тя на улицата да се порадва, няма да види влизането му в аила и няма да се възхити от него, да му се полюбува. Мечтите се рушаха, затова плачеше той...

Вълкът тичаше с подскоци, като душеше в движение и все по-ясно долавяше по вятъра миризмата на прясна кръв, все повече приближаваше онова място, откъдето се носеше този силен, възбуждащ мирис. Беше едър, макар и измършавял през зимата, стар звяр с твърда грива на глиган. Зимата изкара трудно — докато в Аксай бродеха антилопи, сега те се преместиха от Аксай в Големите пясъци за разплод. Младите вълчи глутници се лутаха по планините, залавяйки отслабналите архари по пътеките, а той изживяваше най-тежкото си време. Чакаше появяването на мармотите след зимния сън. Чакаше ги всеки ден, всеки час. Мармотите трябваше вече всеки момент да се изтегнат на слънце. Това би било спасение. Колко дълго лежахте в земята, в своите дълбоки, недостъпни дупки! Колко гладен беше и колко тъжно живееше вълкът през тези дни в Аксай!

Вълкът тичаше към мамеция мирис на кръвта, изпитвайки кипяща глуха злоба от страх да не би някой друг да завладее плячката... Беше голяма плячка, беше конско месо. Миризмата на пот и месо замаиваше, зави му се свят. Три или четири пъти през целия си живот беше успявал заедно с глутницата да догони кон.

С потекли лиги от полуразкритата му паст вълкът тичаше, изпитвайки остри присвивания в празния си стомах. Вълкът тичаше като белезникава подскачаща сянка в сивеещата мъгла на предутринната нощ.

Колкото и да му се искаше веднага да връхлети върху плячката, инстинктът заговори — пребори себе си, направи един кръг отдалече. И тогава се вцепени — край убития кон имаше човек. Човекът се изправи уплашено.

— Хей! — сепна се Султанмурат и тупна с крак.

Вълкът отскочи, неохотно заситни встрани, свил силно опашка между краката си. Трябваше да си отива. Тук има човек. Човекът му пречеше да завладее плячката. Като потича малко, вълкът рязко спря и се обърна към човека с глухо ръмжене. Вълчите очи проблясваха със

синкав злобен блясък. Навел глава, като се зъбеше и освирепяваше, започна бавно да се приближава.

Султанмурат го спря със заплашителен вик и успя да дръпне от главата на Чабдар юздата. Бързо я усука на въже, омотавайки около нея поводите, а тежката ѝ желязна част измъкна навън. Сега това беше негово оръжие.

Вълкът още повече се приближи, притисна се към земята с изопнатата шия и замря преди скока като навита пружина.

За пръв път през живота си Султанмурат дочу ясно сърцето си — то се очерта в гърдите му като напрегнато свиваща се топка...

Султанмурат беше готов, наведен, замахнал с юздата...

с. Байтик, май 1975 год.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.